

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ

ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Π.Μ.Σ.: ΔΙΚΑΙΟ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΑΤΑΧΡΗΣΤΙΚΗ ΑΣΚΗΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟ

ΑΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΔΙΑΜΑΝΤΙΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ του Νικολάου

A.M.: 7116M097

Επιβλέπων: Αν. Καθηγητής Χάνος Αντώνιος

Αθήνα, Νοέμβριος 2017

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας αφορά την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στο αστικό και συνταγματικό δίκαιο, η απαγόρευση της οποίας κατοχυρώνεται στα άρθρα 281 ΑΚ και 25 παρ. 3 Συντ., αντίστοιχα, καθώς η άσκηση των δικαιωμάτων δεν μπορεί να είναι απεριόριστη.

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η ερμηνεία της διάταξης του 281 ΑΚ στο αστικό δίκαιο, κυρίως αναφορικά με την έννοια, τη νομική φύση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος και τα κριτήρια εφαρμογής της. Η άσκηση ενός δικαιώματος είναι καταχρηστική όταν υπερβαίνει προφανώς τα όρια που επιβάλλουν η καλή πίστη, τα χρηστά ήθη ή ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του δικαιώματος. Παρουσιάζεται η αντιμετώπιση του άρθρου 281 ΑΚ από τη νομολογία στους κλάδους του αστικού δικαίου. Η ανάλυση επικεντρώνεται στις μορφές κατάχρησης, κυρίως στην αποδυνάμωση δικαιώματος και στην αντιφατική συμπεριφορά (*venire contra factum proprium*) του δικαιούχου του δικαιώματος.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στο συνταγματικό δίκαιο, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. Ειδικότερα, επιχειρείται μία ανάλυση της έννοιας, του πεδίου εφαρμογής και των κυρώσεων του εν λόγω άρθρου. Κυρίως, γίνεται μία συγκριτική παρουσίαση των διαφόρων θέσεων που διατυπώνονται στη θεωρία επί των ανωτέρω θεμάτων. Ακολούθως, παρουσιάζεται η νομολογιακή αντιμετώπιση του δικαιώματος της απεργίας, του δικαιώματος της συνένωσης και της ελευθερίας του τύπου.

Τέλος, στο τρίτο κεφάλαιο ερευνάται αν τα κριτήρια του άρθρου 281 ΑΚ μπορούν να εφαρμοστούν επί της διάταξης του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ., καθώς σε αυτήν δεν αναφέρονται κριτήρια. Επίσης, παρουσιάζεται η θέση της θεωρίας για την τακτική των πολιτικών δικαστηρίων να εφαρμόζουν το άρθρο 281 ΑΚ με αναγωγή στο άρθρο 25 παρ. 3 Συντ.

ABSTRACT

The present paper is dealing with the abusive exercise of right in the field of civil and constitutional law, as its prohibition is based upon the provisions of Articles 281 of the Greek Civil Code and Article 25 par. 3 of the Greek Constitution, respectively, since the exercise of right can not be unbounded.

In the first chapter it is attempted to interpret the provision of 281 CC in civil law, especially concerning the meaning, the legal nature of the abusive exercise of right, as well as the criteria for the application of this provision. The exercise of any right is abusive when it obviously exceeds the limits of the right's good faith, virtuous morals or socio-economical purpose. It is presented how the Greek jurisprudence faces the provision in almost all branches of civil law. The analysis focuses on the special cases of abusive exercise of rights, especially the weakening of rights and the contradictory behaviour (*venire contra factum proprium*) of the beneficiary.

In the second chapter the abusive exercise of right based upon the provision of Article 25 par. 3 of the Greek Constitution in the field of constitutional law is examined. In particular, an analysis of the meaning, the scope and the penalties of this article is being attempted. Especially, a comparative study of the views supported by various law theorists about these topics is being made. Moreover, the jurisprudential treatment of the right to strike, the right of association and freedom of the Press is presented.

Lastly, in the third chapter is studied whether the criteria of 281 CC can be applied to the article 25 par. 3 of the Greek Constitution, since the criteria of the abusive exercise of right are not regulated by the provisions of Article 25 par. 3 of the Greek Constitution. In this part, the theoretical approach of the parallel implementation of the provisions of articles 281 of the Greek Civil Code and 25 par. 3 of the Greek Constitution by civil courts during the implementation of Article 281 CC, is also presented.

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΔ	Αστικό Δίκαιο
ΑΚ	Αστικός Κώδικας
ΑΠ	Άρειος Πάγος
βλ.	βλέπε
Γεν Αρχ	Γενικές Αρχές
ΓΟΣ	Γενικοί Όροι Συναλλαγών
ΔΕΕ	Δίκαιο Επιχειρήσεων & Εταιριών (περιοδικό)
εδ.	εδάφιο
ΕΕργΔ	Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου (περιοδικό)
ΕισΝΑΚ	Εισαγωγικός Νόμος Αστικού Κώδικα
ΕλλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη (περιοδικό)
επ.	επόμενα
ΕφΑΔ	Εφαρμογές Αστικού Δικαίου (περιοδικό)
ΕφΑθ	Εφετείο Αθηνών
ΕφΑΔΠολΔ	Εφαρμογές ΑΔ & ΠολΔ (περιοδικό)
ΕφημΔΔ	Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (περιοδικό)
ΕφΑΔ	Εφαρμογές Αστικού Δικαίου (περιοδικό)
κ.λπ.	και λοιπά
ΚπολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
λ.χ.	λόγου χάριν
ν.	νόμος
Ν.Δ.	Νομοθετικό Διάταγμα
ΝοΒ	Νομικό Βήμα (περιοδικό)
ΟΛΑΠ	Ολομέλεια Αρείου Πάγου
ΟλΣτΕ	Ολομέλεια Συμβουλίου Επικρατείας
ό.π.	όπου παραπάνω
παρ.	παράγραφος
Π.Δ.	Προεδρικό Διάταγμα
περ.	περίπτωση
ΠολΔ	Πολιτική Δικονομία

π.χ.	παραδείγματος χάρη
ΣΕΑΚ	Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
Συντ.	Σύνταγμα
τ.	τεύχος
τόμ.	τόμος
σελ.	σελίδα

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	2
ABSTRACT.....	3
ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	4
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9

Κεφάλαιο 1^ο

Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στο Αστικό Δίκαιο

1. Ιστορική διαδρομή της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος στο Αστικό Δίκαιο.....	12
1.1. Η νομική φύση του άρθρου 281 ΑΚ.....	13
2. Ειδικότερες διατάξεις για την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος.....	14
2.1. Στον Αστικό Κώδικα.....	14
2.2. Στον ΚπολΔ.....	16
2.3. Στον ν. 2251/1994 - καταχρηστικοί ΓΟΣ.....	16
3. Προϋποθέσεις εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 281 ΑΚ.....	17
3.1. Δικαίωμα.....	17
3.1.1. Ποια δικαιώματα υπάγονται στη διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ.....	18
3.1.2. Η αμφισβήτηση εφαρμογής του άρθρου 281 ΑΚ στα δικονομικά δικαιώματα.....	19
3.1.3. Η αμφισβήτηση εφαρμογής του άρθρου 281 ΑΚ στις φυσικές ελευθερίες και ειδικότερα στη συμβατική ελευθερία.....	21
3.1.4. Πού δεν εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ.....	25
3.2. Άσκηση δικαιώματος.....	26
3.3. Κατάχρηση.....	27
3.3.1. Τα κριτήρια διαπίστωσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος.....	28
3.3.2. Η καλή πίστη.....	30
3.3.3. Τα χρηστά ήθη.....	31
3.3.4. Ο κοινωνικός και οικονομικός σκοπός του δικαιώματος.....	31
3.4. Προφανής υπέρβαση των ορίων.....	32
4. Συνέπειες της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος.....	34
5. Άμυνα κατά της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος.....	35

6. Ειδικότερες μορφές της καταχρήσεως.....	36
6.1. Η ένσταση του γενικού δόλου (exceptio doli generalis).....	37
6.2. Αντιφατική συμπεριφορά.....	38
6.3. Κακόβουλη-χωρίς συμφέρον συμπεριφορά του δικαιούχου.....	40
6.4. Αποδυνάμωση δικαιώματος.....	42
6.4.1. Έννοια της αποδυνάμωσης δικαιώματος.....	42
6.4.2. Προϋποθέσεις της αποδυνάμωσης δικαιώματος.....	43
6.4.3. Συνέπειες αποδυνάμωσης δικαιώματος.....	47
6.4.4. Σχέση μεταξύ αποδυνάμωσης και παραγραφής δικαιώματος.....	48
6.4.5. Σχέση μεταξύ αποδυνάμωσης δικαιώματος και αντιφατικής συμπεριφοράς.....	49
6.5. Κατάχρηση θεσμού.....	50
7. Δικονομικά ζητήματα της ένστασης καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος...51	51
8. Νομολογιακές εφαρμογές της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος.....51	51
8.1. Η ένσταση του άρθρου 281 ΑΚ στις Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου...52	52
8.2. Η ένσταση του άρθρου 281 ΑΚ στο Ενοχικό Δίκαιο.....52	52
8.3. Η ένσταση του άρθρου 281 ΑΚ στο Εμπράγματο Δίκαιο.....53	53
8.4. Η ένσταση του άρθρου 281 ΑΚ στο Οικογενειακό Δίκαιο.....56	56
8.5. Η ένσταση του άρθρου 281 ΑΚ στο Κληρονομικό Δίκαιο.....57	57
9. Η σχέση του άρθρου 281 ΑΚ με συγγενείς διατάξεις.....57	57
9.1. Το άρθρο 281 ΑΚ σε σχέση με το άρθρο 914 ΑΚ.....57	57
9.2. Το άρθρο 281 ΑΚ σε σχέση με το άρθρο 919 ΑΚ.....58	58
9.3. Το άρθρο 281 ΑΚ σε σχέση με τα άρθρα 200 και 288 ΑΚ.....58	58

Κεφάλαιο 2^ο

Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στο Συνταγματικό Δίκαιο

10. Εισαγωγικές παρατηρήσεις για την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στο Συνταγματικό Δίκαιο.....	59
11. Η έννοια της καταχρήσεως του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ.....	61
12. Πεδίο εφαρμογής του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ.....	67
13. Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στο Διοικητικό Δίκαιο.....	69

14. Επικρίσεις της νομικής σημασίας του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ.....	70
15. Οι κυρώσεις από την παραβίαση του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ.....	72
16. Το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. στη νομολογία των δικαστηρίων.....	74
16.1. Ο έλεγχος της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος της απεργίας....	74
16.2. Ο έλεγχος της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος της συνένωσης..	77
16.3. Ο έλεγχος της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος της ελευθερίας του τύπου.....	78

Κεφάλαιο 3^ο

Η σχέση μεταξύ των άρθρων 281 ΑΚ και 25 παρ. 3 Συντ

17. Η εφαρμογή των κριτηρίων του άρθρου 281 ΑΚ επί του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ.....	80
18. Η αναγωγή στο άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. και η τριτενέργειά του.....	85
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	89
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ.....	91
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	95

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το δικαίωμα αποτελεί μία από τις πιο κεντρικές έννοιες του ιδιωτικού δικαίου. Κάθε δικαίωμα, από όποιο κλάδο δικαίου και αν προέρχεται, παρέχει στον δικαιούχο την εξουσία πραγμάτωσης του περιεχομένου του στα πλαίσια της έννομης τάξης. Αυτή η εξουσία ικανοποίησης των δυνατοτήτων που απονέμει το δικαίωμα στον δικαιούχο αποτελεί πηγή κινδύνου για υπερβάσεις¹. Ωστόσο, η άσκηση του δικαιώματος δεν είναι απεριόριστη, αλλά σε κάθε δικαίωμα υπάρχει φραγμός, που προσδιορίζεται από το γενικό περί δικαίου αίσθημα και από τον σκοπό του δικαιώματος, και, συνεπώς, η άσκησή του επιτρέπεται μόνο εντός των ορίων που θέτει ο φραγμός².

Προκειμένου να καμφθεί ο άκρατος ατομισμός στην άσκηση του δικαιώματος θεσπίστηκε η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ, με την οποία κατοχυρώθηκε η προστασία της άσκησης του δικαιώματος από την καταχρηστικότητα στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, ενώ αργότερα έλαβε και συνταγματική κατοχύρωση με τη θέσπιση του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. Συγκεκριμένα, η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ κατοχυρώνει ότι *«η άσκηση του δικαιώματος απαγορεύεται αν υπερβαίνει προφανώς τα όρια που επιβάλλουν η καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του δικαιώματος»*, η οποία ακολουθεί τη λεγόμενη αντικειμενική θεωρία περί καταχρήσεως δικαιώματος³. Αποτελεί κανόνα εντόνως δημοσίας τάξης, διότι αποσκοπεί στην καταπολέμηση της ανηθικότητας και της κακοπιστίας στις συναλλαγές και εφαρμόζεται σε όλο το φάσμα του δικαίου, τόσο στο Ιδιωτικό⁴ όσο και στο Δημόσιο⁵.

---

¹ Σιάμκουρης Ν., Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στην πράξη, 2009, σελ. 7

² Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ, Ι, 2010, σελ. 517

³ Ασπρογέρακας - Γρίβας Κ., ΓενΑρχ του Αστικού Δικαίου, 1981, σελ. 176

⁴ Παπαστερίου Δ., ΓενΑρχ Αστικού Δικαίου, 2009, σελ. 17 *Ιδιωτικό δίκαιο είναι το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν τις σχέσεις των ιδιωτών μεταξύ τους, δηλαδή προσώπων που δεν ασκούν κρατική εξουσία και από την άποψη αυτή είναι ισότιμα.* Στο ιδιωτικό δίκαιο εντάσσονται το αστικό, το εμπορικό, το ατομικό εργατικό δίκαιο, καθώς και το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας.

⁵ Σιάμκουρης Γ., Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, 1994, σελ. 23, Παπαστερίου Δ., ό.π., σελ. 17 *Δημόσιο είναι το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν τις σχέσεις στις οποίες μετέχει πρόσωπο που ασκεί κρατική εξουσία. Στο δημόσιο δίκαιο εντάσσονται κυρίως το συνταγματικό, το διοικητικό, το ποινικό, το δικονομικό, το εκκλησιαστικό και το δημόσιο διεθνές δίκαιο.*

Η ρύθμιση αυτή υπηρετεί μια εξατομικευτική και ταυτόχρονα διορθωτική λειτουργία κατ' επιταγήν της ιδέας της επιείκειας και της φύσης του πράγματος, αφού ο δικαστής σε συγκεκριμένη περίπτωση κρίνει ότι η άσκηση ενός δικαιώματος καταλήγει σε άδικο αποτέλεσμα. Αναθέτει στον δικαστή που κρίνει την επίδικη διαφορά να καθορίσει τον ορθό τρόπο άσκησης του δικαιώματος στη συγκεκριμένη περίπτωση με βάση τα γενικά κριτήρια-αόριστες έννοιες που θέτει η εν λόγω διάταξη⁶, ελέγχοντας, δηλαδή, αν η άσκησή του υπερβαίνει προφανώς τα όρια που επιβάλλουν η καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του δικαιώματος⁷. Η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ αποτελεί πραγμάτωση της αριστοτελικής ιδέας της επιείκειας ως δικαιοσύνης της ατομικής περίπτωσης, χωρίς ωστόσο να μπορεί να θεωρηθεί ως μια απλή εξουσιοδοτική της επιείκειας ρήτρα.

Η άσκηση του δικαιώματος επιτρέπεται, πλέον, μόνο εντός των ορίων που τίθενται με τους ως άνω περιορισμούς, με αποτέλεσμα η υπέρβαση των ορίων αυτών να συνιστά κατάχρηση δικαιώματος, η οποία απαγορεύεται εκ του νόμου. Ο περιορισμός αφορά την άσκηση του δικαιώματος και όχι την ουσία του, καθώς το δικαίωμα δεν καταργείται.

Στην ιστορική της διαδρομή η διάταξη της 281 ΑΚ διαδραμάτισε, αναμφίβολα, σημαντικότατο ρόλο στην αναζήτηση και διαμόρφωση του κοινωνικού περιεχομένου των δικαιωμάτων, κυρίως των εμπραγμάτων⁸. Ωστόσο, με τη 281 ΑΚ σκοπείται η προστασία όχι μόνο του γενικότερου κοινωνικού συμφέροντος, αλλά και του προσωπικού συμφέροντος εκείνου κατά του οποίου ασκείται το δικαίωμα, ώστε να μην υποστεί τις δυσμενείς συνέπειες της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος από τον δικαιούχο⁹.

Το γενικό συμφέρον και κυρίως η ανάγκη να εξασφαλιστεί η ύπαρξη του ίδιου του κράτους και να ασκούνται τα θεμελιώδη δικαιώματα από όλους τους πολίτες οδήγησε στον περιορισμό τους, διότι η απεριόριστη συνταγματική κατοχύρωση τους θα κατέληγε στην απόλυτη αδυναμία άσκησής τους¹⁰. Με την

---

⁶ Βουζίκας Ε., Μελέται Αστικού Δικαίου, 1968, σελ. 50-51

⁷ Παπανικολάου Π., Περί των ορίων της προστατευτικής παρεμβάσεως του δικαστή στη σύμβαση, 1991, σελ. 144

⁸ Καρακώστας Ι., Η κατάχρηση δικαιώματος στις εμπράγματα σχέσεις, 2009, σελ. 81-83

⁹ *ibidem*

¹⁰ Ράκος Α., Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2011, σελ. 140

καθιέρωση του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. αναγορεύεται σε συνταγματική επιταγή η απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος που καθιερώθηκε πρώτα νομοθετικά στο άρθρο 281 ΑΚ. Τα κριτήρια, ωστόσο, της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος δεν προσδιορίζονται ρητά από το Σύνταγμα, όπως συμβαίνει με το άρθρο 281 ΑΚ.

Ωστόσο η νομολογία συνήθως επικαλείται αδιακρίτως και τις δύο διατάξεις και μεταφέρει στο πεδίο του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. τα ειδικότερα κριτήρια κατάχρησης του άρθρου 281 ΑΚ. Από την επισκόπηση της νομολογίας των πολιτικών δικαστηρίων συνάγεται ότι το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. καθιερώνει μια γενική συνταγματική αρχή που εφαρμόζεται σε όλους τους κλάδους του δικαίου, περιβάλλοντας με συνταγματικό κύρος την απαγόρευση του άρθρου 281 ΑΚ. Μέρος της θεωρίας και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, αντιθέτως, καταδικάζουν την ανωτέρω τακτική της νομολογίας και εκφράζουν έντονες επικρίσεις για τη ρυθμιστική σχέση ανάμεσα στα δύο άρθρα με αφετηρία τη διάκριση των ορίων ανάμεσα στο δημόσιο και ιδιωτικό δίκαιο.

Κεφάλαιο 1^ο

Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στο Αστικό Δίκαιο

1. Ιστορική διαδρομή της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος στο Αστικό Δίκαιο

Στο αρχαίο δίκαιο δεν υπήρχε θετή διάταξη που να υπαγορεύει την προσήκουσα άσκηση του δικαιώματος, ενώ αναπλήρωση της σχετικής ελλείψεως αποτελούσε η υψηλή ιδέα περί δικαίου, επομένως δεν χρειαζόταν θετή διάταξη νόμου που να επιτάσσει υποταγή σε νομοθετημένη διάταξη. Αρκούσε η περί δικαίου συνείδηση και δεν υπήρχε ανάγκη καταναγκασμού. Και στο ρωμαϊκό δίκαιο, όπου επικρατούσε ατομικιστική αντίληψη περί δικαιώματος προβλεπόταν φραγμός στην καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος και χάριν της καλής πίστης απαγορευόταν η κακοβουλία. Η αρχή της καλής πίστης διατηρήθηκε και εφαρμόστηκε καθ' όλη την περίοδο ισχύος του Βυζαντινο-Ρωμαϊκού δικαίου μέχρι την εισαγωγή του Αστικού Κώδικα το 1945, καλύπτοντας έτσι την ανάγκη αντιμετώπισης καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος¹¹.

Η νομολογία και η θεωρία άρχισαν να μορφοποιούν την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος υπό τη σημερινή έννοια μόλις τον 18^ο αιώνα. Το 1945 με τη σύνταξη του Αστικού Κώδικα θεσπίστηκε νομοθετικά η καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος με τη διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ, το οποίο μορφοποίησε την μέχρι τότε εφαρμοζόμενη διάταξη *bona fidei* του Βυζαντινο-Ρωμαϊκού δικαίου¹². Η σύγχρονη αντίληψη του δικαίου ως κοινωνικού φαινομένου συνέβαλε στο να μετριασθεί ο άκρατος ατομικιστικός χαρακτήρας του δικαιώματος που υπήρχε στο προϊσχύσαν ρωμαϊκό δίκαιο και να γίνει δεκτό ότι η άσκηση του δικαιώματος υπόκειται σε περιορισμούς τιθέμενους από τον σκοπό του και το γενικό περί δικαίου αίσθημα¹³.

Η ρύθμιση της διάταξης του άρθρου 281 ΑΚ υπηρετεί μια εξατομικευτική και ταυτόχρονα διορθωτική λειτουργία κατ' επιταγήν της ιδέας της επιείκειας και της

---

¹¹ Σιάμκουρης Γ., Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, 1994, σελ. 9-10

¹² Σιάμκουρης Γ., ό.π., σελ. 10-11

¹³ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, Ι^β, 2016, σελ. 1498

φύσης του πράγματος, αφού ο δικαστής σε συγκεκριμένη περίπτωση κρίνει ότι η άσκηση ενός δικαιώματος καταλήγει σε άδικο αποτέλεσμα¹⁴. Αποτελεί τη διάταξη που ίσως επικαλούνται οι διάδικοι συχνότερα απ' όλες τις άλλες και πολλές φορές μάλιστα «καταχρηστικά»¹⁵. Στην πράξη συχνά γίνεται εσφαλμένη εφαρμογή και μεγάλη κατάχρηση στην επίκληση του «τερπνού και συναισθηματικού άρθρου 281 ΑΚ»¹⁶.

Μόνο η κατ' αρχήν σύννομη συμπεριφορά θα τεθεί υπό τον έλεγχο της 281 ΑΚ, θα εξετασθεί, δηλαδή, εάν και κατά πόσον αυτή με βάση τα κριτήρια της 281 ΑΚ μεταλλάσσεται σε νομικώς αποδοκιμαστέα συμπεριφορά. Η 281 ΑΚ είναι, επομένως, αναγκαία μόνο στις περιπτώσεις όπου η εντός των ορίων του δικαιώματος δράση, ήτοι η σύννομη συμπεριφορά, μετατρέπεται μέσω των πραγματικών δεδομένων και υπό το πρίσμα των κριτηρίων της σε παράνομη συμπεριφορά¹⁷.

1.1. Η νομική φύση του άρθρου 281 ΑΚ

Σε κάθε δικαίωμα υπάρχει φραγμός, που προσδιορίζεται από το γενικό περι δικαίου αίσθημα και από τον σκοπό του δικαιώματος, και, συνεπώς, η άσκησή του επιτρέπεται μόνο εντός των ορίων που θέτει ο φραγμός¹⁸. Τα όρια αυτά πολλές φορές χαράσσονται από τον ίδιο τον νόμο π.χ. οι διατάξεις του γειτονικού δικαίου (1003-1032 ΑΚ) αποτελούν εξειδίκευση των ορίων στην άσκηση του δικαιώματος της κυριότητας επί ακινήτου, για να μην πλήττονται οι ιδιοκτήτες των όμορων ακινήτων. Αλλά επειδή ο νομοθέτης αδυνατεί να εξειδικεύσει τα όρια όλων των δικαιωμάτων, καθόσον είναι αδύνατο να προβλέψει εκ των προτέρων κάθε σύγκρουση συμφερόντων, προέβλεψε μια «προληπτική διάταξη», ώστε να καλύψει όλες τις περιπτώσεις συγκυριακής υπέρβασης των ορίων.

Το άρθρο 281 ΑΚ ανήκει στους κανόνες δημοσίας τάξης. Στη νομολογία επικρατεί η άποψη ότι αποτελεί **κανόνα εντόνως δημοσίας τάξης**¹⁹, διότι αποσκοπεί στην καταπολέμηση της ανηθικότητας και της κακοπιστίας στις

---

¹⁴ Παπανικολάου Π., Περί των ορίων της προστατευτικής παρεμβάσεως του δικαστή στη σύμβαση, 1991, σελ. 148

¹⁵ Παπαντωνίου Ν., ΓενΑρχ του Αστικού Δικαίου, πανεπιστημιακές παραδόσεις, τ. Α, 1978, σελ. 171

¹⁶ Σιάμκουρης Γ., ό.π., 1994, σελ. 38

¹⁷ Καράκωστας Ι., Η κατάχρηση δικαιώματος στις εμπράγματα σχέσεις, 2009, σελ.82-83

¹⁸ Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ, Ι, 2010, σελ. 517

¹⁹ ΟΛΑΠ 7/1991, ΑΠ 1145/2010, ΑΠ 971/2010

συναλλαγές²⁰, έχοντας κατά συνέπεια εφαρμογή σε κάθε δικαίωμα, από όποια διάταξη και αν αυτό προέρχεται. Είναι, εξάλλου, κανόνας αναγκαστικού δικαίου, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να παρακαμφθεί από την ιδιωτική βούληση και ενδεχόμενη εκ των προτέρων παραίτηση από την εφαρμογή του καθίσταται άκυρη²¹.

Η 281 ΑΚ είναι η σημαντικότερη διάταξη που θέτει όρια στην άσκηση του δικαιώματος και αποτελεί **γενική ρήτρα με χαρακτήρα κατευθυντήριας αρχής**²². Αποτελεί μία από τις γενικές θεμελιώδεις αρχές που διέπουν το ουσιαστικό μας δίκαιο, θεσπίζοντας περιορισμό ο οποίος αφορά την άσκηση του δικαιώματος, και όχι την ουσία του²³. Συνιστά, ειδικότερα, εξωτερικό περιορισμό του ίδιου του δικαιώματος, ενώ κατ' άλλους συγγραφείς αποτελεί εσωτερικό περιορισμό, ήτοι πρόκειται περί προσδιορισμού του δικαιώματος²⁴.

2. Ειδικότερες διατάξεις για την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στο Αστικό Δίκαιο

2.1. Στον Αστικό Κώδικα

Ο Αστικός Κώδικας με διατάξεις του περιορίζει την άσκηση του δικαιώματος, προκειμένου να μετριάσει τον άκρατο ατομιστικό χαρακτήρα του δικαιώματος και τη ροπή για αντικοινωνική συμπεριφορά του δικαιούχου²⁵. Η ρύθμιση του άρθρου 281 ΑΚ εισάγει έναν γενικό περιορισμό στην άσκηση των δικαιωμάτων, παράλληλα, ωστόσο, υπάρχουν και άλλες διατάξεις στον Αστικό Κώδικα, οι οποίες καθιερώνουν ειδικότερους περιορισμούς με βάση τις ίδιες αξιολογικές αρχές που διέπουν και τη ρύθμιση της 281 ΑΚ και προσδιορίζουν από κοινού το μέτρο εφαρμογής της

---

²⁰ ΟΛΑΠ 1753/1984, ΑΠ 229/2006

²¹ Παπαστερίου Δ., ΓενΑρχ Αστικού Δικαίου, 2009, σελ. 300

²² Βόγκλης Ε., Κίνδυνοι κατά τη συγκεκριμενοποίηση των γενικών ρητρών, ΔΕΕ 7/2003, σελ. 758 «Δύο είναι τα βασικά στοιχεία του τύπου της γενικής ρήτρας: ο χαρακτήρας της διάταξης ως κεντρικής ρύθμισης-αξιολόγησης για το συγκεκριμένο σύστημα ή υποσύστημα του δικαίου και η ιδιαίτερα μεγάλη αοριστία της διάταξης».

²³ Καρακώστας Ι., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Β', 2005, σελ. 807

²⁴ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1498, Χελιδόνης Α., Νομιμότητα και νομιμοποίηση Ορισμένες σκέψεις για τη σχέση δικαιώματος και καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, ΕφΑΔ 2009, τ. 8-9, σελ. 893

²⁵ Καρακώστας Ι., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Β', 2005, σελ. 807

τελευταίας, αποτελώντας έναν οδηγό για την ερμηνεία της²⁶. Οι διατάξεις αυτές είτε αναφέρονται ευθέως στην καταχρηστική άσκηση δικαιώματος είτε απαγορεύουν συμπεριφορά η οποία έρχεται σε αντίθεση προς ένα ή περισσότερα από τα κριτήρια που θεσπίζονται με τη 281 ΑΚ, περιορίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την άσκηση του δικαιώματος²⁷.

Ειδικές διατάξεις κάνουν ρητή αναφορά στον όρο *κατάχρηση* κάποιου συγκεκριμένου δικαιώματος, όπως π.χ. το άρθρο 1386 ΑΚ, σύμφωνα με το οποίο «*Ο γάμος παράγει για τους συζύγους αμοιβαία υποχρέωση για συμβίωση, εφόσον η σχετική αξίωση δεν αποτελεί κατάχρηση δικαιώματος*», καθώς επίσης το άρθρο 1532 ΑΚ το οποίο ορίζει ότι «*Αν ο πατέρας ή η μητέρα παραβαίνουν τα καθήκοντα που τους επιβάλλει το λειτούργημά τους για την επιμέλεια του προσώπου του τέκνου ή τη διοίκηση της περιουσίας του ή αν ασκούν το λειτούργημα αυτό καταχρηστικά ή δεν είναι σε θέση να ανταποκριθούν σ' αυτό, το δικαστήριο μπορεί, εφόσον το ζητήσουν ο άλλος γονέας, οι πλησιέστεροι συγγενείς του τέκνου, ο εισαγγελέας ή και αυτεπαγγέλτως, να διατάξει οποιοδήποτε πρόσφορο μέτρο*».

Άλλες διατάξεις χρησιμοποιούν διαφορετικούς όρους που καλύπτουν εν μέρει τις βασικές αρχές του άρθρου 281 ΑΚ, όπως τα άρθρα 139, 144 αρ. 2, 207, 374 παρ. 1, 376, 388, 409 εδ. α', 542, 707, 1001 εδ. β', 1003, 1014, 1104 παρ. 2 περ. 2, 1125, 1128 παρ. 1, 1209 ΑΚ²⁸.

Σε άλλες διατάξεις του Αστικού Κώδικα απαντώνται ρυθμίσεις με τα κριτήρια τα οποία χρησιμοποιεί η διάταξη της 281 ΑΚ, για να ελεγχθεί αν συντρέχει καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος, κυρίως τα κριτήρια της καλής πίστης και των χρηστών ηθών.

Η καλή πίστη προσδιορίζει το περιεχόμενο των προσυμβατικών διαπραγματεύσεων (άρθρο 197 ΑΚ), αποτελεί κριτήριο για την αντικειμενική ερμηνεία των συμβάσεων (άρθρο 200 ΑΚ) και ορίζει τον τρόπο εκπλήρωσης της οφειλόμενης παροχής (άρθρο 288 ΑΚ).

Το άρθρο 281 ΑΚ αποτελεί κατ' ουσίαν, σύμφωνα με τη συνήθη στη θεωρία άποψη, ειδικότερη περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 288 ΑΚ, με τη διαφορά ότι η συναλλακτική καλή πίστη του άρθρου 288 ΑΚ λειτουργεί υπέρ και κατά τόσο του

---

²⁶ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1502

²⁷ Σιάμκουρης Ν., ό.π., σελ. 7

²⁸ Παπαστερίου Δ. - Κλαβανίδου Δ., Δίκαιο της δικαιοπραξίας, 2008, σελ. 230· Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1503

οφειλέτη όσο και του δανειστή, ενώ του άρθρου 281 ΑΚ περιορίζεται στην απαγόρευση να ασκεί ο δανειστής δικαίωμά του ή γενικότερα να συμπεριφέρεται αντίθετα σε αυτήν, λειτουργεί, δηλαδή, μόνο κατά του δανειστή. Η ρύθμιση του άρθρου 288 ΑΚ είναι σαφώς στενότερη από του άρθρου 281 ΑΚ, καθώς προϋποθέτει υφιστάμενη ενοχή και δεν μπορεί να εφαρμοστεί π.χ. για να εξαναγκαστεί ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο να συνάψει σύμβαση με άλλο πρόσωπο²⁹.

Τα χρηστά ήθη θεσπίζονται, επίσης, στα άρθρα 178 και 179 ΑΚ ως κριτήρια ελέγχου του κύρους μια δικαιοπραξίας, με το άρθρο 281 ΑΚ να παρέχει πληρέστερη προστασία στο πεδίο της συμβατικής ελευθερίας. Η αόριστη έννοια των χρηστών ηθών ως περιορισμός άσκησης δικαιώματος υπάρχει και στη ρύθμιση του άρθρου 919 ΑΚ, η οποία, ενώ απαιτεί σε αντίθεση με το 281 ΑΚ πρόθεση βλάβης, περιέχει ευρύτερο πεδίο, απαγορεύοντας οποιαδήποτε ζημιογόνο συμπεριφορά³⁰.

2.2. Στον ΚΠολΔ

Η έννοια της κατάχρησης απαντάται και στο άρθρο 116 ΚπολΔ, σύμφωνα με την οποία *«Οι διάδικοι, οι νόμιμοι αντιπρόσωποι και οι πληρεξούσιοί τους οφείλουν να τηρούν τους κανόνες των χρηστών ηθών και της καλής πίστης, να αποφεύγουν ενέργειες που φανερά οδηγούν στην παρέλκυση της δίκης, να εκθέτουν τα πραγματικά γεγονότα που αναφέρονται στην υπόθεση, έτσι ακριβώς όπως τα γνωρίζουν με πληρότητα και σύμφωνα με την αλήθεια, αποφεύγοντας διαφορούμενες και ασαφείς εκφράσεις»*. Ενώ η διάταξη του άρθρου 116 ΚπολΔ αποτελεί εξειδίκευση της συνταγματικής απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος (άρθρο 25 παρ. 3 Συντ.) δεν ταυτίζεται ως προς το περιεχόμενο με την 281 ΑΚ, διότι δεν προβλέπει κυρώσεις, αποτελώντας κατ' ουσίαν *lex imperfecta*³¹.

2.3. Στον ν. 2251/1994 - καταχρηστικοί ΓΟΣ

Τόσο η γενική ρήτρα καταχρηστικότητας του άρθρου 2 παρ. 6 όσο και η συγκεκριμενοποίησή της στις ενδεικτικά αναφερόμενες περιπτώσεις του άρθρου 2 παρ. 7 του ν. 2251/1994 αποτελούν εξειδίκευση της γενικής αρχής της διάταξης 281

---

²⁹ Παπαντωνίου Ν., ό.π., σελ. 171 Γεωργιάδης Α.- Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1503

³⁰ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1503

³¹ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1504

ΑΚ, και ειδικότερα της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης της συμβατικής ελευθερίας στο πεδίο των καταναλωτικών συμβάσεων³². Με τον ν. 2251/1994 ρυθμίζονται οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες ελέγχεται η καταχρηστικότητα ή μη της φυσικής ελευθερίας του συμβάλλεσθαι (άρθρο 361 ΑΚ) όσον αφορά τους γενικούς όρους συναλλαγών (ΓΟΣ), ήτοι τους όρους οι οποίοι δεν αποτέλεσαν αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης³³.

Ο έλεγχος της καταχρηστικότητας των γενικών όρων συναλλαγών σύμφωνα με τον ν. 2251/1994, αποτελώντας εξειδίκευση της γενικής ρήτρας της 281 ΑΚ, δημιουργεί ρήγμα στη θέση της νομολογίας περί αδυναμίας ελέγχου της καταχρηστικής άσκησης της συμβατικής ελευθερίας³⁴.

Διατυπώνονται επικρίσεις στη θεωρία για τη χρήση της έννοιας καταχρηστική ρήτρα ως μη ορθής επιστημονικά, καθώς τα συμβαλλόμενα μέρη όταν καταρτίζουν μία σύμβαση προσχώρησης με ΓΟΣ ασκούν τη συμβατική τους ελευθερία και αυτό δεν μπορεί να αποτελεί κατάχρηση δικαιώματος, με κρίσιμο κριτήριο την καλή πίστη, ενώ προκρίνεται ο χαρακτηρισμός τους ως παράνομων ή άκυρων με καταφυγή σε έλεγχο περιεχομένου της σύμβασης³⁵.

3. Προϋποθέσεις εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 281 ΑΚ

Στοιχεία της νομοτυπικής μορφής του άρθρου 281 ΑΚ είναι το δικαίωμα, η άσκηση του δικαιώματος και η προφανής υπέρβαση των ορίων που επιβάλλουν η καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του δικαιώματος. Επομένως, για την εφαρμογή της διάταξης του 281 ΑΚ απαιτείται να υπάρχουν:

3.1. Δικαίωμα

Δικαίωμα είναι η εξουσία που απονέμει η έννομη τάξη στο πρόσωπο για την ικανοποίηση εννόμων συμφερόντων του και εκπλήρωση της κοινωνικής αποστολής

---

³² *ibidem*

³³ ΟΛΑΠ 12/2017, ΟΛΑΠ 13/2015, ΟΛΑΠ 15/2007, ΑΠ 350/2016, ΑΠ 904/2011

³⁴ Γρύλλης Σ., ΑΚ 281: Η περιπέτεια μιας μεγαλόπνοης διάταξης, Δίκη, τόμ. 36, τ. 5, 2005, σελ. 563

³⁵ Βόγκλης Ε., Διάγνωση και πλήρωση των κενών στις συμβάσεις, 2014, σελ. 248-249· Κυμαινόμενο επιτόκιο, 2005, σελ. 21 επ.

του³⁶. Τα δικαιώματα προβλέπονται μιν, αλλά δεν επιβάλλονται στον δικαιούχο τους, δηλαδή ασκούνται ελεύθερα από αυτόν.

Υπάρχει διάσταση απόψεων μεταξύ θεωρίας και νομολογίας ως προς το ακριβές περιεχόμενο του νομικού όρου δικαίωμα, καθώς σύμφωνα με την κρατούσα στη νομολογία άποψη η απαγόρευση του άρθρου 281 ΑΚ καταλαμβάνει μόνο τα δικαιώματα με τη στενή έννοια του όρου, ενώ κατά τη θεωρία η απαγόρευση καταλαμβάνει και τις φυσικές ελευθερίες-ευχέρειες που πηγάζουν από το δικαίωμα της προσωπικότητας, όπως είναι η ελευθερία των συμβάσεων.

3.1.1. Ποια δικαιώματα υπάγονται στην διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ

Εφόσον πρόκειται για κατάχρηση δικαιώματος, πρώτη προϋπόθεση εφαρμογής της εν λόγω διάταξης αποτελεί, βεβαίως, ο δικαιούχος να ασκεί ένα δικαίωμά του, δέον όμως είναι να αποσαφηνιστεί το εύρος της έννοιας του δικαιώματος που καταλαμβάνει το εν λόγω άρθρο. Αν δεν υπάρχει δικαίωμα δεν νοείται καταχρηστική άσκηση αυτού, αφού μόνο υπαρκτό δικαίωμα είναι λογικώς δυνατό να ασκηθεί, απαραίτητη δηλαδή προϋπόθεση είναι η γέννηση και ύπαρξη του³⁷. Στον περιορισμό του άρθρου 281 ΑΚ υπάγονται αναμφίβολα:

α) τα πάσης φύσεως ιδιωτικά δικαιώματα, ανεξαρτήτως περιουσιακού (π.χ. ενοχικά³⁸, εμπράγματα³⁹, κληρονομικά⁴⁰, ορισμένα οικογενειακά⁴¹) ή μη χαρακτήρα (οικογενειακά προσωπικού χαρακτήρα⁴², δικαίωμα στην προσωπικότητα κ.λπ.) είτε και μικτής φύσης, τα οποία πηγάζουν από νόμο ή δικαιοπραξία, ιδίως από σύμβαση, ή απορρέουν από διάταξη είτε ενδοτικού είτε αναγκαστικού δικαίου (δημόσια τάξης)⁴³, όπως η επίκληση ακυρότητας λόγω μη τήρησης συστατικού τύπου⁴⁴

---

³⁶ Παπαντωνίου Ν., ό.π., σελ. 145· Κουράκης Ν., σελ. 23 « Το δικαίωμα είναι εξουσία βουλήσεως αναγνωριζόμενη υπό της εννόμου τάξεως προς όφελος ορισμένου προσώπου, λαμβανομένου ατομικώς και ως μέλους της κοινωνίας, προς ανάπτυξιν υπ' αυτού δραστηριότητος χρησίμου τόσον εις το ίδιο το πρόσωπον όσον και εις την καθόλου κοινότητα».

³⁷ Καράκωστας Ι., Η κατάχρηση δικαιώματος στις εμπράγματα σχέσεις, 2009, σελ.82

³⁸ ΑΠ 816/2008, ΑΠ 998/2012

³⁹ ΑΠ 974/2010, ΑΠ 1796/2009

⁴⁰ ΑΠ 975/2002, ΕφΘεσ 2014/2012

⁴¹ ΕφΔωδ 221/2004, ΠΠρΑθ 6248/2010

⁴² ΑΠ 1501/2009, ΠΠρΑθ 5929/2010

⁴³ ΟΛΑΠ 7/1991, ΑΠ 971/2010, ΑΠ 1145/2010

β) τα διαπλαστικά δικαιώματα, όπως π.χ. το δικαίωμα καταγγελίας της σύμβασης εργασίας⁴⁵, έργου, μισθώσεως, η υπαναχώρηση, η ακυρωσία

γ) τα λειτουργικά δικαιώματα

δ) τα απόλυτα δικαιώματα, όπως λ.χ. τα εμπράγματα δικαιώματα κυρίως της κυριότητας και των δουλειών, τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και το δικαίωμα στην προσωπικότητα

ε) οι ενστάσεις ουσιαστικού δικαίου π.χ. ένσταση παραγραφής, συμψηφισμού

στ) δικαιώματα που πηγάζουν από διατάξεις δημόσιας τάξης. Η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ, έχοντας έντονο χαρακτήρα δημόσιας τάξης, δεν αποκλείεται να εφαρμοσθεί και επί ασκήσεως δικαιωμάτων που πηγάζουν από διατάξεις δημόσιας τάξης, όπως λ.χ. οι διατάξεις του Ν.Δ. 3026/1954 περί κώδικος των δικηγόρων, οι διατάξεις που προστατεύουν την ακίνητη περιουσία των Δήμων και Κοινοτήτων κ.λπ.⁴⁶

ζ) οι θεσμοί, όπως η νομική προσωπικότητα, όταν ο θεσμός χρησιμοποιείται για αλλότριο σκοπό από αυτόν για τον οποίο έχει θεσπιστεί να εξυπηρετεί ή για σκοπό που αποδοκιμάζεται από την έννομη τάξη⁴⁷

και **η) οι αποφάσεις πολυμελούς οργάνου** π.χ. γενικής συνέλευσης Α.Ε.⁴⁸.

3.1.2. Η αμφισβήτηση εφαρμογής του άρθρου 281 ΑΚ στα δικονομικά δικαιώματα

Αμφισβητείται το ζήτημα εάν εφαρμόζεται το άρθρο 281 ΑΚ στα δικαιώματα που απορρέουν από διάταξη του δικονομικού δικαίου (δικονομικά δικαιώματα). **Η νομολογία δεν δέχεται την εφαρμογή της 281 ΑΚ στα δικονομικά δικαιώματα**, λ.χ. στην άσκηση ενδίκων μέσων⁴⁹, θεωρώντας ότι η 281 ΑΚ

---

⁴⁴ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1507

⁴⁵ ΑΠ 930/2017, ΑΠ 444/2016, ΑΠ 2234/2013,

⁴⁶ ΟΛΑΠ 7/2002, ΟΛΑΠ 1179/1985, ΑΠ 1140/2011· Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ, Ι, 2010, σελ. 518· Μαργαρίτης Μ.-Μαργαρίτη Α., Επίτομη ερμηνεία ΑΚ και ΕισΝΑΚ, 2016, σελ. 228· Καρακώστας Ι., Αστικός Κώδικας ΓενΑρχ, τόμ. Β, 2005, σελ. 807

⁴⁷ ΑΠ 1910/2009, ΠΠρΑθ 141/2011· Καρακώστας Ι., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Β, 2005, σελ. 807

⁴⁸ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ κατ' άρθρο ερμηνεία, Ι, ΓενΑρχ, 1978, σελ. 490

⁴⁹ ή π.χ. όταν η αναίρεση έγινε για λόγους εκδίκησης μετά την είσπραξη εκ μέρους του ανααιρεσείοντος των επιδικασθέντων σ' αυτόν χρηματικών ποσών ή όταν γίνεται επίκληση έλλειψης δικαιοδοσίας

ρυθμίζει την άσκηση δικαιωμάτων που απορρέουν από διατάξεις ουσιαστικού δικαίου και όχι από διατάξεις δικονομικού δικαίου⁵⁰. Τα επιχειρήματα της νομολογίας για να μην εφαρμόζουν τη διάταξη της 281 ΑΚ στο δικονομικό πεδίο είναι, αφενός, η πολυπλοκότητα και η τυπικότητα της διαδικασίας στις κυρίως διαδικαστικού περιεχομένου διατάξεις της πολιτικής δικονομίας η οποία δεν αφήνει περιθώριο για λύσεις κατά περίπτωση, και αφετέρου, η δυνατότητα χρήσης της διάταξης του άρθρου 116 ΚΠολΔ για την απόκρουση της κατάχρησης του δικαιώματος στις διαδικαστικές πράξεις. Ωστόσο, ουκ ολίγες φορές τα δικαστήρια επικαλούνται στο σκεπτικό των αποφάσεων που εκδίδουν και τις δύο διατάξεις εκ παραλλήλου, ίσως λόγω της δυσχερούς συχνά διάκρισης μεταξύ ουσιαστικού και δικονομικού δικαιώματος, όπως επίσης, επειδή αμφότερες οι διατάξεις στηρίζονται στις ίδιες αρχές⁵¹.

Η κρατούσα θέση στη νομολογία, ωστόσο, επικρίνεται από τη θεωρία, η οποία δέχεται ότι τα δικονομικά δικαιώματα καταλαμβάνονται από την απαγόρευση της 281 ΑΚ π.χ. απαγορεύεται η καταχρηστική προβολή δικονομικών ακυροτήτων, καταχρηστική αίτηση διαταγής πληρωμής κ.λπ. Υποστηρίζεται σχετικά ότι η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ, αν και περιέχεται στον ΑΚ, εκφράζει μία γενική αρχή η οποία συμπορεύεται με τις θεμελιώδεις αρχές του δικονομικού δικαίου (άρθρο 116 ΚΠολΔ), επομένως, αν όχι με απ' ευθείας εφαρμογή, έστω με αναλογία δικαίου θα έπρεπε να εφαρμόζεται η 281 ΑΚ τουλάχιστον ως προς την απαγόρευση, ώστε να καλυφθεί το κενό της αντίστοιχης διάταξης στον ΚΠολΔ. Το άρθρο 116 ΚΠολΔ φαίνεται περισσότερο να «διευκολύνει παρά να αποκλείει την εφαρμογή του 281 ΑΚ σε καθαρώς δικονομικά δικαιώματα»⁵². Η αρνητική θέση της νομολογίας δεν δικαιολογείται μετά τη θέσπιση του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. το οποίο ρητά καθιερώνει την απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης οποιουδήποτε δικαιώματος, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνεται και το άρθρο 20 παρ. 1 Συντ., το οποίο προστατεύει την αξίωση παροχής έννομης προστασίας⁵³.

---

⁵⁰ ΑΠ 563/2016, ΑΠ 639/2012, ΑΠ 1003/2008, ΑΠ 387/2008, ΠΠρΑθ 1070/2014· *Μαργαρίτης Μ. - Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 227

⁵¹ *Σιάμκουρης Ν.*, ό.π., σελ. 15 επ.

⁵² *Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ.*, ΑΚ Γεν.Αρχ, τόμ. Ι^β, σελ. 1518 επ.· *Παπαστερίου Δ.*, ό.π., σελ. 288

⁵³ *Μάζης Π.*, σε Η μέχρι σήμερα νομολογιακή εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης της κατάχρησης άσκησης του δικαιώματος, Αφιέρωμα στον Καθηγητή Ι. Δεληγιάννη, σελ. 277

Ωστόσο, η νομολογία δέχεται την εφαρμογή της 281 ΑΚ στο πεδίο της αναγκαστικής εκτέλεσης, θεωρώντας ότι η πραγμάτωση του δικαιώματος με αναγκαστική εκτέλεση αποτελεί άσκηση του ουσιαστικού δικαιώματος με τα μέσα του δημοσίου δικαίου, και συνεπώς υπάγεται στη ρύθμιση των διατάξεων 281 ΑΚ και 116 ΚπολΔ⁵⁴. Ενδεικτικά, υφίσταται κατάχρηση όταν π.χ. επιτεύχθηκε χαμηλό εκπλειστηρίασμα εν συγκρίσει με την πραγματική αξία της περιουσίας που εκπλειστηριάστηκε⁵⁵.

3.1.3. Η αμφισβήτηση εφαρμογής του άρθρου 281 ΑΚ στις φυσικές ελευθερίες και ειδικότερα στη συμβατική ελευθερία

Επικρατούσε αμφισβήτηση στη θεωρία και τη νομολογία περί της εφαρμογής ή όχι της διάταξης του άρθρου 281 ΑΚ και στις φυσικές ελευθερίες εκτός των *stricto sensu* δικαιωμάτων. Το ζήτημα αποκρυσταλλώθηκε στη νομολογία με την ΟΛΑΠ 33/1987 η οποία έκρινε ότι η φυσική ευχέρεια να συνάπτει ή όχι και γενικότερα να προβαίνει σε πράξεις ή παραλείψεις ως έκφανση του ατομικού δικαιώματος για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ.) δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της 281 ΑΚ. Στο σκεπτικό της απόφασης γίνεται αναγωγή και στο άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. και επισημαίνεται ότι αφορά όλα τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα τα οποία περιορίζει χάριν του γενικότερου κοινωνικού ή δημοσίου συμφέροντος, και όχι χάριν του ιδιωτικού συμφέροντος⁵⁶. «Το πολύ πολύ κατά την κρατούσα νομολογιακή θέση να γίνει “έμμεσος” έλεγχος τυχόν *in concreto* καταχρηστικής ασκήσεως φυσικής ευχέρειας του συμβάλλεσθαι μέσω της ΑΚ 919». Έτσι πάντως οι δυνατότητες εφαρμογής της ΑΚ 281 για τον έλεγχο της άσκησης της ελευθερίας του συμβάλλεσθαι περιορίζονται, αφού σε ακραίες μόνον περιπτώσεις θα συντρέχει αντίθεση στα χρηστά ήθη, ενώ θα σπανίζει και η αντίθεση στην καλή πίστη.

Η νομολογία δεν δέχεται την εφαρμογή της 281 ΑΚ στις φυσικές ελευθερίες, καθώς προβαίνει σε στενή γραμματική ερμηνεία

---

⁵⁴ ΟΛΑΠ 16/2006, ΑΠ 475/2017, ΑΠ 1603/2014

⁵⁵ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1521 επ.· Μασούρος Π., σε Ενστάσεις κατά τον ΑΚ, Επιμέλεια Καστήσιος Ε., 2011, σελ. 204 επ.

⁵⁶ Πιτσιρίκος Ι., Η απόκρουση της καταχρηστικής ασκήσεως δικαιώματος (ΑΚ 281) ως νομική βάση της ανακοπής τρίτου (ΚπολΔ 936 παρ.1) στη διαδικασία της αναγκαστικής εκτέλεσης, ΕφΑΔ 3/2012, σελ. 236-237

της εν λόγω διάταξης, η οποία κάνει λόγο για «δικαιώματα», και συνεπώς, θεωρεί ότι στο πεδίο εφαρμογής της δεν υπάγονται οι φυσικές ευχέρειες, οι οποίες πηγάζουν από την ελευθερία δράσης του ατόμου, δηλαδή οι ατομικές ελευθερίες που απορρέουν από την ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 Συντ.) και τα άλλα ατομικά δικαιώματα, όπως η ελευθερία του συμβάλλεσθαι⁵⁷. Ενώ, επομένως, το άρθρο 281 ΑΚ εφαρμόζεται σε όλο το φάσμα του Ιδιωτικού και του Δημοσίου Δικαίου, δεν εφαρμόζεται, αντιθέτως, επί του άρθρου 361 ΑΚ.

Τα δικαστήρια δεν αναγνωρίζουν τη δυνατότητα ελέγχου της συμβατικής ελευθερίας του ατόμου μέσω της 281 ΑΚ με τον φόβο μήπως καταλήξει να υπονομεύεται το πολύτιμο αγαθό της ελευθερίας και επειδή κατά ένα μεγάλο μέρος το ζήτημα καλύπτεται από τις διατάξεις των άρθρων 197 και 198 ΑΚ, που σχετίζονται με την ευθύνη από διαπραγματεύσεις, οι οποίες αποτελούν ειδική εκδήλωση των ίδιων αρχών από τις οποίες εμφορείται και η 281 ΑΚ⁵⁸. Ο εξαναγκασμός σε κατάρτιση σύμβασης θα σήμαινε βαθύτατη επέμβαση στην ιδιωτική αυτονομία του άλλου μέρους, απ' ό,τι ο έλεγχος του περιεχομένου μίας σύμβασης⁵⁹. Δεν δύναται να εξαναγκαστεί κάποιος στη σύναψη ή μη συμβάσεως, καθώς η ελευθερία των συμβάσεων είναι απολύτως συνδεδεμένη με την προσωπικότητα του ατόμου, ωστόσο όταν καταρτιστεί η σύμβαση, το δικαίωμα που απορρέει από αυτήν και το περιεχόμενο της ελέγχεται από τη 281 ΑΚ⁶⁰.

Η νομολογία, ωστόσο, εμφανίζει σημαντικές αποκλίσεις, καθώς αναγκάζεται πολλές φορές να εφαρμόζει το άρθρο 281 ΑΚ «βαπτίζοντας» τη φυσική ελευθερία της σύναψης σύμβασης ως δικαίωμα, προκειμένου να μη θεωρηθεί ότι υποπίπτει σε αντιφάσεις ή να εφαρμόζει άλλες μη εφαρμοστέες διατάξεις, ιδίως τη διάταξη του άρθρου 914 ΑΚ, αντί της 281 ΑΚ. Επίσης, προβαίνει κατ' ουσίαν στην επέκταση του ελέγχου της 281 ΑΚ και στο θεσμικό επίπεδο, ελέγχοντας την καταχρηστική άσκηση του θεσμού της αντιπροσώπευσης κ.λπ.

---

⁵⁷ΟΛΑΠ 33/1987, Ολ ΑΠ 48/1987, ΑΠ 1547/2007 Γεωργιάδης Α., σε Η μέχρι σήμερα νομολογιακή εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης της κατάχρησης άσκησης του δικαιώματος, Αφιέρωμα στον Καθηγητή Ι. Δεληγιάννη, σελ. 32

⁵⁸ Μάζης Π., ό.π., σελ. 268 επ.

⁵⁹ Παπανικολάου Π., Περί των ορίων της προστατευτικής παρεμβάσεως του δικαστή στη σύμβαση, 1991, σελ. 84

⁶⁰ Σιάμκουρης Γ., ό.π., σελ. 25

Εντούτοις, η ανάγκη καθιέρωσης ελέγχου καταχρηστικότητας στις φυσικές ελευθερίες φαίνεται να είναι ακόμη πιο επιτακτική σε σχέση με τα δικαιώματα, καθώς το περιεχόμενο τους είναι πιο ασαφές και ευρύ, και, ως εκ τούτου, ο κίνδυνος μιας νομιμοφανούς, αλλά κακόπιστης και αντικοινωνικής άσκησης είναι ακόμη μεγαλύτερος⁶¹. Ως αντιστάθμισμα, η νομολογία στις φυσικές ελευθερίες εφαρμόζει την διάταξη του 919 ΑΚ⁶², η οποία, ωστόσο, απαιτεί, αφενός, πρόθεση του προσώπου, αφετέρου δε, ως έννομη συνέπεια προβλέπει μόνο την αποζημίωση.

Η ως άνω θέση της νομολογίας έχει επικριθεί από την πλειονότητα των θεωρητικών του δημοσίου δικαίου. Η θεωρία κάνει δεκτή τη δυνατότητα ελέγχου της καταχρηστικής άσκησης των φυσικών ευχερειών και δη στη συμβατική ελευθερία ενόψει και του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ., αλλά και της μεγαλύτερης ανάγκης για περιορισμό εξαιτίας των ευρύτερων εγγενών τους ορίων. Ενόψει της άμεσης τριτενέργειας των συνταγματικών διατάξεων (άρθρο 25 παρ. 1 Συντ., όπως κατοχυρώθηκε μετά την αναθεώρηση του 2001), εισάγεται ένα ακόμη επιχείρημα ότι το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ., το οποίο κατοχυρώνει και συνταγματικά την απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, καταλαμβάνει και το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, περιεχόμενο του οποίου αποτελεί και η συμβατική ελευθερία (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ.).

Η άποψη υπέρ της εφαρμογής του ελέγχου της 281 ΑΚ και στις φυσικές ελευθερίες ενισχύεται και από τις ρυθμίσεις του ν. 2251/1994 οι οποίες, απαγορεύοντας τους καταχρηστικούς γενικούς όρους συναλλαγών, περιορίζουν την έκταση της συμβατικής ελευθερίας του ισχυρότερου μέρους από πλευράς διαπραγματευτικής ισχύος⁶³.

Η 281 ΑΚ με την αναγωγή του σκοπού του δικαιώματος σε κριτήριο καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος εμφανίζεται ικανή να αποτελέσει το δικαιοθετικό θεμέλιο και για τον έλεγχο της καταχρηστικής ασκήσεως και της συμβατικής ελευθερίας ως θεσμού με κοινωνική λειτουργία. Η συμβατική ελευθερία αποτελεί την κυριότερη εκδήλωση της ιδιωτικής αυτονομίας που σημαίνει την αναγνωριζόμενη και διασφαλιζόμενη από την έννομη τάξη δυνατότητα του προσώπου να διαμορφώνει αυτόνομα τις έννομες σχέσεις του, σύμφωνα με τη θέλησή

---

⁶¹ Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ, Ι, 2010, σελ. 518

⁶² ΟΛΑΠ 33/1987, ΠΠρΠειρ 4350/2007, ΕφΑθ 6042/2002

⁶³ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1530 επ.

του. Η αρχή της ιδιωτικής αυτονομίας διατρέχει όλο το δίκαιο των δικαιοπραξιών, ιδίως των ενοχικών συμβάσεων, όπου συναντά την κυριότερη έκφραση της με τη μορφή της συμβατικής ελευθερίας (άρθρο 361 ΑΚ). Η αυτόνομη ρύθμιση των ιδιωτικών εννόμων σχέσεων -η βούληση του ατόμου να δεσμευθεί νομικά- ρυθμίζεται από τη διάταξη του άρθρου 361 ΑΚ και η θεσμική εγγύηση της συμβατικής ελευθερίας κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 παρ. 1 Συντ., επομένως, πρέπει να εκληφθούν ως διασφάλιση της δικαιοπρακτικής αυτοδιάθεσης των δύο συμβαλλομένων μερών⁶⁴.

Το περιεχόμενο της συμβατικής ελευθερίας διακρίνεται σε δύο μορφές, η πρώτη είναι η ελευθερία συνάψεως μιας σύμβασης, η οποία περιλαμβάνει την ελευθερία του ατόμου να αποφασίζει αν θα συνάψει (θετική ελευθερία σύναψης) ή όχι μία σύμβαση (αποθετική ελευθερία σύναψης) και τη δυνατότητα να αποφασίζει ελεύθερα τον αντισυμβαλλόμενο του, ενώ η δεύτερη μορφή είναι η ελευθερία διαπλάσεως του περιεχομένου μίας σύμβασης, η οποία αφορά τον καθορισμό των όρων της συμβατικής ρύθμισης⁶⁵.

Στο σύστημα του Αστικού Κώδικα εισάγονται γενικοί περιορισμοί στην άσκηση της συμβατικής ελευθερίας χάριν της ατομικής προστασίας του κοινωνού του δικαίου, ιδίως με τα άρθρα 174, 178-179, 281 288, 914 και 919 ΑΚ. Η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ ανάγει τον σκοπό του δικαιώματος ή της νομικής εξουσίας εν γένει σε δικαιοθετικό κριτήριο της καταχρηστικής άσκησης του και, επομένως, πλησιάζει στην κατάφαση της δυνατότητας ελέγχου της συμβατικής ελευθερίας με βάση την κοινωνικοοικονομική της λειτουργία, προσφέροντας παράλληλα και τα άλλα δύο κριτήρια της καλής πίστης και των χρηστών ηθών με βάση τα οποία μπορεί να ελεγχθεί η κατάχρηση μιας νομικής εξουσίας.

Η ανάγκη για έλεγχο και περιορισμό στην άσκηση της συμβατικής ελευθερίας προκύπτει κυρίως στις περιπτώσεις οικονομικής ή και οργανωτικής ανισότητας των συμβαλλομένων μερών όπου σκοπείται η αποτροπή επιβολής στο ασθενέστερο μέρος, συνήθως καταναλωτή, ανεπιεικών συμβατικών όρων, και ανάγεται κυρίως στον έλεγχο των ΓΟΣ τους οποίους καθορίζει μονομερώς το ισχυρότερο μέρος (έλεγχος καταχρηστικής διάπλασης του περιεχομένου της σύμβασης), όπως επίσης,

---

⁶⁴ Παπανικολάου Π., Περί των ορίων της προστατευτικής παρεμβάσεως του δικαστή στη σύμβαση, 1991, σελ. 54, 65, 80

⁶⁵ Παπανικολάου Π., Περί των ορίων της προστατευτικής παρεμβάσεως του δικαστή στη σύμβαση, 1991, σελ. 81-89

και στις περιπτώσεις μονοπωλιακής προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών όπου καταχρηστική θα εμφανίζεται η άρνηση σύναψης της σύμβασης.

Η έννοια της συμβατικής ελευθερίας καθίσταται στο σύγχρονο δίκαιο των συμβάσεων περισσότερο ουσιαστική, «*παύει να είναι μόνο ατομικιστικά ηθικοοικονομική και προσλαμβάνει και διάσταση κοινωνική*». Η ιδιωτική έννομη τάξη δεν αρκείται πλέον να κυρώνει ό,τι συμφώνησαν τα μέρη, αλλά εξετάζει αν η συμβατική ρύθμιση αποτελεί πράγματι προϊόν ελεύθερης στάθμισης κατόπιν επαρκούς ενημέρωσης, ελέγχοντας αν διασφαλίζεται μια αντικειμενικά δίκαιη, αλλά και κοινωνικά σκόπιμη συμβατική ρύθμιση. «*Υπάρχει ανάγκη μετάβασης από το ηθικό στο κοινωνικό*», με αποτέλεσμα να καθίσταται πλέον αναγκαία η καταφυγή σε κοινωνικοηθικά κριτήρια ελέγχου της καταχρηστικότητας, καθώς δεν αρκεί πλέον η ηθικά επίμεμπτη στάση του ατόμου, όπως αυτή ελέγχεται κυρίως από τα άρθρα 178, 179 και 919 ΑΚ. Η κοινωνική λειτουργία της ελευθερίας των συμβάσεων εκδηλώνεται με την ανάγκη οριοθέτησης της ελευθερίας του ενός μέρους χάριν της ελευθερίας του άλλου. Με την αναγωγή ιδίως του σκοπού του δικαιώματος σε κριτήριο καταχρηστικής άσκησης του στη διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ ο δρόμος για την ένταξη και της συμβατικής ελευθερίας νοούμενης ως θεσμού παραμένει ανοιχτός⁶⁶.

3.1.4. Πού δεν εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ

Η 281 ΑΚ δεν εφαρμόζεται όταν κάποιος διάδικος αρνείται απλά ή αιτιολογημένα την ύπαρξη ή την άσκηση του δικαιώματος του αντιδίκου του⁶⁷.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας⁶⁸, εν αντιθέσει με τον Άρειο Πάγο⁶⁹, δεν δέχεται την εφαρμογή της 281 ΑΚ στο πεδίο του δημοσίου δικαίου, με το σκεπτικό ότι ρυθμίζει την άσκηση ιδιωτικών δικαιωμάτων στα πλαίσια του ιδιωτικού δικαίου

---

⁶⁶ Παπανικολάου Π., Περί των ορίων της προστατευτικής παρεμβάσεως του δικαστή στη σύμβαση, 1991, σελ. 90, 132

⁶⁷ ΟΛΑΠ 17/1995, ΑΠ 1799/2006, ΑΠ 764/2001, ΑΠ 615/1994, ΑΠ 950/1989· Καράκωστας Ι., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Β', 2005, σελ. 808· Μασούρος Π., ό.π., σελ. 204 επ.

⁶⁸ Ολ ΣτΕ 3173/2014, ΣτΕ 2850/2017, ΣτΕ 338/2014, ΣτΕ 713/2010, ΣτΕ 14/2006, ΣτΕ 1127/2002, ΣτΕ 32-34/2000, ΣτΕ 2905/1981, ΣτΕ 4860/1984, ΣτΕ 1511/1988, ΣτΕ 1983/1991, ΣτΕ 566/1999

⁶⁹ ΟΛΑΠ17/1978, ΑΠ 717/1985, ΑΠ 1730/1983, ΑΠ 1037/1982 : Σε καταχρηστική άσκηση κατά την έννοια των άρθρων 281 ΑΚ και 25 παρ. 3 Συντ. υπόκεινται και δικαιώματα που απορρέουν από διατάξεις δημόσιας τάξης ή δημοσίου δικαίου.

και όχι του δημοσίου δικαίου. Η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ δεν μπορεί να εφαρμοστεί αυτοτελώς στο δημόσιο δίκαιο⁷⁰ π.χ. ως λόγος ακύρωσης διοικητικής πράξης⁷¹.

Δεν ελέγχεται η διακριτική ευχέρεια και η εν γένει δράση των διοικητικών οργάνων κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους⁷². Σε αυτές τις περιπτώσεις ισχύουν οι αρχές του δημοσίου δικαίου π.χ. η αρχή της νομιμότητας και της χρηστής διοίκησης⁷³.

3.2 Άσκηση δικαιώματος

Απαραίτητη προϋπόθεση εφαρμογής της 281 ΑΚ είναι να υφίσταται πράγματι νόμιμο δικαίωμα⁷⁴, δηλαδή, δεν είναι νοητή η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος που δεν έχει γεννηθεί ή αντίκειται στο νόμο. Άσκηση του δικαιώματος είναι η χρήση από τον φορέα του της εξουσίας που ενυπάρχει σε αυτό και περιλαμβάνει πράξεις με τις οποίες ο δικαιούχος απολαμβάνει τις ωφέλειες του δικαιώματος, διαθέτει το δικαίωμα ή το προστατεύει⁷⁵.

Αντιθέτως, δεν θεωρείται άσκηση η εκ μέρους ενός τρίτου άρνηση ικανοποίησης ή παραδοχής ύπαρξης του προβαλλόμενου από τον δικαιούχο δικαιώματος, ήτοι όταν κάποιος διάδικος αρνείται απλά ή αιτιολογημένα την ύπαρξη ή την άσκηση του δικαιώματος του αντιδίκου του, ως ελέχθη και ανωτέρω.

Ειδικότερα η άσκηση του δικαιώματος πραγματοποιείται με:

α) υλικές πράξεις π.χ. ανέγερση κτίσματος στο οικόπεδο, περίφραξη του
β) εξώδικη ή δικαστική πράξη π.χ. άσκηση αγωγής (και αναγνωριστικής), με ενστάσεις και αντενστάσεις

γ) δικαιοπραξίες ή οιονεί δικαιοπραξίες,

δ) παράλειψη ασκήσεως του δικαιώματος, τη λεγόμενη «αρνητική κατάχρηση». Η νομολογία έχει δεχθεί την αρνητική κατάχρηση δικαιώματος επί λειτουργικών οικογενειακών δικαιωμάτων, όπως η γονική μέριμνα, αλλά και σε άλλα δικαιώματα όπως για παράδειγμα επί παραλείψεως του εργαζομένου να εργασθεί

---

⁷⁰ Ράικος Α., Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2011, σελ. 155

⁷¹ ΣτΕ 3/2000, ΣτΕ 3675/1985

⁷² ΣτΕ 4557/2015 ΣτΕ 4605/2011, ΣτΕ 3950/1995

⁷³ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1535

⁷⁴ ΑΠ 1405/2009, ΑΠ 151/2009, ΑΠ 1600/2009, ΕφΑθ 2249/2016

⁷⁵ Παπαστερίου Δ., ΓενΑρχ Αστικού Δικαίου, 2009, σελ. 273· Παπαντωνίου Ν., ό.π., σελ. 169

αλλού κατά το χρονικό διάστημα της υπερημερίας του εργοδότη του σχετικά με την αποδοχή εργασίας του, χωρίς, ωστόσο, να εντοπίζεται στη νομολογία μια γενικότερη αποδοχή της εφαρμογής της 281 ΑΚ σε όλες τις περιπτώσεις παράλειψης άσκησης δικαιώματος⁷⁶. Η επιφυλακτική στάση της νομολογίας μπορεί να δικαιολογηθεί από το γεγονός ότι η παράλειψη άσκησης δικαιώματος αποτελεί εκδήλωση της ευρύτερης φυσικής ελευθερίας του ατόμου, ο έλεγχος της οποίας αμφισβητείται αν εντάσσεται στον όρο δικαίωμα της 281 ΑΚ. Στη θεωρία, αντιθέτως, υποστηρίζεται η άποψη ότι η 281 ΑΚ πρέπει να εφαρμόζεται και επί των περιπτώσεων παράλειψης άσκησης δικαιώματος, ως απόρροια και της προώθησης του κοινωνικού χαρακτήρα του δικαιώματος⁷⁷.

και ε) ο τρόπος κτήσεως του ασκούμενου δικαιώματος μπορεί να υπάγεται στους περιορισμούς του άρθρου 281ΑΚ⁷⁸.

Καταχρηστική απώλεια του δικαιώματος δεν υφίσταται, καθώς ο δικαιούχος μπορεί να διαθέτει ελεύθερα το δικαίωμά του, εφόσον αυτό επιτρέπεται από τον νόμο ή από δικαστική απόφαση ή δεν έχει δεσμευτεί αντίθετα συμβατικά⁷⁹.

3.3. Κατάχρηση

Κατάχρηση δικαιώματος είναι κάθε αντίθετη ενέργεια, συμπεριφορά του πολίτη προς το περιεχόμενο του δικαίου, δηλαδή τη χρηστότητα, την εντιμότητα, την καλή πίστη, την επιείκεια, την ευθύτητα και τη φιλαλληλία. Διατυπώνεται στη θεωρία η άποψη ότι το άρθρο 281 ΑΚ υπό τον τίτλο καταχρηστική άσκηση δικαιώματος φαινομενικά αντιφάσκει προς εαυτό, καθώς δεν συμβιβάζονται οι έννοιες δικαίωμα και κατάχρηση. «*Η έχει κάποιος το δικαίωμα και συνεπώς, δεν ασκεί κατάχρηση, ή δεν το έχει, οπότε δεν μπορεί να γίνει λόγος για άσκηση δικαιώματος, αλλά για αυθαίρετη ενέργεια.*» Επομένως, σύμφωνα με την λόγω θέση θα ήταν προτιμότερο να γίνεται λόγος για έλλειψη προϋποθέσεων δικαιώματος, παρά για συνδρομή προϋποθέσεων καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος⁸⁰.

---

⁷⁶ Καράκωστας Ι., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Β', 2005, σελ. 808· Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ Ι, 2010, σελ. 520

⁷⁷ Μασούρος Π., ό.π., σελ. 206 επ.

⁷⁸ Γεωργιάδης Α.-Σταθόπουλος Μ., ΑΚ κατ' άρθρο ερμηνεία, Ι, ΓενΑρχ, 1978, σελ. 491· Ασπρογέρακας – Γρίβας Κ, ό.π., σελ. 182

⁷⁹ Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ Ι, 2010, σελ. 521

⁸⁰ Σιάμκουρης Γ., ό.π., σελ. 16

Από τεχνική άποψη κατάχρηση δικαιώματος είναι η παρέκκλιση από τα επιτρεπτά όρια ασκήσεως του δικαιώματος, όπως αυτά προσδιορίζονται από τα γενικά κριτήρια του νόμου. Ο δικαστής κατά την ερμηνεία της γενικής ρήτρας περί απαγορεύσεως της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος πρέπει να αποβλέπει κυρίως στην αποκατάσταση της διασαλευθείσας στο πεδίο των δικαιωμάτων κοινωνικής ισορροπίας. Αυτή η διασάλευση της κοινωνικής ισορροπίας μέσω της ασκήσεως του δικαιώματος συνιστά κατάχρηση δικαιώματος από ουσιαστική άποψη⁸¹.

3.3.1. Τα κριτήρια διαπίστωσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος

Τρίτη προϋπόθεση είναι να υπάρχει κατάχρηση του δικαιώματος, δηλαδή η άσκηση του δικαιώματος ή ο τρόπος κτήσεως αυτού να υπερβαίνει προφανώς τα επιβαλλόμενα από τη 281 ΑΚ όρια. Κρίσιμος χρόνος ελέγχου για την καταχρηστική ή μη άσκηση ενός δικαιώματος είναι ο χρόνος κατά τον οποίον αυτό ασκείται ή ο χρόνος κτήσης. Τα όρια αυτά, η υπέρβαση των οποίων καθιστά την άσκηση του δικαιώματος καταχρηστική, χαράσσονται βάσει γενικών κριτηρίων-αορίστων εννοιών που προβλέπονται στην ως άνω διάταξη και εξειδικεύονται ενόψει της εκάστοτε συγκεκριμένης περίπτωσης (ad hoc).

Η άσκηση του δικαιώματος δηλαδή είναι καταχρηστική όταν η συμπεριφορά του δικαιούχου είναι αντίθετη προς τα κριτήρια ή κατ' άλλη άποψη τελεί καθ' υπέρβαση των κριτηρίων που θέτει η 281 ΑΚ⁸². Τα κριτήρια προσδιορισμού των ορίων του άρθρου 281 ΑΚ είναι αντικειμενικά, επομένως, είναι αδιάφορη η ενδιάθετη στάση του δικαιούχου, δεν απαιτείται δηλαδή πταίσμα του (αντικειμενική θεωρία για την κατάχρηση δικαιώματος)⁸³. Κατ' εξαίρεση, ωστόσο, απαιτείται σε ορισμένες περιπτώσεις πταίσμα, προκειμένου να θεμελιωθεί κατάχρηση δικαιώματος, όπως π.χ. στην περίπτωση που εργαζόμενος ηθελημένα, ήτοι με δόλο και κακοβουλία, μένει άνεργος και δεν αναζητά άλλη εργασία, ώστε εισπράττει από τον εργοδότη μισθούς υπερημερίας⁸⁴.

Τα κριτήρια καθιερώνονται **διαζευκτικά**, δηλαδή για να υπάρχει καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος αρκεί η αντίθεση έστω σε ένα από αυτά, τα οποία βέβαια συχνά επικαλύπτονται, με αποτέλεσμα, τις περισσότερες φορές η

⁸¹ Κουράκης Ν., ό.π., σελ. 40-45

⁸² Σιάμκουρης Γ., ό.π., σελ. 19

⁸³ ΑΠ 871/2010, ΑΠ 1460/2005

⁸⁴ ΑΠ 1560/2006: Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1539 επ.

αντίθεση σε κάποιο από αυτά να συνιστά συγχρόνως αντίθεση και σε κάποιο άλλο. Η νομολογία συνήθως, άλλωστε, δεν διευκρινίζει ρητά σε ποιο από τα κριτήρια που θέτει η διάταξη της 281 ΑΚ είναι αντίθετη η συμπεριφορά, όταν κρίνει ότι αυτή ασκείται καταχρηστικά, με περισσότερη έμφαση, βέβαια, να δίδεται στο κριτήριο της καλής πίστης⁸⁵.

Η διακρίβωση των πράξεων, με τις οποίες ο δικαιούχος άσκησε το δικαίωμά του στην εκάστοτε συγκεκριμένη περίπτωση, αποτελεί πραγματικό ζήτημα και κρίνεται ανέλεγκτα από το δικαστήριο της ουσίας, η κρίση του όμως ότι ορισμένη συμπεριφορά υπερβαίνει, και μάλιστα προφανώς, ή όχι τα όρια που θέτουν τα παραπάνω κριτήρια είναι νομική και, επομένως, υπόκειται στον αναιρετικό έλεγχο. Σε κάθε, δηλαδή, περίπτωση τα περιστατικά που έγιναν ανελέγκτως δεκτά από το δικαστήριο της ουσίας υπόκεινται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου αν συνιστούν ή όχι κατάχρηση δικαιώματος με την προαναφερόμενη έννοια⁸⁶.

Τα κριτήρια αυτά στη γενική θεωρία του δικαίου λαμβάνονται ως κινητά, με την έννοια ότι μπορούν να παραλλάσσουν ανάλογα με τις ειδικές περιστάσεις της κρινόμενης περίπτωσης⁸⁷. Επειδή οι έννοιες όπως χρηστά ήθη, καλή πίστη, κατάχρηση δικαιώματος δεν έχουν ακριβές εννοιολογικό περιεχόμενο δεν δύνανται να εφαρμοστούν απευθείας στο επίμαχο βιοτικό συμβάν, επομένως, χρειάζονται συγκεκριμενοποίηση στην εκάστοτε κρινόμενη περίπτωση. Η συγκεκριμενοποίηση των αόριστων νομικών αξιολογικών εννοιών που αποτελούν εν προκειμένω τα κριτήρια της 281 ΑΚ γίνεται με βάση ενδιάμεσα αξιολογικά κριτήρια τα οποία ο δικαστής αντλεί από επιτυχή νομολογιακά προηγούμενα και σχετικές προτάσεις της δογματικής του δικαίου⁸⁸.

Τα κριτήρια που τίθενται από τη διάταξη της 281 ΑΚ λειτουργούν ανεξαρτήτως αν η άσκηση της εξουσίας χωρεί στο πλαίσιο μιας προϋφιστάμενης ενοχικής σχέσης όπου οι προσδοκίες των μερών για δίκαιη συμπεριφορά του άλλου

---

⁸⁵ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1548

⁸⁶ ΑΠ 1666/2010, ΑΠ 1189/2009, ΑΠ 493/2008, ΑΠ 1287/2007

⁸⁷ Βόγκλης Ε., Μέθοδοι συγκεκριμενοποίησης των γενικών ρητρών, ΔΕΕ, 1/2004, σελ. 20. *Μασούρος Π.*, ό.π., σελ. 207

⁸⁸ Παπανικολάου Π., Περί των ορίων της προστατευτικής παρεμβάσεως του δικαστή στη σύμβαση, 1991, σελ. 104

μέρους είναι αυξημένες, όπως λειτουργεί η καλή πίστη στο άρθρο 288 ΑΚ ή στο πεδίο της αδικοπρακτικής δράσης, όπως τα χρηστά ήθη στο άρθρο 919 ΑΚ⁸⁹.

Τα κριτήρια που θέτει η 281 ΑΚ και εξειδικεύεται κάθε φορά ad hoc από τον δικαστή με βάση τα εκάστοτε πραγματικά περιστατικά, αναφέρονται εναλλακτικά και είναι:

3.3.2. Η καλή πίστη

Πρόκειται για την αντικειμενική ή συναλλακτική καλή πίστη⁹⁰, δηλαδή για την ευθύτητα και εντιμότητα που υπαγορεύεται σε κάθε άνθρωπο από τις ανάγκες της κοινωνικής συμβίωσης. Το μέτρο που αξιώνει η καλή πίστη είναι η συμπεριφορά που επιβάλλεται στις συναλλαγές σύμφωνα με την κρίση του χρηστού και εχέφρονος ανθρώπου, λαμβανομένων υπόψη και των συνθηκών των μερών⁹¹. Εδώ η καλή πίστη, όπως και στις διατάξεις των άρθρων 200, 288, 388 ΑΚ χρησιμοποιείται ως κριτήριο συμπεριφοράς αναφερόμενο στην αντικειμενικά έντιμη συμπεριφορά του συναλλασσομένου ανεξαρτήτως της ενδιάθετης κατάστασης του⁹². Αντίθετη στην καλή πίστη είναι οποιαδήποτε συμπεριφορά προσβάλλει τα δικαιολογημένα συμφέροντα ή τις προσδοκίες του άλλου μέρους εν συγκρίσει, βεβαίως, με τα ίδια συμφέροντα του δικαιούχου, ενώ για να διαγνωστεί υπέρβαση της καλής πίστης δεν χρειάζεται να συντρέχει κακοβουλία ή σκοπιμότητα⁹³.

Η καλή πίστη επιβάλλει, επίσης, όταν υπάρχουν περισσότεροι τρόποι άσκησης του δικαιώματος ή της γενικής ελευθερίας, ο δικαιούχος να επιλέγει τον ηπιότερο για τα συμφέροντα του υπόχρεου, ενόψει και της συνταγματικής αρχής της αναλογικότητας (άρθρο 25 παρ. 1 εδ. δ' Συντ.). *Η αρχή της αναλογικότητας τριτενεργεί στο ιδιωτικό δίκαιο μέσω της 281 ΑΚ, και κυρίως, μέσω της εξειδίκευσης της έννοιας της καλής πίστης στα εκάστοτε προς κρίση εισφερόμενα πραγματικά περιστατικά*⁹⁴. Παράλληλα, η συναλλακτική καλή πίστη επιβάλλει στον δικαιούχο του δικαιώματος να μην προβαίνει σε πράξεις οι οποίες έρχονται σε αντίθεση με

---

⁸⁹ Παπανικολάου Π., Περί των ορίων της προστατευτικής παρεμβάσεως του δικαστή στη σύμβαση, 1991, σελ.176

⁹⁰ ΑΠ 523/2016, ΑΠ 259/2011

⁹¹ Παπαντωνίου Ν., ό.π., σελ 137 επ.

⁹² Σταθόπουλος Μ., Επιτομή Γενικού Ενοχικού Δικαίου, 2004, σελ. 89

⁹³ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1544

⁹⁴ ibidem

προγενέστερες ενέργειες του, και επομένως, αντιφάσκουν προς το καθήκον συνεπούς συμπεριφοράς που οφείλουν να επιδεικνύουν οι συναλλασσόμενοι⁹⁵.

3.3.3. Τα χρηστά ήθη

Τα χρηστά ήθη αποτελούν τα κριτήρια κοινωνικής ηθικής που κρατούν κατά τη γενική αντίληψη των εντίμων και συνετών ανθρώπων ή κατ' άλλη διατύπωση οι επιδοκιμαζόμενες από την ηθική συνήθειες σε ορισμένη εποχή, τόπο και κύκλο ανθρώπων, οι ηθικές αντιλήψεις του μέσου χρηστού και συνετού ανθρώπου –η κρατούσα κοινωνική ηθική⁹⁶. Η άσκηση του δικαιώματος όταν αντίκειται στα χρηστά ήθη συνήθως εμπίπτει και στη νομοτυπική μορφή του άρθρου 919 ΑΚ με αποτέλεσμα να μην απομένει μεγάλη ευχέρεια εφαρμογής της διάταξης του 281 ΑΚ⁹⁷.

3.3.4. Ο κοινωνικός και οικονομικός σκοπός του δικαιώματος

Ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του δικαιώματος είναι το όριο που ενυπάρχει στο δικαίωμα από την ανάγκη διαφύλαξης του γενικότερου συμφέροντος του κοινωνικού συνόλου. Επικρίθηκε στη θεωρία η αντιδιαστολή του οικονομικού από τον κοινωνικό σκοπό του δικαιώματος, διότι το δίκαιο ως κοινωνικό φαινόμενο απονέμει δικαιώματα μόνο για κοινωνικούς σκοπούς, στον κοινωνικό δε σκοπό υπάγεται και ο οικονομικός, ενώ σύμφωνα με τον Μπαλή ο όρος κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του δικαιώματος ετέθη για να συμπεριλάβει κάθε δικαίωμα περιουσιακό ή μη.⁹⁸ Άλλωστε κατ' αρχήν όταν υπάρχει υπέρβαση της καλής πίστης ή των χρηστών ηθών, ταυτόχρονα θα υπάρχει και υπέρβαση του κοινωνικού ή οικονομικού σκοπού του δικαιώματος. Πρέπει, άλλωστε, να γίνει δεκτό ότι κρίσιμος είναι οποιοσδήποτε σκοπός του δικαιώματος, ήτοι η συνολική νομική λειτουργία του δικαιώματος⁹⁹.

Κοινωνικός είναι ο σκοπός που προκύπτει από την κοινωνική λειτουργία την οποία εξυπηρετεί το επίμαχο δικαίωμα ή ελευθερία, δηλαδή αυτή που αποβλέπει στο γενικότερο συμφέρον του κοινωνικού συνόλου, π.χ. υπέρβαση του κοινωνικού

⁹⁵ *Καράκωστας Ι.*, ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Β', 2005, σελ. 809

⁹⁶ *Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ.*, ΑΚ κατ' άρθρο ερμηνεία, Ι, ΓενΑρχ, 1978, σελ. 491

⁹⁷ *Παπαντωνίου Ν.*, ό.π., σελ 171

⁹⁸ *Ασπρογέρακας – Γρίβας Κ.*, ό.π., σελ. 182

⁹⁹ *Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ.*, ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^Β, 2016, σελ. 1546

σκοπού του δικαιώματος της απεργίας υπάρχει όταν η άσκηση της προκαλεί ζημία στο κοινωνικό σύνολο ή στην εθνική οικονομία ενόψει και της μορφής και της διάρκειας της¹⁰⁰.

Ο οικονομικός σκοπός αφορά στα οικονομικά συμφέροντα που επιδιώκει ο δικαιούχος να ικανοποιήσει με το δικαίωμα και υπέρβαση του υπάρχει όταν ελλείπει οποιοδήποτε οικονομικό συμφέρον για τον ίδιο ή είναι αμελητέο, π.χ. κατάσχεση μεταξύ περισσότερων ακινήτων του οφειλέτη εκείνου που έχει πολλαπλάσια αξία από την αξία της εκτελούμενης απαίτησης¹⁰¹.

Εναλλακτικά, ο κοινωνικός σκοπός του δικαιώματος είναι η κοινωνική λειτουργία που κατά την έννομη τάξη επιτελεί το δικαίωμα, ενώ οικονομικός σκοπός του δικαιώματος είναι τα οικονομικά συμφέροντα τα οποία θέλει η έννομη τάξη να εξυπηρετήσει¹⁰².

3.4. Προφανής υπέρβαση των ορίων

Για να υπάρχει κατάχρηση στην άσκηση του δικαιώματος δεν αρκεί να υπάρχει υπέρβαση των ανωτέρω ορίων, αλλά πρέπει αυτή να είναι προφανής, δηλαδή πρόδηλη, αναμφισβήτητη. Τα αξιολογικά αυτά κριτήρια θέτουν φραγμό στην ιδιοτελή άσκηση του δικαιώματος, εφόσον αυτή έρχεται σε προφανή, δηλαδή έκδηλη, αντίθεση προς αυτά¹⁰³. Η κρίση για το πότε η υπέρβαση είναι προφανής θεμελιώνεται σε μία σύγκριση ανάμεσα στο δικαιούχο που ασκεί το δικαίωμα του και στον αποδέκτη των αρνητικών επιπτώσεων από την άσκηση του δικαιώματος. Η προφανής υπέρβαση των ορίων της άσκησης του δικαιώματος από τον δικαιούχο εις βάρος του δέκτη της υπερβολικής αυτής επιβάρυνσης προκύπτει επειδή η συγκεκριμένη πράξη ασκήσεως δεν εξυπηρετεί καθόλου το έννομο συμφέρον του δικαιούχου ή το εξυπηρετεί ελάχιστα ή επιχειρείται χωρίς κάποια εύλογη αιτία ή επειδή έρχεται σε αντίθεση με τη συνήθη συμπεριφορά του δικαιούχου που δημιούργησε την πεποίθηση ότι δεν θα ασκήσει το δικαίωμά του¹⁰⁴.

Ο νόμος δεν απαγορεύει την άσκηση δικαιώματος ακόμα και αν παραβλάπτονται συμφέροντα τρίτων, παρά μόνον όταν σε κάθε συγκεκριμένη

---

¹⁰⁰ ΑΠ 75/1998, ΑΠ 528/1990, ΕφΑθ 5466/2013, ΕφΠειρ 258/2008

¹⁰¹ *ibidem*

¹⁰² Σπυριδάκης Ι., Εισηγήσεις Αστικού Δικαίου, 2004, σελ. 67

¹⁰³ ΑΠ 641/2013, ΑΠ 615/1994

¹⁰⁴ Παπαστερίου Δ., ό.π., σελ. 297 επ.

περίπτωση προκύπτει ότι είναι προφανώς αντίθετη προς τη φύση και τον σκοπό για τον οποίο απονεμήθηκε το δικαίωμα¹⁰⁵. Η υπέρβαση των ορίων που θέτουν τα κριτήρια της 281 ΑΚ, αποτελεί κατάχρηση, μόνο **όταν προκαλεί εντύπωση έντονης αδικίας εν συγκρίσει με το όφελος του δικαιούχου από την άσκηση του δικαιώματος**¹⁰⁶, η οποία σχηματίζεται όταν η άσκηση του δικαιώματος δεν γίνεται χάριν κάποιας εύλογης αιτίας, ενώ παράλληλα ο υπόχρεος υφίσταται υπερβολικά επαχθείς συνέπειες.¹⁰⁷

Σκοπός της θέσπισης της προϋπόθεσης περί προφανούς υπέρβασης των ορίων είναι να διαφυλαχθεί η αξία της ρύθμισης με την αποτροπή «καταχρηστικής» επίκλησης της καταχρηστικότητας στην άσκηση του δικαιώματος. Στη νομολογία δεν εμφανίζεται ενιαία κατηγοριοποίηση των κριτηρίων που μετέρχεται ο δικαστής, προκειμένου να συνάγει αν υπάρχει προφανής υπέρβαση τους, με αποτέλεσμα να απαντώνται στις δικαστικές αποφάσεις άλλοτε *ως επαχθείς συνέπειες ή ιδιαίτερα επαχθείς συνέπειες ή δυσμενείς επιπτώσεις*, άλλοτε *ως αφόρητες συνέπειες ή δυσβάστακτες συνέπειες, αναπότρεπτη ζημία ή κίνδυνος για την οικονομική υπόσταση του υπόχρεου* κ.λπ. Η ΟΛΑΠ 8/2001 έλυσε μάλλον οριστικά το ζήτημα της απαιτούμενης έντασης του όρου «προφανούς», καταλήγοντας ότι *από την ανατροπή της κατάστασης που ήδη έχει διαμορφωθεί και παγιωθεί δεν είναι απαραίτητο να προκαλούνται αφόρητες ή δυσβάσταχτες για τον υπόχρεο συνέπειες, αλλά αρκεί να επέρχονται δυσμενείς απλώς για τα συμφέροντά του επιπτώσεις*¹⁰⁸.

Υποστηρίζεται και άποψη που έρχεται σε αντίθεση με την κρατούσα θέση της θεωρίας και της νομολογίας, ότι ο όρος «προφανώς» αποτελεί αυτοτελές στοιχείο της 281 ΑΚ. Συγκεκριμένα, διατυπώνεται η άποψη ότι ο νομοθέτης του Αστικού Κώδικα με τη χρήση του όρου αυτού, αν και δεν είναι απόλυτα εύστοχη, δεν επεδίωξε να θέσει ένα αυθύπαρκτο και επιπρόσθετο στοιχείο προς την καλή πίστη, τα χρηστά ήθη και τον κοινωνικό και οικονομικό σκοπό του δικαιώματος, όπως έκανε, αντιθέτως, για το άρθρο 179 ΑΚ, *αλλά «ήθελε να εκφράσει με τρόπο έντονο τη βούληση του ότι στην απαγόρευση υπόκειται η άσκηση του δικαιώματος μόνο όταν είναι αναντίρρητα αποκρουστέα ως καταχρηστική, δηλ. κατά τρόπο αντικειμενικό, με μέτρο τις αντιλήψεις*

---

¹⁰⁵ Παπαντωνίου Ν., ό.π., σελ 171

¹⁰⁶ ΑΠ 937/2008, ΕφΠειρ 53/2010

¹⁰⁷ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1549

¹⁰⁸ Σιάμκουρης Ν., ό.π., σελ. 13 επ.

περί ηθικής μέσου λογικού ανθρώπου και με βάση τις κρατούσες κάθε φορά συνθήκες του έννομου συναλλακτικού βίου¹⁰⁹».

4. Συνέπειες της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος

Η 281 ΑΚ δεν καθιερώνει τις συνέπειες από την κατάχρηση του δικαιώματος. Εφόσον η κατάχρηση δικαιώματος απαγορεύεται, συνεπάγεται ότι αυτή συνιστά παράβαση νόμου και συνεπώς, αποτελεί παράνομη πράξη. Έπεται, επομένως, ότι αποκλείει τις υπέρ του δικαιούχου έννομες συνέπειες της άσκησης του δικαιώματος¹¹⁰. Ο κανόνας, πάντως, είναι ότι η προβολή της καταχρηστικότητας δεν επιφέρει διαπλαστικά αποτελέσματα, δηλαδή ούτε δημιουργεί νέο δικαίωμα, ούτε, επίσης, καταργεί το υφιστάμενο¹¹¹.

Η καταχρηστικότητα στην άσκηση ενός δικαιώματος εμποδίζει τον δικαιούχο στην ικανοποίηση του δικαιώματός του, παρέχοντας στον υπόχρεο από το δικαίωμα μία ένσταση. Η κατάχρηση του δικαιώματος απαγορευόμενη από το άρθρο 281 ΑΚ συνιστά παράβαση νόμου και επομένως παράνομη πράξη.

Εφόσον η άσκηση του δικαιώματος αποτελεί δικαιοπραξία ή οιονεί δικαιοπραξία αυτή ως αντίθετη σε απαγορευτική διάταξη νόμου είναι άκυρη κατ' άρθρο 174 ΑΚ π.χ. είναι άκυρη η καταχρηστική καταγγελία σύμβασης εργασίας¹¹².

Εάν η άσκηση πραγματοποιείται διά υλικής ενέργειας, ο βλαπτόμενος δικαιούται να ζητήσει την παύση και παράλειψή της στο μέλλον. Η εκτέλεση της καταδίκης για παύση της καταχρηστικής συμπεριφοράς επιτυγχάνεται μέσω ης 946 ΚΠολΔ και για παράλειψη μέσω της 947 ΚΠολΔ.¹¹³

Η καταχρηστικότητα μπορεί να γεννήσει υπό όρους αξίωση προς αποζημίωση με βάση το άρθρο 914 ΑΚ, γιατί η κατάχρηση δικαιώματος συνιστά και παράνομο με την έννοια του ανωτέρω άρθρου. Επομένως, από τα άρθρα 281 και 914 ΑΚ συνάγεται ότι η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος θεωρείται πράξη αδικοπρακτικώς παράνομη και αν οφείλεται σε υπαιτιότητα και πληρούνται και οι

---

¹⁰⁹ Μάζης Π., ό.π., σελ. 275-276

¹¹⁰ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1550

¹¹¹ ΑΠ 764/2001, ΑΠ 905/1981

¹¹² ΑΠ 277/2016, ΑΠ 84/2011

¹¹³ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1552 επ.

υπόλοιπες προϋποθέσεις της αδικοπρακτικής ευθύνης δημιουργεί ευθύνη προς αποζημίωση¹¹⁴.

Υποστηρίζεται, όμως, στη θεωρία και τη νομολογία κυρίως η αντίθετη άποψη, ήτοι ότι η κατάχρηση δικαιώματος μπορεί να γεννήσει αξίωση προς αποζημίωση, όχι όμως με βάση το άρθρο 914 ΑΚ, αλλά μόνο με βάση τη διάταξη του άρθρου 919 ΑΚ λόγω προσβολής των χρηστών ηθών. Το άρθρο 281 ΑΚ, δηλαδή, δεν στοιχειοθετεί το παράνομο της διάταξης του άρθρου 914 ΑΚ, διότι η τελευταία προϋποθέτει για τη γένεση αδικοπρακτικής ευθύνης την προσβολή συγκεκριμένου κανόνα δικαίου που προστατεύει δικαίωμα ή έννομο συμφέρον, ενώ η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ είναι και η ίδια ένας λευκός κανόνας δικαίου, δηλαδή δεν εξειδικεύει κάποιο συμφέρον που προστατεύεται αφηρημένα, αλλά αφορά συγκυριακές συγκρούσεις συμφερόντων, δηλαδή δεν μπορεί μία αόριστη έννοια να εξειδικεύεται από την ακόμη πιο αόριστη έννοια της καταχρηστικότητας¹¹⁵. Δεν αρκεί μόνο η παραβίαση της 281 ΑΚ, αλλά πρέπει να προσβάλλεται και δικαίωμα ή έννομο συμφέρον, ώστε να στοιχειοθετηθεί η έννοια του παρανόμου κατά το άρθρο 914 ΑΚ. Αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της διάταξης του άρθρου 932 ΑΚ γεννάται ευθύνη για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης.

Αν η καταχρηστική άσκηση γίνεται διά της δικονομικής οδού μέσω αγωγής, ενστάσεων και αντενστάσεων, αυτές απορρίπτονται για ουσιαστικούς λόγους ως αβάσιμες ή ως απαράδεκτες, χωρίς βέβαια να επηρεάζεται η υπόσταση του δικαιώματος.

5. Άμυνα κατά της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος

Η φύση της 281 ΑΚ είναι κατά βάση αμυντική, καθώς τα περιστατικά που στοιχειοθετούν την κατάχρηση δεν μπορούν αυτεπαγγέλτως να στηρίξουν επιθετικά μέσα δικαστικής προστασίας¹¹⁶.

Ο βλαπτόμενος από την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος μπορεί:

1) να εγείρει αναγνωριστική αγωγή, ζητώντας να αναγνωρισθεί η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος¹¹⁷, επί παραδείγματι ότι η καταγγελία της σύμβασης εργασίας είναι άκυρη ως καταχρηστική

¹¹⁴ ΟΛΑΠ 16/2006, ΑΠ 533/2016, ΑΠ 1766/2009, ΑΠ 5/2001

¹¹⁵ Χελιδόνης Α., Η κατάχρηση δικαιώματος, ΕφΑΔΠολΔ 8-9/2016, σελ. 655

¹¹⁶ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1556

2) να εγείρει καταψηφιστική αγωγή, ζητώντας:

α. αποζημίωση αν η κατάχρηση πληροί τους όρους της αδικοπραξίας ή της προσβολής των χρηστών ηθών

β. όταν πρόκειται για υλικές ενέργειες την παύση ή και παράλειψη τους στο μέλλον

γ. καταδίκη σε δήλωση βούλησης (άρθρο 949 ΚΠολΔ)

δ. επαναφορά των πραγμάτων στην προηγούμενη κατάσταση

ε. σε περίπτωση άκυρης καταγγελίας της σύμβασης εργασίας ως καταχρηστικής μπορεί, επίσης, να ζητήσει τους μισθούς υπερημερίας.

Αν η καταχρηστική άσκηση γεννά αξίωση αποζημίωσης (με βάση τα άρθρα 914 ή 919 ΑΚ), μπορεί να ζητηθεί και χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης.

3) να προβάλει ένσταση, αντένσταση κ.λπ., εφόσον τελεί σε δίκη με τον καταχρηστικώς ασκούντα το δικαίωμα¹¹⁸.

και **4) να ζητήσει τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων.**

Για την πληρότητα και το παραδεκτό της ένστασης πρέπει να προτείνονται τα περιστατικά που συγκροτούν την κατάχρηση δικαιώματος, να γίνεται παράλληλα επίκληση ότι αυτά καθιστούν καταχρηστική την άσκηση του δικαιώματος και να διατυπώνεται ρητά αίτημα απόρριψης της αγωγής, με την οποία ασκείται το δικαίωμα, για την αιτία αυτή¹¹⁹.

6. Ειδικότερες μορφές της καταχρήσεως

Η σχετική νομολογία είναι ανεξάντλητη και δύσκολα εποπτεύσιμη, όμως, κατά βάση προκύπτουν τέσσερις περιπτώσεις κατάχρησης, με σημαντικότερη αυτή της αποδυνάμωσης του δικαιώματος¹²⁰. Η νομολογία συνήθως δεν διευκρινίζει με βάση ποιο κριτήριο έκρινε ότι η άσκηση του δικαιώματος είναι καταχρηστική. Έχουν, ωστόσο, με την πάροδο των ετών αναπτυχθεί από τη νομολογία ορισμένα ειδικά περιστατικά της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος της 281 ΑΚ, τα οποία

---

¹¹⁷ ΟΛΑΠ 16/2006

¹¹⁸ ΟΛΑΠ 16/2006, ΑΠ 917/2008, ΑΠ 1741/2002

¹¹⁹ ΟΛΑΠ 472/1983, ΑΠ 1630/2013, ΑΠ 128/2008, ΑΠ 65/2005, ΑΠ 1253/2004, ΑΠ 783/2001· *Μαργαρίτης Μ.-Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 229

¹²⁰ *Χελιδόνης Α.*, Η κατάχρηση δικαιώματος, ΕφΑΔΠολΔ 8-9/2016, σελ. 656· *Γεωργιάδης Α.-Σταθόπουλος Μ.*, ΑΚ κατ' άρθρο ερμηνεία, Ι ΓενΑρχ, 1978, σελ. 489 επ.

επαναλαμβάνονται στις δικαστικές αποφάσεις, χωρίς να αναφέρουν πάντα ποιο ή ποια από τα όρια που θέτουν τα κριτήρια της 281 ΑΚ υπερβαίνουν.¹²¹

6.1. Η ένσταση του γενικού δόλου (exceptio doli generalis)

Η ένσταση του γενικού δόλου αναπτύχθηκε από το Βυζαντινο-Ρωμαϊκό δίκαιο και διατηρείται και υπό την ισχύ του Αστικού Κώδικα, σύμφωνα με άποψη στη θεωρία. Η εν λόγω ένσταση του Βυζαντινο-Ρωμαϊκού Δικαίου, την οποία μπορούσε να αντιτάξει ο εναγόμενος κατά του ενάγοντος, όταν ο τελευταίος ασκούσε τα δικαιώματα του κατά τρόπο δόλιο με αντικειμενική έννοια, δηλαδή καταχρηστικό, κακόπιστο, καταλαμβάνεται πλέον και υπερκαλύπτεται στο ισχύον δίκαιο από τη διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ¹²², καθώς και από τις διατάξεις των άρθρων 200 και 288 ΑΚ, οι οποίες παρέχουν στον οφειλέτη το δικαίωμα να επικαλεστεί ότι ο δανειστής με τη συμπεριφορά του δημιούργησε την πεποίθηση ότι δεν θα ασκήσει το δικαίωμά του, και επομένως, όταν αυτός το ασκεί έρχεται σε αντίθεση με την μέχρι τώρα συμπεριφορά του¹²³. Στην εν λόγω περίπτωση ο οφειλέτης δεν αρνείται την ύπαρξη του δικαιώματος του δανειστή, αλλά ισχυρίζεται ότι η άσκηση του υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες αντίκειται στη συναλλακτική καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή τον σκοπό του δικαιώματος και εξ αυτού του λόγου η αγωγή του δανειστή πρέπει να απορριφθεί¹²⁴.

Ειδικότερα, η ένσταση του γενικού δόλου προβάλλεται α) όταν ο δανειστής δημιούργησε με την συμπεριφορά του στον οφειλέτη την πεποίθηση ότι δεν θα ασκήσει στο μέλλον το δικαίωμά του, καθότι η μεταγενέστερη άσκηση του δικαιώματος αντίκειται στη μέχρι τότε συμπεριφορά του δικαιούχου (*venire contra*

---

¹²¹ Μασούρος Π., ό.π., σελ. 208επ.

¹²² ΑΠ 955/2017: «Μακροχρόνια, όμως, κοινή χρήση του ακινήτου με την ανοχή, ή πολύ περισσότερο, κατ' επιθυμία του κυρίου, μπορεί να αντιταχθεί κατ' αυτού, δυνάμει του άρθρου 281 του ΑΚ, με την *exceptio doli generalis* και να επιτευχθεί έτσι εμμέσως ο χαρακτηρισμός του ακινήτου ως κοινοχρήστου, με συνέπεια την απόρριψη της αγωγής του ιδιοκτήτη, με την οποία αυτός επιδιώκει την άσκησή του από την κυριότητα του απορρέοντος δικαιώματος. Αυτό ειδικότερα μπορεί να συμβεί και σε περίπτωση που ο χώρος έχει αφεθεί για να χρησιμεύσει ως κοινόχρηστος οδός, χωρίς να τηρηθεί η προβλεπόμενη διαδικασία ανακηρύξεώς της (βλ. ΑΠ 544/2002 ΕλΔ/νη 43 - 1692, ΑΠ 190/1993 ΕλΔ/νη 1995 - 1107, ΑΠ 171/1998 ΕλΔ/νη 1998 - 1325, ΕφΚερκ. 117/2006 ΑρχΝ 2006 -610, ΕφΠατρ. 579/2005 ΑρχΝομ 2006 - 182, Εφώ. 303/2004 ΕλΔ/νη 2005 - 913)»

¹²³ Καράκωστας Ι., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Β', 2005, σελ. 812

¹²⁴ *ibidem*

factum proprium), διαψεύδοντας έτσι την εύλογη εμπιστοσύνη του οφειλέτη η οποία τυγχάνει προστατευτέα χάριν της ασφάλειας των συναλλαγών και β) όταν ο δανειστής απαιτεί κάτι το οποίο έχει υποχρέωση, εντούτοις, να αποδώσει στον οφειλέτη με βάση άλλες διατάξεις (dolum facit qui petit quod rediturus est).

Σύμφωνα με άλλη κατηγοριοποίηση των περιπτώσεων η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος απαντάται υπό δύο μορφές, ως πρότερος δόλος και ως σύγχρονος δόλος¹²⁵. Με την πρώτη εκδοχή εμφανίζεται όταν ο δικαιούχος ενός δικαιώματος ασκεί ένα δικαίωμα ενώ γνωρίζει εκ των προτέρων, ήδη κατά την κτήση του δικαιώματος, ότι η άσκηση του θα προσβάλλει τα συμφέροντα του υπόχρεου π.χ. όταν ο μισθωτός δεν εκπληρώνει τις συμβατικές του υποχρεώσεις ή εκπληρώνει αυτές πλημμελώς, κακόβουλα, δηλαδή με αποκλειστικό σκοπό να εξαναγκάσει τον εργοδότη να τον απολύσει, για να εισπράξει τη νόμιμη αποζημίωση, τότε μόνο η ενάσκηση της αξιώσεως για την καταβολή της αποζημίωσης της απολύσεως υπερβαίνει προφανώς τα όρια, που επιβάλλονται από την καλή πίστη, τα χρηστά ήθη και τον κοινωνικό και οικονομικό σκοπό του δικαιώματος, και συνεπώς, είναι καταχρηστική υπό την έννοια του άρθρου 281 του ΑΚ¹²⁶.

Ως σύγχρονος δόλος η καταχρηστικότητα στην άσκηση του δικαιώματος συνίσταται στην κακόβουλη άσκηση του, που αντιβαίνει στο κοινό αίσθημα δικαίου, η οποία φανερώνει επιθυμία για ικανοποίηση σκοπών αντίθετων προς τη σύμβαση ή και σκοπών ανήθικων π.χ. όταν η καταγγελία από τον εργοδότη έγινε από εκδίκηση εις βάρος του μισθωτού λόγω συμπεριφοράς του, η οποία δεν συνδέεται με την ομαλή και αποδοτική άσκηση της εργασίας του, αλλά απaréσκει στον εργοδότη, διότι εμφανίζεται αντίθετη με συμφέροντά του μη θεμιτά, όπως στην περίπτωση που ο μισθωτός αξιώνει από τον εργοδότη την τήρηση των συμφωνηθέντων όρων εργασίας.

6.2. Αντιφατική συμπεριφορά

Η πιο σημαντική κατηγορία καταχρηστικότητας είναι η αντιφατική συμπεριφορά, κύρια υποπερίπτωση της οποίας αποτελεί η αποδυνάμωση δικαιώματος, που έχει σχεδόν αυτονομηθεί από την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος. Καταχρηστικά ασκείται ένα δικαίωμα όταν αντιβαίνει σε προγενέστερη αντίθετη συμπεριφορά του δικαιούχου (venire contra factum proprium). Η

---

¹²⁵ Χελιδόνης Α., Η κατάχρηση δικαιώματος, ΕφΑΔΠολΔ 8-9/2016, σελ. 656 επ.

¹²⁶ ΑΠ 38/2004, ΕφΑθ 8867/2006

απαγόρευση της αντιφατικής συμπεριφοράς θεωρείται ότι αποτελεί έκφανση των αρχών της συνεπούς συμπεριφοράς και της προστασίας της εμπιστοσύνης, οι οποίες απορρέουν από τη συναλλακτική καλή πίστη, η οποία συνιστά ένα από τα κριτήρια της 281 ΑΚ¹²⁷.

Οι προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν για να καταφαθεί αντιφατική συμπεριφορά που καθιστά καταχρηστική την άσκηση του δικαιώματος είναι¹²⁸:

1) Να υπάρχει αντίφαση στη συμπεριφορά του δικαιούχου, η οποία προκύπτει μέσω της αντιπαραβολής της σημερινής συμπεριφοράς του με εκείνη πριν από την κτήση ή την άσκηση του δικαιώματος, συνήθως όταν ο δικαιούχος έχει διαβεβαιώσει ρητά τον υπόχρεο ότι δεν θα ασκήσει το δικαίωμά του.

2) Να έχει παγιωθεί η διαμορφωθείσα κατάσταση, με αποτέλεσμα η ανατροπή της μέσω της αντιφατικής συμπεριφοράς να καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής, ως απόρροια της στάθμισης των συμφερόντων δικαιούχου και υπόχρεου ή επειδή η ανατροπή θα προκαλούσε επαχθείς συνέπειες στον υπόχρεο¹²⁹. Εν προκειμένω δεν είναι κρίσιμο το στοιχείο της παρέλευσης χρόνου, όπως συμβαίνει στην αποδυνάμωση δικαιώματος¹³⁰.

3) Να δημιουργήθηκε στον υπόχρεο του δικαιώματος, εξαιτίας της συμπεριφοράς του δικαιούχου και της διαμορφωθείσας κατάστασης, ενόψει και της έντασης της αντίφασης ή της σχέσης εξάρτησης μεταξύ υπόχρεου και δικαιούχου, η εύλογη πεποίθηση ότι δεν θα ασκηθεί το δικαίωμα¹³¹.

---

¹²⁷ Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ Ι, 2010, σελ. 525 επ.

¹²⁸ ΟΛΑΠ 7/2002, ΟΛΑΠ 8/2001, ΑΠ 562/2014

¹²⁹ ΑΠ 610/2017, ΑΠ 1878/2007, ΑΠ 263/2007, ΑΠ 65/2005

¹³⁰ Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ Ι, 2010, σελ. 526 επ.

¹³¹ ΕφΠειρ 92/2014: «Η διαβεβαίωση της επισπεύδουσας μέσω της πληρεξούσιας δικηγόρου της παραπλανητικά προς την ανακόπτουσα ότι θα συναινέσει στην αναστολή ή ματαίωση του πλειστηριασμού δεν έλαβε μεν συμβατική μορφή και δόθηκε ερήμην της υπαλλήλου επί του πλειστηριασμού, πλην, όμως, η αντιφατική συμπεριφορά της επισπεύδουσας, συνδυαζόμενη με τις περιστάσεις που μεσολάβησαν και ιδίως τις συνεχείς προσπάθειες της ανακόπτουσας να περισώσει την ακίνητη περιουσία της με σταδιακές καταβολές, {...} και τις συνεχείς αναβολές και ματαιώσεις του πλειστηριασμού, δημιούργησαν στην οφειλέτρια την εύλογη πεποίθηση ότι δεν θα ενεργηθεί ο ένδικος πλειστηριασμός στις 5/7/2000, έτσι ώστε η μεταγενέστερη διενέργειά του, λόγω της μεταβολής της στάσης της επισπεύδουσας, με την ταυτόχρονη πληροφόρηση κατόπιν υποδείξεως της πληρεξούσιας δικηγόρου της επισπεύδουσας, κατ'έντολήν της περί της πρόθεσης διεξαγωγής του πλειστηριασμού προσώπων που ενδιαφέρονταν να πλειοδοτήσουν και τα οποία τελικά αναδείχθηκαν υπερθεματιστές,

4) Αξιολογείται, επίσης, συχνά η υποβολή του υπόχρεου σε αξιόλογες δαπάνες, ενόψει της πεποίθησης - εμπιστοσύνης ότι ο δικαιούχος δεν θα ασκήσει το δικαίωμα του¹³².

Ενδεικτικά, υπάρχει αντιφατική συμπεριφορά που συνιστά κατάχρηση δικαιώματος, όταν συνιδιοκτήτης εναντιώνεται σε μετατροπή κατοικίας σε εμπορική στέγη, παρόλο που στο παρελθόν είχε ανεχθεί ανάλογη μετατροπή της ίδιας ή άλλης οριζόντιας ιδιοκτησίας¹³³.

6.3. Κακόβουλη - χωρίς συμφέρον συμπεριφορά του δικαιούχου

Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη καταχρηστική ως κακόβουλη κρίνεται η άσκηση του δικαιώματος από τον δικαιούχο, όταν έγινε με κύριο ή αποκλειστικό

είχαν δε αποκτήσει με τη συμμετοχή τους σε ανάλογους πλειστηριασμούς ως υπερθεματιστές και ακίνητα άλλων καθ' ων η εκτέλεση- οφειλετών, λαμβανομένου υπόψη μεταξύ άλλων και του γεγονότος ότι η επισπεύδουσα κατετάγη προνομιακά και οριστικά για υπόλοιπο οφειλόμενο ποσό ύψους 34.000 δρχ, προκαλεί μη αναμενόμενες και μη ανεκτές δυσμενείς συνέπειες για την οφειλέτρια, που επιφέρουν την ακυρότητα του ένδικου πλειστηριασμού της ακίνητης περιουσίας της ανακόπτουσας, καθώς έγινε καθ' υπέρβαση των αρχών του επιβάλλουν η καλή πίστη και τα χρηστά ήθη, υπό την έννοια του άρθρου 281 ΑΚ (πρβλ. ΑΠ 2069/2007 ο.π, ΑΠ 897/2007 ο.π.). Συνεπώς, ο σχετικός λόγος της υπό κρίση ανακοπής, που αναφέρεται σε καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος της επισπεύδουσας την εκτέλεση να διενεργήσει τον ένδικο πλειστηριασμό, που καθιστά άκυρο αυτόν, πρέπει να γίνει δεκτό και ως κατ' ουσία βάσιμος.»

¹³² ΑΠ 967/2010: «Η μακρόχρονη αυτή αδράνεια της ενάγουσας και ιδιαίτερα η αντιφατική συμπεριφορά των οργάνων της δημιούργησαν την εύλογη πεποίθηση τόσο στους εναγομένους όσο και προηγουμένως στον δικαιοπάροχο τους, (που πίστευαν καλόπιστα ότι είχαν υλοποιήσει ορθά επί του εδάφους τα όρια της ιδιοκτησίας τους), ότι σε κάθε περίπτωση η Μονή δεν πρόκειται να ασκήσει την απορρέουσα από την ενδεχόμενη κυριότητά της αξίωση προς απόδοση του αμφισβητούμενου τμήματος του κληροτεμαχίου τους. Αφετέρου, **υπό το κράτος της πεποιθήσεως αυτής προέβησαν στις ανωτέρω επενέργειες επί του επίδικου καταβάλλοντας σημαντικές δαπάνες και αναβαθμίζοντας σημαντικά τούτο από οικονομική άποψη.** Η ανατροπή της υφισταμένης καταστάσεως, δηλαδή η αποκατάσταση των πραγματικών ορίων του κληροτεμαχίου των εναγομένων, θα σημάνει αφενός την απώλεια των καλλιεργειών και λοιπών επενδύσεων που έχουν κάνει οι εναγόμενοι στο επίδικο και περαιτέρω την μετακίνηση του κλήρου τους νότια σε βάρος άλλου κληροτεμαχίου, εκείνου δε σε βάρος άλλου νοτιότερου και ούτω καθεξής, με αποτέλεσμα να προκληθεί γενικότερη αναστάτωση μεταξύ των κληρούχων της περιοχής, με αντίστοιχη βλάβη όσων έχουν ανάλογες με τους εναγομένους οικονομικές επενδύσεις.» Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ.1573 επ.

¹³³ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1574

σκοπό την επέλευση βλάβης στα έννομα αγαθά του υπόχρεου ή τρίτου προσώπου. Τα βασικά στοιχεία της κακόβουλης άσκησης του δικαιώματος είναι ο δόλος και η πρόκληση βλάβης, δηλαδή ο δικαιούχος επιδιώκει, μεν, να ικανοποιήσει δικά του έννομα συμφέροντα, όμως, παράλληλα, έχει δόλο να προκαλέσει βλάβη σε ξένο δικαίωμα. Η πρόθεση πρέπει να καλύπτει όχι μόνο την πράξη, αλλά και την επέλευση της ζημίας, αρκούντος και του ενδεχόμενου δόλου για την επέλευση της βλάβης. Η πρόθεση πρόκλησης ζημίας δύναται να συναχθεί και αντικειμενικά, όταν ελλείπει σοβαρό συμφέρον ή ωφέλεια από την άσκηση του δικαιώματος, με σκοπό να υποβοηθηθεί ο ζημιωθείς, καθότι η κακοβουλία είναι δυσαπόδεικτη. Αλλα κριτήρια για τη διάγνωση της κακοβουλίας είναι η ύπαρξη εμπάθειας ή λόγοι εκδίκησης μεταξύ των μερών¹³⁴.

Ορθότερο είναι στην περίπτωση της κακοβουλίας να γίνεται λόγος για «κύριο σκοπό βλάβης του άλλου και όχι μοναδικό», καθώς ο δικαιούχος σπανιότατα θα ενεργεί με μοναδικό σκοπό να βλάψει το άλλο μέρος, αλλά συνήθως θα έχει και άλλες εγγύτερες ή απώτερες προσδοκίες να αποκομίσει από την άσκηση, δηλαδή πάντα θα αποσκοπεί σε κάποιο προσωπικό όφελος¹³⁵. Η πρακτική εφαρμογή της κακόβουλης άσκησης δικαιώματος απαντάται στις περιπτώσεις όπου δεν δύναται να στοιχειοθετηθεί κατάχρηση βασιζόμενη σε ανυπαίτια ή απλώς αμελή συμπεριφορά του δικαιούχου, κατ' απόκλιση της βασικής αρχής ότι τα κριτήρια της 281 ΑΚ είναι αντικειμενικά. Π.χ. κρίνεται καταχρηστική η άσκηση του δικαιώματος του εργαζομένου να αξιώσει μισθούς υπερημερίας όταν με δόλο και κακόβουλα δεν απασχολείται σε άλλη εργασία, χωρίς να αρκεί ότι δεν βρήκε αλλού απασχόληση από αμέλεια ούτε απλώς πιθανολόγηση μιας τέτοιας δυνατότητας¹³⁶.

Η διάταξη της 281 ΑΚ υπό την ειδικότερη εκδήλωση της κακόβουλης συμπεριφοράς εμφανίζεται στο δικαίωμα της κυριότητας και στα άλλα εμπράγματα δικαιώματα και τη νομή και δη στο πεδίο του γειτονικού δικαίου, όπου εμφανίζεται ως ιδιαίτερη κατηγορία καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος από τον γείτονα ο οποίος ενεργεί κακόβουλα, χωρίς συμφέρον, με αποκλειστικό σκοπό να προκαλέσει

---

¹³⁴ ΑΠ 102/2017, ΑΠ 277/2016, ΑΠ 809/2014

¹³⁵ Κουράκης Ν., Η κατάχρησης δικαιώματος κατά το ιδιωτικόν και το δημόσιον δίκαιον, 1978, σελ. 56. Σιάμκουρης Γ., ό.π., σελ. 10, Με την απόφαση του Εφετείου Colmar κρίθηκε για πρώτη φορά ότι επί καταχρήσει δικαιώματος ο ιδιοκτήτης οικίας ύψωσε στη μεσοτοιχία τεράστια ψευδή καπνοδόχο για να παρεμποδίσει το φως του γείτονα.

¹³⁶ ΑΠ 1070/2010

βλάβη ή ενόχληση¹³⁷. Ως έλλειψη συμφέροντος εμφανίζεται η ειδικότερη εκδήλωση της 281 ΑΚ, η οποία θεμελιώνεται περισσότερο στο κριτήριο της υπέρβασης των ορίων της καλής πίστης, που επιβάλλει να μη βλάπτει ο δικαιούχος κάποιον τρίτο κατά δυσανάλογο τρόπο εν συγκρίσει με την ωφέλεια που αντλεί από την άσκηση του δικαιώματος, αλλά να επιλέγει πάντα ηπιότερο τρόπο άσκησης του δικαιώματός του¹³⁸.

6.4. Αποδυνάμωση δικαιώματος

6.4.1. Έννοια της αποδυνάμωσης δικαιώματος

Η αποδυνάμωση αποτελεί ειδικότερη περίπτωση εφαρμογής της διάταξης του 281 ΑΚ την οποία επικαλούνται οι διάδικοι ως συνήθη άμυνα, όταν δεν έχει συμπληρωθεί ο χρόνος της παραγραφής ή της αποσβεστικής προθεσμίας¹³⁹. Σε αποδυνάμωση υπόκεινται όλα τα δικαιώματα, και αυτά, ακόμη, που δεν υπόκεινται σε παραγραφή ή σε αποσβεστική προθεσμία¹⁴⁰. Σε αποδυνάμωση δεν υπόκεινται τα υπό αναβλητική αίρεση ή προθεσμία δικαιώματα¹⁴¹. Η έννοια διαμορφώθηκε στη Γερμανία (με τον όρο *Verwirkung*) και υιοθετήθηκε πρώτα από τη νομική επιστήμη με τον προταθέντα όρο από τον Μαριδάκη και αργότερα και από τη νομολογία για πρώτη φορά με τις ΑΠ 408/1948 και 526/1949. Και η αποδυνάμωση στηρίζεται στην γενικότερη αρχή της απαγόρευσης καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος του άρθρου 281 ΑΚ.

Αποδυνάμωση δικαιώματος είναι ο αποκλεισμός ασκήσεως του δικαιώματος, επειδή ο δικαιούχος για μακρό χρονικό διάστημα «αδιαφόρησε για την τύχη του δικαιώματος του και ανέχτηκε καταστάσεις αντιτιθέμενες σ' αυτό», έτσι ώστε να δημιουργηθεί η πεποίθηση στον υπόχρεο ότι ο δικαιούχος δεν πρόκειται να ασκήσει το δικαίωμά του¹⁴². Η αποδυνάμωση δεν σημαίνει ότι το δικαίωμα αποσβέσθηκε, αλλά ότι αυτό δεν μπορεί να ασκηθεί πια, καθώς ο δικαιούχος αδράνησε και δεν το

---

¹³⁷ Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ Ι, 2010, σελ. 523· Καρακώστας Ι., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Β', 2005, σελ. 810

¹³⁸ Μασούρος Π., ό.π., σελ. 210

¹³⁹ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ιβ', 2016, σελ.1565

¹⁴⁰ Καρακώστας Ι., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Β', 2005, σελ. 811· Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ιβ', 2016, σελ.1565· Ασπρογέρακας – Γρίβας Κ., ό.π., σελ. 184-185

¹⁴¹ *ibidem*

¹⁴² Σπυριδάκης Ι., ό.π., σελ. 69

άσκησε επί τόσο μακρό χρονικό διάστημα, ώστε εκείνος κατά του οποίου στρέφεται αυτό σχημάτισε δικαιολογημένα την εύλογη πεποίθηση ότι ο δικαιούχος δεν θα το ασκήσει πλέον και εξ αυτού του λόγου προέβη σε πράξεις π.χ. δαπάνες ή παρέλειψε να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την αποφυγή δυσμενών συνεπειών, με αποτέλεσμα η μεταγενέστερη άσκηση του δικαιώματος να συνεπάγεται επαχθείς επιπτώσεις γι' αυτόν. Η άσκηση δηλαδή του δικαιώματος υπό τις συνθήκες αυτές αποτελεί ασυμβίβαστη ενέργεια προς την προγενέστερη συμπεριφορά του δικαιούχου και αντίκειται προφανώς στις αρχές της καλής πίστης και των χρηστών ηθών και είναι, συνεπώς, καταχρηστική¹⁴³. Σε επίπεδο πραγματικών περιστατικών τρεις είναι οι κύριες κατηγορίες που εμφανίζονται στη νομολογία: Η ανοικοδόμηση ή εν γένει διαμόρφωση διεκδικούμενου ακινήτου, συνήθως υπό τα όμματα του ιδιοκτήτη, η καθυστερημένη διεκδίκηση μισθολογικών παροχών και οι αξιώσεις από παράλειψη προαγωγής εργαζομένου¹⁴⁴.

6.4.2. Προϋποθέσεις της αποδυνάμωσης δικαιώματος

Για να αποδυναμωθεί ένα δικαίωμα πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά οι κάτωθι προϋποθέσεις, οι οποίες πρέπει να τελούν σε αιτιώδη συνάφεια μεταξύ τους και δεν απαιτείται πταίσμα του δικαιούχου¹⁴⁵:

α) αδράνεια του δικαιούχου¹⁴⁶, δηλαδή να παραλείπει να ασκεί το δικαίωμά του, υπό τον όρο ότι ο δικαιούχος γνώριζε το δικαίωμα του και είχε τη

---

¹⁴³ Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ Ι, 2010, σελ 524

¹⁴⁴ Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ Ι, 2010, σελ. 524' βλ. ΑΠ 103/2008: Έλεγχος προαγωγών υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας. Η περί προαγωγής κρίση του ΔΣ (από το βαθμό του Τμηματάρχη και άνω) ελέγχεται από τα πολιτικά δικαστήρια, για παραβίαση του άρθρ. 281 Αν το συμβούλιο παραλείψει κάποιον υπάλληλο που προφανώς υπερέχει ως προς τα προσόντα σε σύγκριση με τους ομοίβαθμους συναδέλφους του, η προαγωγή των οποίων έγινε κατά παράλειψη εκείνου, τότε η κρίση αυτή του διοικητικού συμβουλίου ως άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος του εργοδότη, υπόκειται στον έλεγχο των δικαστηρίων, κατά τους ορισμούς του άρθρου 281 ΑΚ, για κατάχρηση δικαιώματος, η οποία συντρέχει όταν καθ' υπέρβαση των ορίων, που επιβάλλει η καλή πίστη, έγινε η παράλειψη της προαγωγής, μολονότι ο υπάλληλος που παραλείφθηκε υπερτερεί καταφανώς σε τυπικά και ουσιαστικά προσόντα. Στην περίπτωση αυτή διαπράττεται αδικοπραξία, κατά την έννοια του άρθρου 914 ΑΚ και ο παραλειπόμενος δικαιούται ν' ασκήσει αγωγή και να ζητήσει την αναγνώριση της, κατά παράβαση του άρθρου 281 ΑΚ, παράλειψής του και την επιδίκαση, ως αποζημίωση, των διαφορών αποδοχών και ανάλογης χρηματικής ικανοποίησης από την παράνομη και υπαίτια παράλειψή του.

¹⁴⁵ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1566 επ.

δυνατότητα να το ασκήσει. Η παράλειψη του δικαιούχου να ασκήσει το δικαίωμά του, επομένως, δεν πρέπει να οφείλεται σε κάποια εύλογη αιτία π.χ. απειρία ή ανυπαίτια άγνοια.

β) η αδράνεια αυτή να διήρκεσε επί μεγάλο χρονικό διάστημα, μικρότερο πάντως από αυτό που απαιτείται για να υποκύψει το δικαίωμα στην αποσβεστική προθεσμία ή η αξίωση σε παραγραφή. Πρόκειται για ένα κινητό όριο, αφού η κρίση περί του ποιο χρονικό διάστημα θα θεωρηθεί μακρό εξαρτάται από τις εκάστοτε περιστάσεις¹⁴⁷.

γ) διαμόρφωση κατάστασης αντιτιθέμενης στο δικαίωμα και ανοχή της κατάστασης αυτής από τον δικαιούχο¹⁴⁸.

δ) δημιουργία εύλογης πεποίθησης στον υπόχρεο ότι ο δικαιούχος δεν θα ασκήσει το δικαίωμά του εξαιτίας συνδρομής περιστατικών τα οποία ανάγονται στη συμπεριφορά του δικαιούχου¹⁴⁹. Για να διαπιστωθεί η συνδρομή αυτού του στοιχείου **θα πρέπει να συνεκτιμηθούν και άλλες ειδικές συνθήκες που αφορούν κυρίως το πρόσωπο του δικαιούχου** π.χ. αν γνώριζε την κατάσταση που δημιουργήθηκε και δεν αντέδρασε ή παρείχε τη συναίνεσή του στον υπόχρεο για την εκτέλεση συγκεκριμένων ενεργειών, **καθώς και το πρόσωπο του υπόχρεου** π.χ. προέβη σε δαπάνες βασιζόμενος στη συμπεριφορά του δικαιούχου¹⁵⁰.

Δηλαδή μόνη η μακροχρόνια αδράνεια του δικαιούχου και όταν ακόμη δημιούργησε στον οφειλέτη την πεποίθηση ότι δεν υπάρχει το δικαίωμα ή ότι δεν πρόκειται πλέον να ασκηθεί, δεν αρκεί για να καταστήσει τη μεταγενέστερη άσκηση τούτου καταχρηστική, **αλλά απαιτείται να συντρέχουν προσθέτως ειδικές συνθήκες και περιστάσεις**, προερχόμενες κυρίως από την προηγηθείσα συμπεριφορά του δικαιούχου και του οφειλέτη, ενόψει των οποίων και της αδράνειας του δικαιούχου, η επακολουθούσα άσκηση του δικαιώματος, που τείνει σε ανατροπή της καταστάσεως που δημιουργήθηκε υπό τις άνω ειδικές συνθήκες και διατηρήθηκε

---

¹⁴⁶ ΟΛΑΠ 7/2002, ΑΠ 536/2017

¹⁴⁷ ΟΛ ΑΠ 10/2012, ΟΛ ΑΠ 8/2001, ΑΠ 38/2015, ΑΠ 439/2013

¹⁴⁸ *Καράκωστας Ι.*, Η κατάχρηση δικαιώματος στις εμπράγματα σχέσεις, 2009, σελ.85

¹⁴⁹ ΟΛΑΠ 2101/1984, ΑΠ 2076/2007, ΑΠ 1343/2001, Εφ.ΑΘ. 1710/2008

¹⁵⁰ ΟΛ.ΑΠ 10/2012, ΟΛ. ΑΠ 8/2001, ΑΠ 83/2017, ΑΠ 131/2015, ΑΠ 1618/2014 *Γεωργιάδης Α.* - *Σταθόπουλος Μ.*, ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ι^β, 2016, σελ. 1568 *Γεωργιάδης Α.*, ΣΕΑΚ Ι, 2010, σελ. 524

επί μακρό χρόνο, να εξέρχεται των ορίων που επιβάλλει η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ¹⁵¹.

ε) Αμφισβήτηση υπάρχει στη νομολογία αν η ανατροπή της παγιωθείσας κατάστασης απαιτείται να επιφέρει αφόρητες ή ιδιαίτερα επαχθείς συνέπειες για τον υπόχρεο. Σύμφωνα με την ΟΛΑΠ 8/2001, ωστόσο, «δεν είναι απαραίτητο να προκαλούνται αφόρητες ή δυσβάσταχτες για τον υπόχρεο συνέπειες, αλλά αρκεί να επέρχονται δυσμενείς απλώς για τα συμφέροντά του επιπτώσεις», μειώνοντας έτσι την απαιτούμενη ένταση των συνεπειών εις βάρος του υπόχρεου.¹⁵²

Η αμφισβήτηση που επικρατεί στη νομολογία του Αρείου Πάγου που δέχεται διαφορετική ένταση των συνεπειών για τον υπόχρεο, **μπορεί να αντιμετωπιστεί με πειστικό και ορθολογικά ελέγξιμο τρόπο, μέσω της θεωρίας του κινητού συστήματος, την οποία διέτύπωσε ο Wilburg.** Τα στοιχεία που συγκροτούν το πραγματικό της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος υπό την ειδικότερη εκδήλωση της αποδυνάμωσης δικαιώματος είναι από τη φύση τους στοιχεία κινητά, με αποτέλεσμα η απαιτούμενη ένταση για την πλήρωση τους να μπορεί να παραλλάσσει ανάλογα με τις ειδικές περιστάσεις της κρινόμενης κάθε φορά ατομικής περίπτωσης. Δηλαδή, αν στη συγκεκριμένη περίπτωση κάποιο από τα τρία αυτά στοιχεία, π.χ. η απειλούμενη από την ανατροπή της παγιωμένης κατάστασης σημαντική βλάβη, εμφανίζεται ιδιαίτερα αδύναμο ή ελλείπει ακόμη και εντελώς, από τα υπόλοιπα όμως στοιχεία το ένα τουλάχιστον πληρούται σε ιδιαίτερα

---

¹⁵¹ ΑΠ 7/2002 σύμφωνα με την οποία: Η άσκηση του δικαιώματος κυριότητας των εναγουσών και διανομής των επιδικών τριών κληροτεμαχίων είναι καταχρηστική κατά το άρθρο 281 του ΑΚ, ως υπερβαίνουσα προφανώς τα όρια τα επιβαλλόμενα από την καλή πίστη, τα χρηστά ήθη και τον κοινωνικό και οικονομικό σκοπό του δικαιώματός τους. Και τούτο διότι, με βάση πάντοτε τους ισχυρισμούς των αναιρεσειόντων, οι ενάγουσες με την άτυπη διανομή της όλης επίκαιρης περιουσίας, παραιτήθηκαν από τα δικαιώματά τους στα επίδικα αγροτεμάχια και έλαβαν αντιστοίχως άλλα ακίνητα, στα οποία είχε δικαιώματα συγκυριότητας ο αρχικός εναγόμενος αδελφός τους, ο οποίος έκτοτε, από το έτος 1933 μέχρι την άσκηση της αγωγής διανομής κατά το έτος 1987, ήτοι επί 54 συνεχή έτη, κατείχε και καλλιεργούσε τα επίδικα με διάνοια κυρίου, πράγμα που γνώριζαν οι ενάγουσες, χωρίς να φέρουν ποτέ καμιά αντίρρηση.

¹⁵² Ολ ΑΠ10/2012, ΟΛΑΠ 16/2006, Ολ.ΑΠ 7/2002, ΟΛΑΠ 8/2001, ΑΠ 38/2015, ΑΠ 1871/2014, ΑΠ 1504/2013, ΑΠ 1623/2012, ΑΠ 91/2011, ΑΠ 1130/2011, ΑΠ 1521/2009, ΑΠ 279/2008, ΑΠ 298/2008· *Καράκωστας Ι.*, Η κατάχρηση δικαιώματος στις εμπράγματα σχέσεις, 2009, σελ. 87

μεγάλο βαθμό π.χ. η αδράνεια να διήρκεσε πάρα πολλά έτη, ο δικαστής μπορεί να διαπιστώσει την αποδυνάμωση δικαιώματος στην προκειμένη περίπτωση¹⁵³.

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή «οι νομοθετικές αξιολογήσεις μπορούν κάλλιστα {...} να στηρίζονται σε περισσότερα του ενός κριτήρια που λειτουργούν στο πλαίσιο ενός “κινητού συστήματος”, με την έννοια ότι τα κριτήρια αυτά είναι όχι μόνο δεκτικά διαφορετικού κάθε φορά βαθμού πληρώσεως, αλλά και στοιχεία (Elemente) που μπορούν να δρουν από κοινού, συνήθως μεν αλληλοσυμπληρούμενα, κάποτε όμως και δυνάμενα να ενδεχομένως να εναλλάσσονται αμοιβαίως»¹⁵⁴.

Η σχετική αξιολόγηση προϋποθέτει αντίστοιχη στάθμιση συμφερόντων του δικαιούχου και του υπόχρεου, δηλαδή η ζημία του υπόχρεου θα πρέπει να είναι δυσανάλογα μεγάλη σε σχέση με την ωφέλεια του δικαιούχου. Δυσμενείς συνέπειες θεωρείται ότι επέρχονται όταν ο υπόχρεος έχει υποβληθεί σε σημαντικές -όχι συνήθεις- δαπάνες π.χ. ανοικοδόμηση ακινήτου¹⁵⁵.

Προκρίνεται ως ορθότερο να γίνει δεκτό ότι η πρόκληση επαχθών συνεπειών δεν είναι μεν απαραίτητη προϋπόθεση, ωστόσο συνεκτιμάται για την κρίση περί αποδυνάμωσης¹⁵⁶. Υποστηρίζεται στη θεωρία η άποψη ότι οι επαχθείς συνέπειες απαιτούνται όχι ως απαραίτητοι όροι για τη στοιχειοθέτηση του πραγματικού της αποδυναμώσεως, αλλά ως κατευθυντήρια γραμμή, ως ένα επικουρικό κριτήριο για τη διάγνωση ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση συντρέχει το στοιχείο του προφανούς της υπερβάσεως των αξιολογικών ορίων της 281 ΑΚ (καλή πίστη, χρηστά ήθη κ.λπ.)¹⁵⁷.

στ) Οι πράξεις του υπόχρεου και η κατάσταση των πραγμάτων που έχει δημιουργηθεί υπέρ αυτού πρέπει να τελούν **σε αιτιώδη σχέση** προς την προηγούμενη συμπεριφορά του δικαιούχου¹⁵⁸.

---

¹⁵³ Παπανικολάου Π., Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών, 2000, σελ. 106

¹⁵⁴ Παπανικολάου Π., Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών, 2000, σελ. 104

¹⁵⁵ Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ιβ', 2016, σελ. 1569

¹⁵⁶ Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ Ι, 2010, σελ. 524

¹⁵⁷ Πιτσιρίκος Ι., Η απόκρουση της καταχρηστικής ασκήσεως δικαιώματος (ΑΚ 281) ως νομική βάση της ανακοπής τρίτου (ΚπολΔ 936 παρ.1) στη διαδικασία της αναγκαστικής εκτέλεσης, ΕφΑΔ 3/2012, σελ. 117

¹⁵⁸ ΟΛΑΠ 8/2001, ΟΛΑΠ 1/1997, ΟΛΑΠ 62/1990, ΑΠ 2101/1984, ΑΠ 88/1980· Καράκωστας Ι., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Β', 2005, σελ. 812

Απαιτείται κατά περίπτωση συνδυασμός των ανωτέρω και γενικώς η συνδρομή ιδιαίτερων περιστάσεων, αναγομένων στη συμπεριφορά τόσο του δικαιούχου όσο και του υπόχρεου, εφόσον όμως αυτή του τελευταίου τελεί σε αιτιώδη σχέση με εκείνη του δικαιούχου και δεν είναι άσχετη με αυτήν, ώστε η άσκηση του δικαιώματος να αποβαίνει αντίθετη στις περί δικαίου και ηθικής αντιλήψεις του μέσου κοινωνικού ανθρώπου¹⁵⁹.

6.4.3. Συνέπειες αποδυνάμωσης δικαιώματος

Το δικαίωμα δεν μπορεί να ασκηθεί όταν έχει αποδυναμωθεί, εφόσον συντρέχουν οι ανωτέρω προϋποθέσεις. Δεν επέρχεται απώλεια του δικαιώματος, αλλά καθίσταται αυτό ανενεργό και οδηγεί πρακτικά στα ίδια αποτελέσματα με την κατάλυση του. Το δικαίωμα, αν και τυπικά ακόμη υφίσταται κατά τον χρόνο άσκησης, εντούτοις, δεν έχει πλέον τη δύναμη να αναπτύξει έναντι του υπόχρεου τις εξουσίες που κανονικά θα απέρρεαν από αυτό. Σύμφωνα με την απολύτως κρατούσα σε νομολογία και θεωρία άποψη, δεν επέρχεται απώλεια του δικαιώματος, αλλά απλώς και μόνο αυτό αδρανοποιείται και ο δικαιούχος απογυμνώνεται από τη δυνατότητα άσκησης των εξουσιών του¹⁶⁰.

Εάν, συνεπώς, ασκηθεί π.χ. διεκδικητική αγωγή και απορριφθεί ως καταχρηστική, κατόπιν προβολής από τον εναγόμενο ένστασης της 281 ΑΚ υπό την ειδικότερη μορφή της αποδυνάμωσης δικαιώματος, ο λόγος απόρριψης θα είναι ότι το δικαίωμα του ενάγοντος δεν είναι πια ενεργό και προστατεύσιμο έναντι του εναγομένου, χωρίς, βέβαια, να παύει να υφίσταται. Επομένως, δεν επέρχεται κτήση της κυριότητας από τον εναγόμενο, καθώς η απόφαση που απορρίπτει την αγωγή για των ανωτέρω λόγο δεν είναι διαπλαστική. Αν, όμως, ο εναγόμενος νέμεται με τα προσόντα της χρησικτησίας, θα αποκτήσει την κυριότητα επί του πράγματος που διεκδίκησε ανεπιτυχώς ο κύριος, όταν παρέλθει ο χρόνος που απομένει για την επέλευση της¹⁶¹.

Το δικαίωμα εξακολουθεί να υφίσταται, ωστόσο περιορίζεται η ενάσκησή του έναντι ορισμένου υπόχρεου, και όχι έναντι οποιουδήποτε, δηλαδή η ένσταση ενεργεί

---

¹⁵⁹ ΟΛΑΠ 8/2001· ΑΠ 38/2015

¹⁶⁰ Μάζης Π., ό.π., σελ. 261 επ.

¹⁶¹ Μάζης Π., ό.π., σελ. 264 επ.

καταρχήν *inter partes*¹⁶². Επίσης, απαγορεύεται οποιαδήποτε ενέργεια, πράξη ή παράλειψη, που οδηγεί άμεσα ή έμμεσα στα ίδια αποτελέσματα με αυτά της άσκησης του δικαιώματος π.χ. ένσταση συμψηφισμού με αποδυναμωμένη απαίτηση, ενώ επίσης, το αποδυναμωμένο δικαίωμα μεταβιβάζεται ή κληρονομείται ως τέτοιο.

6.4.4. Σχέση μεταξύ αποδυνάμωσης και παραγραφής δικαιώματος

Αποδυνάμωση είναι η εξαιτίας της αδράνειας και της συνδρομής ειδικών περιστατικών εξασθένηση του δικαιώματος, όπως αναπτύχθηκε. Με την παραγραφή επέρχεται απώλεια του δικαιώματος συνεπεία της παρόδου του προβλεπόμενου χρόνου. Το δικαίωμα του δικαιούχου, ωστόσο, διατηρείται όταν αποδυναμώνεται, δεν επέρχεται απώλεια αυτού¹⁶³. Παραγραφή και αποδυνάμωση δικαιώματος, ως ειδικότερη μορφή της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, ομοιάζουν ως προς το στοιχείο της μακράς παρόδου του χρόνου, της αδράνειας του δικαιούχου.

Διαφέρουν, δε, κατά το ότι στην αποδυνάμωση δεν είναι ορισμένη εκ των προτέρων η απαιτούμενη παρέλευση του χρόνου -ο χρόνος ποικίλει κατά περίπτωση και πάντως είναι μικρότερος από εκείνον της παραγραφής, ενώ στην παραγραφή είναι εκ των προτέρων γνωστή και προκαθορισμένη από τον νόμο η απαιτούμενη πάροδος του χρόνου αδράνειας¹⁶⁴. Ως προς τις έννομες συνέπειες, επίσης, η μεν παραγραφή επιφέρει απώλεια του δικαιώματος, ενώ η αποδυνάμωση απαγόρευση άσκησης του δικαιώματος, το οποίο εξασθενεί, ενώ επίσης, διαφέρουν ως προς το στοιχείο της εμπιστοσύνης, καθώς στην μεν αποδυνάμωση λαμβάνεται υπόψη η δημιουργηθείσα πεποίθηση, στη δε παραγραφή όχι. Σκοπός της αποδυνάμωσης είναι η συμμόρφωση του δικαιούχου με τις επιταγές των χρηστών ηθών ή την καλή πίστη, ενώ με την παραγραφή επιδιώκεται η διασφάλιση των συναλλαγών¹⁶⁵. Τέλος, η αποδυνάμωση εφαρμόζεται εκτός από τις αξιώσεις και σε κάθε είδους δικαίωμα, ακόμη και σε अपαράγραπτα, αποτελώντας τότε ίσως τη μόνη δυνατή και κατάλληλη λύση για την αποφυγή αδικιών¹⁶⁶.

Οι ειδικές συνθήκες αποτελούν την ειδοποιό διαφορά μεταξύ παραγραφής και αποδυνάμωσης δικαιώματος, υπό την έννοια ότι οι συνέπειες στην παραγραφή θα

---

¹⁶² Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Ιβ, 2016, σελ. 1571

¹⁶³ Σιάμκουρης Γ., ό.π., σελ. 224

¹⁶⁴ Μάζης Π., ό.π., σελ. 262

¹⁶⁵ Σιάμκουρης Γ., ό.π., σελ. 229-230

¹⁶⁶ Μάζης Π., ό.π., σελ. 262

επέλθουν μόλις παρέλθει ο απαιτούμενος χρόνος που είναι προκαθορισμένος και οι ειδικές συνθήκες και ιδιορρυθμίες της κάθε περίπτωσης δεν λαμβάνονται καθόλου υπόψη. Αντιθέτως, στην αποδυνάμωση οι έννομες συνέπειες επέρχονται πριν την πάροδο του χρόνου που απαιτείται για να συμπληρωθεί ο απαιτούμενος χρόνος της παραγραφής βάσει των ειδικών συνθηκών εκάστης περίπτωσης¹⁶⁷.

6.4.5. Σχέση μεταξύ αποδυνάμωσης δικαιώματος και αντιφατικής συμπεριφοράς

Οι προϋποθέσεις της αποδυνάμωσης δικαιώματος είναι όμοιες με αυτές της αντιφατικής συμπεριφοράς **με ιδιαίτερη όμως έμφαση στο στοιχείο του χρόνου**, το οποίο δεν ενισχύει την αντίφαση, αλλά την ένταση της εμπιστοσύνης¹⁶⁸. Ο χρόνος ως επιπλέον κρίσιμο στοιχείο επιδρά στο πραγματικό της απαγόρευσης της αντιφατικής συμπεριφοράς και έτσι δημιουργείται η νέα κατηγορία περιπτώσεων της αποδυνάμωσης του δικαιώματος¹⁶⁹. Η νομολογία, άλλωστε, τις περισσότερες φορές κάνει λόγο γενικώς για καταχρηστική άσκηση, χωρίς να αναφέρει ότι πρόκειται συγκεκριμένα για την ειδικότερη περίπτωση της αποδυνάμωσης δικαιώματος.

Και στις δύο μορφές καταχρήσεως δικαιώματος υπάρχουν στοιχεία αντικειμενικά, όπως είναι το στοιχείο του χρόνου και υποκειμενικά που σχετίζονται με τη συμπεριφορά του δικαιούχου. Στην αποδυνάμωση δικαιώματος μεγαλύτερη σημασία αποδίδεται στο αντικειμενικό στοιχείο της παρόδου του χρόνου εντός του οποίου πρέπει να ασκείται το δικαίωμα σύμφωνα με την αντικειμενική και καλόπιστη εκτίμηση. Στην αντιφατική συμπεριφορά, αντιθέτως, βαρύνουσα σημασία αποκτά το υποκειμενικό στοιχείο της προγενέστερης συμπεριφοράς του δικαιούχου με την οποία αυτός εκδήλωσε τη βούλησή του να μην ασκεί το δικαίωμά του¹⁷⁰.

---

¹⁶⁷ Κουράκης Ν., ό.π., σελ. 71

¹⁶⁸ Βόγκλης Ε., Η απαγόρευση αντιφατικής συμπεριφοράς στο παράδειγμα του εμπορικού δικαίου και ειδικά των τραπεζικών συμβάσεων, σε Αναμνηστικό Τόμο Λεωνίδα Γεωργακόπουλου, 2016, σελ. 85-85

¹⁶⁹ *ibidem*

¹⁷⁰ Κουράκης Ν., ό.π., σελ. 68· ΟΛΑΠ 7/2002, σύμφωνα με την οποία «Η συμπεριφορά του δικαιούχου που προηγήθηκε μπορεί να συνίσταται σε θετική πράξη ή παράλειψή του, καταχρηστική δε άσκηση του δικαιώματος υφίσταται όχι μόνο στην περίπτωση αδράνειας του δικαιούχου να ασκήσει το δικαίωμά του, η οποία, εάν συνοδεύεται και από άλλες περιστάσεις, μπορεί να θεμελιώσει την ένσταση καταχρηστικότητας υπό την ειδικότερη μορφή της αποδυνάμωσης του δικαιώματος».

6.5. Κατάχρηση θεσμού

Στη γερμανική κυρίως θεωρία γίνεται λόγος για την κατάχρηση θεσμού, για να αντιμετωπιστούν περιπτώσεις που δεν μπορούν να υπαχθούν στην απαγόρευση του άρθρου 281 ΑΚ, γιατί δεν πρόκειται για δικαιώματα με τη στενή έννοια του όρου, π.χ. κατάχρηση φυσικής ελευθερίας του προσώπου ή κατάχρηση του θεσμού της εταιρείας για την αποφυγή υπαγωγής μιας ενέργειας σε απαγόρευση του νόμου. Η κατάχρηση θεσμού απαγορεύεται κατ' αναλογική εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 281 ΑΚ.

Δικαιικός θεσμός είναι μία τυπικά επαναλαμβανόμενη, ως ενιαίο και αυθύπαρκτο μόρφωμα, έννομη σχέση ή έννομη κατάσταση που ρυθμίζεται από πλέγμα κανόνων δικαίου για την πραγμάτωση ενός διαρκούς σκοπού στα πλαίσια της έννομης τάξης. Η έννομη σχέση αποτελεί άμεση πηγή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, όπως για παράδειγμα η πώληση, η μίσθωση πράγματος κ.λπ., ενώ η έννομη κατάσταση αποτελεί έμμεση πηγή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων π.χ. η ικανότητα για δικαιοπραξία, η νομή, η κατοικία. Η κατάχρηση θεσμού εμφανίζεται με δύο μορφές. Την πρώτη μορφή αποτελεί η **κατάχρηση έννομης κατάστασης** που εκδηλώνεται ως κατάχρηση “φυσικών ευχερειών” του προσώπου που απορρέει από τη γενική ανθρώπινη ελευθερία και συγκεκριμένα λαμβάνει τη μορφή κατάχρησης της συμβατικής ελευθερίας και εξωδικαιοπρακτικά εμφανίζει τη μορφή της κατάχρησης του ελεύθερου επαγγελματικού ανταγωνισμού κ.λπ. Η δεύτερη μορφή κατάχρησης θεσμού εκδηλώνεται ως **κατάχρηση έννομης σχέσης** και συγκεκριμένα ως κατάχρηση πληρεξουσιότητας, εντολής, ιδιότητας μέλους ΔΣ νομικού προσώπου¹⁷¹.

Ειδικότερα, όπως η κατάχρηση δικαιώματος, έτσι και η κατάχρηση θεσμού λαμβάνει χώρα, όταν η επίμαχη συμπεριφορά δεν συνάδει με την κοινωνική ή οικονομική λειτουργία του θεσμού, κυρίως δε, όταν εμφανίζεται ως κακόπιστη ή κακόβουλη, δηλαδή ο θεσμός (π.χ. εταιρεία, γάμος κ.λπ.) χρησιμοποιείται για την εξυπηρέτηση σκοπού ο οποίος είτε δεν εντάσσεται στους σκοπούς τους οποίους κατά την αντίληψη της έννομης τάξης υπηρετεί ο θεσμός είτε γενικά αποδοκιμάζεται από την έννομη τάξη.

---

¹⁷¹ *Καράσης Μ.*, Συρροή δικαιοπρακτικής και αδικοπρακτικής ευθύνης. Ένα ψευδοπρόβλημα;, ΕλλΔνη, τόμ. 46ος, Μαΐος-Ιούνιος, τ. 3, 2005, σελ. 643 επ.

7. Δικονομικά ζητήματα της ένστασης καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος

Η ένσταση καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος δεν λαμβάνεται υπόψη αυτεπαγγέλτως σύμφωνα με την κρατούσα στη νομολογία θέση, ακόμη και αν τα πραγματικά περιστατικά που τη στηρίζουν έχουν προταθεί από τους διαδίκους, ενώ αντίθετη άποψη διατυπώνει η θεωρία. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη ότι η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ είναι δημοσίας τάξης η θέση της νομολογίας επικρίνεται ως μη ορθή, καθώς το δικαστήριο υποχρεούται να την εφαρμόσει αυτεπαγγέλτως, εφόσον προβληθούν νομίμως τα πραγματικά περιστατικά που θεμελιώνουν την κατάχρηση¹⁷².

Στον έλεγχο του Αρείου Πάγου υπόκειται η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ότι μία συμπεριφορά υπερβαίνει τα κριτήρια που θέτει η 281 ΑΚ, καθώς η εν λόγω κρίση είναι νομική, ήτοι εξετάζει μόνο αν τα πραγματικά περιστατικά που έγιναν δεκτά από το δικαστήριο της ουσίας συνιστούν τη νομική έννοια της 281 ΑΚ¹⁷³. Δηλαδή η διακρίβωση των πράξεων, με τις οποίες ο δικαιούχος άσκησε το δικαίωμά του στην εκάστοτε συγκεκριμένη περίπτωση, αποτελεί πραγματικό ζήτημα και κρίνεται ανέλεγκτα από το δικαστήριο της ουσίας, η κρίση του όμως ότι ορισμένη συμπεριφορά υπερβαίνει, και μάλιστα προφανώς, ή όχι τα όρια που θέτουν τα παραπάνω κριτήρια είναι νομική και, επομένως, υπόκειται στον αναιρετικό έλεγχο.

8. Νομολογιακές εφαρμογές της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος

Η νομολογία συνήθως δεν διευκρινίζει με βάση ποιο κριτήριο έκρινε ότι η άσκηση του δικαιώματος είναι καταχρηστική. Σχεδόν όλες οι αποφάσεις αρκούνται σε μια λιτή αναφορά στη διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ, εφαρμόζοντας σωρευτικά τα κριτήρια που θέτει¹⁷⁴. Ωστόσο, από μια πιο ενδελεχή μελέτη των αποφάσεων που επικαλούνται τη ρύθμιση της 281 ΑΚ συνάγεται ότι δίνεται περισσότερο βάρος στο κριτήριο της αντίθεσης στην καλή πίστη¹⁷⁵. Ακολουθεί μία σύντομη ανά κλάδο του

---

¹⁷² Γεωργιάδης Α., ΣΕΑΚ Ι, 2010, σελ. 526-528

¹⁷³ ΑΠ 1666/2010, ΑΠ 1189/2009, ΑΠ 493/2008, ΑΠ 1287/ 2007

¹⁷⁴ Καρακώστας Ι., Η κατάχρηση δικαιώματος στις εμπράγματα σχέσεις, 2009, σελ. 84

¹⁷⁵ Γεωργιάδης Α., σε Η μέχρι σήμερα νομολογιακή εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης της κατάχρησης άσκησης του δικαιώματος, Αφιέρωμα στον Καθηγητή Ι. Δεληγιάννη, 1998, σελ. 32

Αστικού Δικαίου ενδεικτική αναφορά σε κάποιες βασικές νομολογιακές εφαρμογές της ένστασης της 281 ΑΚ.

8.1. Η ένσταση του άρθρου 281 ΑΚ στις Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου

Έχει κριθεί από τη νομολογία ότι είναι **καταχρηστική η πράξη του αντιπροσωπευόμενου, η οποία βρίσκεται τυπικά εντός των ορίων της πληρεξουσιότητας**, αλλά είναι αντίθετη προφανώς στα συμφέροντα του αντιπροσωπευομένου και ο τρίτος, με τον οποίο συναλλάχθηκε ο αντιπρόσωπος το γνώριζε ή όφειλε να το γνωρίζει, με αποτέλεσμα ο αντιπροσωπευόμενος να μην δεσμεύεται και να μπορεί να προβάλλει έναντι της αξίωσης του τρίτου για εκπλήρωση της σύμβασης την ένσταση της 281 ΑΚ και αίτημα για αναγνώριση της ακυρότητας της σύμβασης¹⁷⁶.

Γίνεται επίκληση της ένστασης αποδυνάμωσης του δικαιώματος, όταν προβάλλεται η **ακυρότητα δικαιοπραξίας λόγω μη τήρησης του νόμιμου συστατικού τύπου** (άρθρο 159 παρ. 1 ΑΚ)¹⁷⁷. Ο ασκήσας το δικαίωμα θα πρέπει να είχε προκαλέσει την εύλογη πεποίθηση στον καθ' ου ότι δεν θα ασκούσε το δικαίωμα λ.χ. διεκδικητική αγωγή με αίτημα την αναγνώριση της κυριότητας και την απόδοση του ακινήτου, το οποίο μεταβιβάστηκε άτυπα, χωρίς συμβολαιογραφικό έγγραφο, όπως απαιτείται σύμφωνα με το άρθρο 1033 ΑΚ, εφόσον ο δικαιούχος ανέχεται αδιαμαρτύρητα μεγάλες δαπάνες στο ακίνητο από τον καθ' ου¹⁷⁸. Η 281 ΑΚ κρίθηκε ως ικανοποιητική συμβιβαστική λύση, η οποία δεν θεραπεύει την έλλειψη συστατικού τύπου άμεσα, όμως εμποδίζει τον κύριο να αξιώσει την επιστροφή του πράγματος¹⁷⁹.

8.2. Η ένσταση του άρθρου 281 ΑΚ στο Ενοχικό Δίκαιο

Τη νομολογία έχει απασχολήσει η καταχρηστική άσκηση δικαιωμάτων που πηγάζουν από τη **σύμβαση μίσθωσης**. Η νομολογία είναι διστακτική να αναγνωρίσει καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος της καταγγελίας για ιδιόχρηση,

---

¹⁷⁶ ΑΠ 484/2007, ΑΠ 34/2002' *Μασούρος ΙΙ*, ό.π., σελ. 212

¹⁷⁷ ΑΠ 1746/1980, ΑΠ 409/2000

¹⁷⁸ *ibidem*

¹⁷⁹ *Χελιδόνης Α.*, Νομιμότητα και νομιμοποίηση, ΕφΑΔ 8-9/2009, σελ. 897

εκτός αν οι δαπάνες του μισθωτή δεν αποσβέστηκαν λόγω της μικρής διάρκειας της μισθωτικής σχέσης¹⁸⁰. Άλλα θέματα αναφορικά με τις μισθώσεις αφορούν την καταχρηστική άσκηση δικαιωμάτων σχετικά με την αναζήτηση και το ύψος του μισθώματος και την απόδοση του μισθίου.

Καταχρηστική ως αντίθετη στην καλή πίστη αναφορικά με τη **σύμβαση πώλησης** κρίνεται ενδεικτικά η άρνηση του πωλητή να εισπράξει δόση του τιμήματος όταν ο αγοραστής καθυστέρησε για ελάχιστο χρονικό διάστημα να την καταβάλλει με αποτέλεσμα την ανατροπή της πώλησης¹⁸¹.

8.3. Η ένσταση του άρθρου 281 ΑΚ στο Εμπράγματο Δίκαιο

Η πλειονότητα των αποφάσεων της νομολογίας προκειμένου να θεμελιωθεί κατάχρηση εμπράγματος δικαιώματος στηρίζεται στις προϋποθέσεις αποδυνάμωσης δικαιώματος, ωσάν αυτή αποτελεί αναγκαίο όρο εφαρμογής της 281 ΑΚ, αν και η αποδυνάμωση αποτελεί ειδικότερη εκδήλωση της ως άνω διάταξης. Ωστόσο, στις περισσότερες αποφάσεις δεν γίνεται ρητή αναφορά στον όρο αποδυνάμωση δικαιώματος¹⁸². Οι περιπτώσεις εφαρμογής της 281 ΑΚ στις εμπράγματες σχέσεις έχουν τη μορφή είτε αποδυνάμωσης δικαιώματος είτε αντιφατικής συμπεριφοράς του δικαιούχου (*venire contra factum proprium*) και, επομένως, υπάγονται στις κατηγορίες περιπτώσεων όπως εκτέθηκαν ανωτέρω. Εμφανίζονται, ωστόσο και ειδικότερες περιπτώσεις, συγκεκριμένα:

1) Η κακόβουλη, χωρίς συμφέρον, συμπεριφορά του δικαιούχου ιδίως στο πεδίο του γειτονικού δικαίου, όπου διαμορφώνεται ιδιαίτερη κατηγορία καταχρηστικής άσκησης εκ μέρους του γείτονα που ενεργεί με κακοβουλία, χωρίς

---

¹⁸⁰ ΟΛΑΠ 374/1975, ΑΠ 259/1995· Γεωργιάδης Α., σε Η μέχρι σήμερα νομολογιακή εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης της κατάχρησης άσκησης του δικαιώματος, Αφιέρωμα στον Καθηγητή Ι. Δεληγιάννη, 1998, σελ. 35-48

¹⁸¹ *ibidem*

¹⁸² *Καράκωστας Ι.*, Η κατάχρηση δικαιώματος στις εμπράγματες σχέσεις, 2009, σελ. 84· *Καράκωστας Ι.*, σε Η μέχρι σήμερα νομολογιακή εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης της κατάχρησης άσκησης του δικαιώματος, Αφιέρωμα στον Καθηγητή Ι. Δεληγιάννη, σελ. 55

συμφέρον, με αποκλειστικό σκοπό να προκαλέσει βλάβη ή ενόχληση¹⁸³, με τη διάταξη του άρθρου 1003 ΑΚ¹⁸⁴ να απασχολεί κυρίως τη νομολογία.

2) Κατάχρηση δικαιώματος στις σχέσεις οριζοντίου ιδιοκτησίας.

Όταν η επίκληση δικαιωμάτων και αξιώσεων που απονέμονται από τις περί οροφοκτησίας διατάξεις και τους κανονισμούς των πολυκατοικιών, έρχεται σε αντίθεση με την καλή πίστη και τον κοινωνικοοικονομικό σκοπό του δικαιώματος της οριζόντιας ιδιοκτησίας¹⁸⁵.

Τα ζητήματα των σχέσεων ενοίκων και ιδιοκτητών οριζοντίων ιδιοκτησιών ρυθμίζονται από νόμους και κυρίως τους κανονισμούς πολυκατοικιών, οι οποίοι προβλέπουν συχνά αυστηρούς περιορισμούς, αποβλέποντας στην ομαλή συμβίωση των κοινωνιών του δικαίου. Πλείστοι, όμως, από τους περιορισμούς αυτούς, όπως π.χ. απαγορεύσεις χρήσεως ακάλυπτων χώρων ή χρήσεως οριζοντίων ιδιοκτησιών ως επαγγελματικών χώρων, αποδυναμώνονται λόγω της σύγχρονης τεχνικής και οικονομικής εξέλιξης, η οποία μάλιστα χρησιμοποιείται ως κριτήριο ελέγχου της καταχρηστικής άσκησης. Η πρόοδος, λοιπόν, της τεχνικής και των οικονομικών και κοινωνικών δεδομένων και οι διαμορφωθείσες περιβαλλοντικές συνθήκες, χρησιμοποιούνται από τη νομολογία στο πεδίο των σχέσεων οριζοντίου ιδιοκτησίας ως κριτήριο για τον προσδιορισμό της καλής πίστης και του κοινωνικοοικονομικού σκοπού του δικαιώματος -εκτός από την αδράνεια του δικαιούχου ή την αντιφατική και κακόβουλη συμπεριφορά του¹⁸⁶.

3) Καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών.

Στο πεδίο του αστικού δικαίου περιβάλλοντος εισάγεται μέσω της 281 ΑΚ η κοινοτικού δικαίου αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία θέτει ως φραγμό στην άσκηση των δικαιωμάτων χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών τον κοινωνικό

---

¹⁸³ ΕφΛαρ 449/2011, ΕφΑθ 176/2010, ΜονΠρΑλεξ 144/2011· *Καράκωστας Ι.*, ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Β΄, 2005, σελ. 810

¹⁸⁴ Σύμφωνα με το άρθρο 1003 ΑΚ: «Ο κύριος ακινήτου έχει υποχρέωση να ανέχεται την εκπομπή καπνού, αιθάλης, αναθυμιάσεων, θερμότητας, θορύβου, δονήσεων ή άλλες παρόμοιες επενέργειες που προέρχονται από άλλο ακίνητο, εφόσον αυτές δεν παραβιάζουν σημαντικά τη χρήση του ακινήτου του ή προέρχονται από χρήση συνήθη για ακίνητα της περιοχής του κτήματος από το οποίο προκαλείται η βλάβη».

¹⁸⁵ ΕφΛαρ 162/2002, ΕφΑθ 12892/1988, ΕφΑθ 3695/1990, ΕφΑθ 1677/1994

¹⁸⁶ *Καράκωστας Ι.*, Η κατάχρηση δικαιώματος στις εμπράγματα σχέσεις, 2009, σελ. 98-99

σκοπό του δικαιώματος, ο οποίος συνίσταται στην κοινοχρησία και στην κοινή ωφέλεια και την καλή πίστη, όπως αυτή προσδιορίζεται από τη φύση και τον προορισμό των εν λόγω αγαθών, όπως η διαφύλαξη τους για τις επόμενες γενεές¹⁸⁷.

4) Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος από **διατάξεις δημόσιας τάξης**, όπως οι κείμενες στον Δασικό Κώδικα ή περί αναγκαστικής απαλλοτρίωσης¹⁸⁸.

5) Το κοινωνικοοικονομικό κριτήριο της **οικονομικής αξιοποίησης του πράγματος**.

Προκειμένου να καταφαθεί καταχρηστική άσκηση εμπράγματης αγωγής (διεκδικητικής, αρνητικής, διανομής, αποβολής από τη νομή κ.λπ.) απαιτείται ο εναγόμενος-νομέας να εκμεταλλεύεται και να αξιοποιεί το πράγμα για μακρό χρονικό διάστημα, ως βασικό κοινωνικοοικονομικό κριτήριο.

Π.χ. σε περίπτωση άτυπης μεταβίβασης ακινήτου, δηλαδή χωρίς συμβολαιογραφικό έγγραφο ή προφορικά, οι πράξεις νομής από τον προς ον η μεταβίβαση και η αξιοποίηση του διά της ανοικοδόμησης σπιτιού, φυτεύσεως δένδρων κ.λπ., εφόσον ήταν γνωστή στον μεταβιβάσαντα, ο οποίος του δημιούργησε την πεποίθηση ότι δεν θα ασκήσει το δικαίωμά του επί του επίδικου ακινήτου, καθώς δεν διαμαρτυρήθηκε για τη διενέργεια των ως άνω πράξεων, καθιστά τη μεταγενέστερη διεκδίκηση του ακινήτου με έγερση διεκδικητικής αγωγής καταχρηστική¹⁸⁹. Η πλειονότητα των αποφάσεων που εξετάζουν το ζήτημα της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος δεν διακρίνουν ρητά μεταξύ αποδυνάμωσης του δικαιώματος και αντιφατικής συμπεριφοράς, ωστόσο στις περισσότερες αποφάσεις η κατάχρηση θεμελιώνεται στην αποδυνάμωση. Από την επισκόπηση της νομολογίας συνάγεται το συμπέρασμα ότι τα δικαστήρια τείνουν να επιβραβεύουν την κατοχή του πράγματος, η οποία αποβλέπει στην οικονομική του αξιοποίηση χάριν του κοινωνικού συμφέροντος, εφόσον, βεβαίως, συνδυάζεται παράλληλα με συμπεριφορά του δικαιούχου επιδεικνύουσα αδιαφορία. Δίδεται προβάδισμα στην κατοχή και οικονομική εκμετάλλευση του πράγματος σε σχέση με το εν στενή εννοία δικαίωμα, με παραγκωνισμό του δικαιούχου¹⁹⁰.

---

¹⁸⁷ *Καράκωστας Ι.*, ΑΚ ΓενΑρχ, τόμ. Β', 2005, σελ. 810

¹⁸⁸ ΟΛΑΠ 126/1976, ΟΛΑΠ 10/2012, ΑΠ 1083/2017, ΑΠ 229/2006, ΑΠ 1429/2005

¹⁸⁹ *Καράκωστας Ι.*, σε Η μέχρι σήμερα νομολογιακή εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης της κατάχρησης άσκησης του δικαιώματος, Αφιέρωμα στον Καθηγητή Ι. Δεληγιάννη, 1998, σελ. 68-72

¹⁹⁰ *ibidem*

8.4. Η ένσταση του άρθρου 281 ΑΚ στο Οικογενειακό Δίκαιο

Ένα από τα ζητήματα καταχρηστικότητας που απασχολούν τη νομολογία στο πεδίο του οικογενειακού δικαίου αφορά το **δικαίωμα ακύρωσης του άκυρου γάμου** (άρθρα 1376 και 1378 ΑΚ). Ως κριτήρια με τα οποία διαπιστώνεται η καταχρηστικότητα θεωρούνται αθροιστικώς η πάροδος μακρού χρόνου από την τέλεση του γάμου, η αρμονική συζυγική συμβίωση, η δημιουργία στον εναγόμενο της πεποίθησης ότι δεν θα ασκηθεί το δικαίωμα, δηλαδή ότι δεν θα ζητηθεί η ακύρωση του γάμου, και η βαρύτητα των συνεπειών της ακύρωσης για τον εναγόμενο σε συνδυασμό με το όφελος που προσδοκά από την ακύρωση του ο ενάγων¹⁹¹. Άλλο ζήτημα καταχρηστικότητας που εμφανίζεται στη νομολογία αφορά το **δικαίωμα διάζευξης** είτε λόγω ισχυρού κλονισμού είτε λόγω διάστασης (άρθρο 1439 ΑΚ). Ενώ την ακύρωση του γάμου μπορεί να ζητήσει και τρίτο πρόσωπο, ενάγων πάντα στην αγωγή διαζυγίου είναι ο ένας εκ των συζύγων. Οι συνέπειες του διαζυγίου θα πρέπει να είναι ακραίες, για να απορριφθεί η αγωγή λόγω κατάχρησης δικαιώματος. Από τη νομολογία, καμία από τις συνέπειες του διαζυγίου τις οποίες επικαλέστηκαν ενάγοντες δεν θεωρήθηκε ασυνήθιστα σκληρή και απορρίφθηκαν όλες οι ενστάσεις καταχρηστικής άσκησης.

Άλλα δικαιώματα του οικογενειακού δικαίου τα οποία έχουν απασχολήσει τη νομολογία είναι το **δικαίωμα διατροφής**¹⁹² και η καταχρηστική άσκηση του **δικαιώματος επικοινωνίας** του ανηλίκου τέκνου με τον γονέα που δεν διαμένει μαζί του (άρθρο 1520 ΑΚ) απασχολεί τη νομολογία, η οποία δεν διστάζει να προχωρά ακόμη και στον πλήρη αποκλεισμό του δικαιώματος αυτού, όταν η επικοινωνία θα είναι βλαπτική για το παιδί. Μπορεί, επίσης, να κρίνει ότι δεν είναι

---

¹⁹¹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., σε Η μέχρι σήμερα νομολογιακή εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης της κατάχρησης άσκησης του δικαιώματος, Αφιέρωμα στον Καθηγητή Ι. Δεληγιάννη, σελ 80 επ. Η ΟΛΑΠ 1810/1986 έκανε δεκτή την ένσταση του άρθρου 281 ΑΚ σε αγωγή που άσκησε η κόρη για να ακυρωθεί ο γάμος της μητέρας της κατόπιν θανάτου του πατέρα της μετά από σαράντα τέσσερα χρόνια γάμου και αρμονικής συμβίωσης των γονέων της, με αποτέλεσμα να μην πραγματοποιηθεί η επιθυμία της να αυξήσει τι κληρονομικό της μερίδιο.

¹⁹² Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ό.π., σελ 88-91. Η ΕφΠειραιώς 3/1996 απέρριψε την αγωγή διατροφής ενηλίκου γιου κατά του πατέρα του ως καταχρηστική λόγω της πλήρους αδιαφορίας του προς τον πατέρα του, τον οποίο αρνούσαν επί πολλά έτη να δει και του οποίου το επώνυμο άλλαξε, κάνοντας αίτηση και παίρνοντας αυτό της μητέρας του.

προς το συμφέρον του τέκνου είτε ορισμένοι τρόποι άσκησης του δικαιώματος επικοινωνίας είτε η άσκηση του γενικά¹⁹³.

8.5. Η ένσταση του άρθρου 281 ΑΚ στο Κληρονομικό Δίκαιο

Όταν ο ενάγων γνώριζε ήδη προ πολλών ετών την ύπαρξη, το περιεχόμενο και την ακυρότητα της προσβαλλόμενης διαθήκης και την αποδεχόταν ως έγκυρη χωρίς να διαμαρτυρηθεί και ο εγκατασταθείς ως κληρονόμος από τη διαθήκη νεμόταν από τον χρόνο του θανάτου του διαθέτη, τότε η άσκηση του δικαιώματος για αναγνώριση της ακυρότητας της διαθήκης μπορεί να αποκρουστεί με την ένσταση της 281 ΑΚ¹⁹⁴.

Η περί κλήρου αγωγή μπορεί να απορριφθεί ως καταχρηστική, όταν λ.χ. ο ενάγων είχε λάβει παροχές υπό μορφή δωρεάς από τον κληρονομούμενο, οι οποίες αντιπροσωπεύουν μεγάλο τμήμα της κληρονομιαίας περιουσίας και η αποδοχή της αγωγής θα ανέτρεπε τη διαμορφωθείσα περιουσιακή κατάσταση εις βάρος των εναγομένων προσπορίζοντας μόνο μικρό όφελος στον ενάγοντα¹⁹⁵.

9. Η σχέση του άρθρου 281 ΑΚ με συγγενείς διατάξεις

9.1. Το άρθρο 281 ΑΚ σε σχέση με το άρθρο 914 ΑΚ

Το άρθρο 281 ΑΚ απαγορεύει την άσκηση του δικαιώματος είτε αυτό πηγάζει από τον νόμο είτε από δικαιοπραξία. Το παράνομο της ρύθμισης της διάταξης αυτής ομοιάζει με το παράνομο του άρθρου 914 ΑΚ, καθώς κατά τη διάταξη του 281 ΑΚ παράνομη είναι η άσκηση του δικαιώματος *«όταν αντιβαίνει στο περί δικαίου αίσθημα, στην περί δικαίου συνείδηση, εκφραζόμενα στο νόμο με τις λέξεις καλή πίστη, χρηστά ήθη, κοινωνικός οικονομικός σκοπός του δικαιώματος»*¹⁹⁶.

Η διαφορά στο παράνομο της 281 ΑΚ έγκειται στο ότι προκύπτει από άσκηση δικαιώματος, ενώ στο άρθρο 914 ΑΚ το παράνομο προκύπτει από απλή πράξη, ήτοι η κατάχρηση χαρακτηρίζεται στην μεν 281 ΑΚ ως παράνομη ενέργεια, ενώ στην 914 ΑΚ ως αδίκημα. Ως προς τις έννομες συνέπειες, στη μεν διάταξη της 914 ΑΚ υπάρχει

---

¹⁹³ ibidem

¹⁹⁴ ΑΠ 763/2008, ΕφΔωδ 28/2014· Μασούρος Π., ό.π., σελ. 214 επ.

¹⁹⁵ ibidem

¹⁹⁶ Σιάμκουρης Γ., ό.π., σελ. 30-31

υποχρέωση αποζημίωσης, ενώ στη 281 ΑΚ επέρχεται ακυρότητα του καταχρηστικώς ασκηθέντος δικαιώματος¹⁹⁷.

9.2. Το άρθρο 281 ΑΚ σε σχέση με το άρθρο 919 ΑΚ

Το παράνομο του άρθρου 281 ΑΚ ομοιάζει με τη διάταξη του άρθρου 919 ΑΚ, καθώς και στη διάταξη της 919 ΑΚ η πράξη είναι παράνομη ως αντίθετη προς χρηστά ήθη. Η ουσιώδης διαφορά μεταξύ των δύο διατάξεων έγκειται στην προϋπόθεση της πρόθεσης η οποία είναι απαραίτητη στο άρθρο 919 ΑΚ, ενώ η αντίθεση στα χρηστά ήθη στην 281 ΑΚ δεν απαιτείται να γίνεται με πρόθεση, καθώς τα κριτήρια του εν λόγω άρθρου είναι αντικειμενικά. Βασική, επίσης, διαφορά είναι η ανάγκη επέλευσης ζημίας στο άλλο μέρος, όπως προκύπτει από τη ρύθμιση της 919 ΑΚ, στοιχείο που δεν είναι απαραίτητο για να θεμελιωθεί καταχρηστική άσκηση δικαιώματος. Η συνέπεια από την κατάχρηση του δικαιώματος είναι ότι επέρχεται ακυρότητα του ασκουμένου δικαιώματος, ενώ σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 919 ΑΚ είναι η αποκατάσταση της ζημίας.

9.3. Το άρθρο 281 ΑΚ σε σχέση με τα άρθρα 200 και 288 ΑΚ

Στις διατάξεις των άρθρων 200, 281 και 288 ΑΚ συναντάμε το στοιχείο της καλής πίστης, όμως η βασική διαφορά τους έγκειται στο ότι στο μεν άρθρο 281 ΑΚ η καλή πίστη απαιτείται κατά την άσκηση του δικαιώματος, ενώ στο άρθρο 200 ΑΚ η καλή πίστη απαιτείται κατά την ερμηνεία των συμβάσεων, όπου δύναται, όμως, ο συμβαλλόμενος να επικαλεστεί παράλληλα και τη διάταξη του 281 ΑΚ.

Το 288 ΑΚ αποτελεί ειδική μορφή του 281 ΑΚ, καθώς αναφέρεται στον τρόπο εκπλήρωσης της παροχής του οφειλέτη ειδικά, ενώ η 281 ΑΚ αναφέρεται στον τρόπο άσκησης του δικαιώματος¹⁹⁸.

---

¹⁹⁷ *ibidem*

¹⁹⁸ Σιάμκουρης Γ., ό.π., σελ.32-33

Κεφάλαιο 2^ο

Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στο Συνταγματικό Δίκαιο

10. Εισαγωγικές παρατηρήσεις για την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στο Συνταγματικό Δίκαιο

Στην Ελλάδα η πρώτη προσπάθεια εισαγωγής του θεσμού της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος συντελέστηκε με την πρόταση συνταγματικής αναθεώρησης του 1963 για την προσθήκη μίας νέας διάταξης στο Σύνταγμα του 1952, η οποία να απαγορεύει την κατάχρηση των ατομικών δικαιωμάτων εις βάρος του δημοκρατικού πολιτεύματος και των λαϊκών ελευθεριών. Η πρόταση συνταγματικής αναθεώρησης του 1963 συνδεόταν με την ανάγκη εξορθολογισμού της αντικομμουνιστικής καταστολής μετά τον εμφύλιο πόλεμο, η οποία αποτελούσε εμπόδιο στις διαδικασίες ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ. Τα προσχέδια και τα Συντάγματα της δικτατορίας, έχοντας ως πρότυπο το άρθρο 18 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης υιοθέτησαν την απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης των ατομικών δικαιωμάτων τα οποία προέβλεπαν την απαγόρευση των πολιτικών κομμάτων, οι σκοποί των οποίων έρχονταν σε αντίθεση με το πολίτευμα ή έτειναν στην αποτροπή του κοινωνικού καθεστώτος¹⁹⁹.

Το Σύνταγμα του 1975, σαφώς πιο φιλελεύθερο και ανεκτικό ακόμη και στην «αντισυνταγματική αντιπολίτευση» από αυτό του 1952 και φυσικά από τα δικτατορικά Συντάγματα, περιέχει έναν πληρέστερο κατάλογο ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων²⁰⁰. Η διάταξη που περιλήφθηκε τελικά στο άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. είναι προϊόν της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής και είχε ως βάση κατ' αρχήν το άρθρο 22 παρ. 2 του κυβερνητικού σχεδίου του Συντάγματος που όριζε ότι: «η κατάχρησης των ατομικών δικαιωμάτων η αποβλέπουσα εις βλάβην ή εξυπηρευούσα επιδιώξεις εναντίον των ελευθέρων θεσμών ή των ατομικών ελευθεριών ή δυναμένη να

---

¹⁹⁹ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, σελ. 158-164

²⁰⁰ Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 2006 σελ. 11

απειλήσει την εθνική ανεξαρτησίαν και εδαφικήν ακεραιότητα του κράτους, τιμωρείται ως νόμος ορίζει²⁰¹».

Τα δύο βασικά επιχειρήματα του εισηγητή Α. Καλαντζάκου είναι η προστασία του κοινωνικού συνόλου και η αλλαγή της φύσης των ατομικών δικαιωμάτων, τα οποία υπό τις σύγχρονες αντιλήψεις θεωρούνται κοινωνικά λειτουργήματα τα οποία δεν γίνεται να αντιστρατεύονται το κοινωνικό σύνολο, επιχειρήματα, ωστόσο, τα οποία εγκαταλείφθηκαν στην αγόρευση του Υπουργού Δικαιοσύνης Κ. Στεφανάκη, με την οποία προετοίμασε την τελική τροποποίηση του άρθρου 22 παρ. 2 του κυβερνητικού σχεδίου του Συντάγματος, λέγοντας ότι απλώς διακηρύσσουν την απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης ως κατευθυντήρια γραμμή και ότι ίσως θα ήταν περιττή η διακήρυξη αυτή, καθώς επαναλαμβάνεται σε πολλά άρθρα, χωρίς μάλιστα να θεσπίζει ειδικές κυρώσεις και δεν προσέθετε τίποτα στους ειδικούς συνταγματικούς περιορισμούς των συνταγματικών δικαιωμάτων. Η εξέλιξη αυτή από το άρθρο 22 απρ. 2 του κυβερνητικού σχεδίου Συντάγματος στο άρθρο 25 παρ. 3 Συντ., σύμφωνα με το οποίο *«η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται»*, θεωρείται ότι αποτελεί το κλειδί για την ερμηνεία του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ²⁰².

Η άποψη που επικράτησε στη νομολογία είναι ότι ο συντακτικός νομοθέτης ανέθεσε στη δικαστική εξουσία να διαμορφώσει αυτή τα κριτήρια της καταχρηστικής άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, με μάλλον προδιαγεγραμμένη την υιοθέτηση των ήδη γνωστών στον δικαστή κριτηρίων κατάχρησης των ιδιωτικών δικαιωμάτων του άρθρου 281 ΑΚ. Η στάση αυτή της νομολογίας έχει επικριθεί από μεγάλη μερίδα της θεωρίας, επιρρίπτοντας της, μάλιστα, την ευθύνη ότι η νομολογιακή εφαρμογή δημιούργησε το θεωρητικό συνταγματικό πρόβλημα της εφαρμογής της θεωρίας της κατάχρησης των ιδιωτικών δικαιωμάτων στα θεμελιώδη δικαιώματα²⁰³.

---

²⁰¹ *Ανθόπουλος Χ.*, Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, σελ. 166· *Ράικος Α.*, Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2011, σελ. 149 «Την ψήφιση της διάταξης υποστήριξαν ο εισηγητής της πλειοψηφίας Α. Καλαντζάκος και ο Υπουργός Δικαιοσύνης Κ. Στεφανάκης, ενώ κατά της διάταξης τάχθηκαν οι Γ. Μαύρος και Α. Παπανδρέου, οι οποίοι τη θεώρησαν κυρίως περιττή».

²⁰² *Ανθόπουλος Χ.*, Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, σελ. 166-172

²⁰³ *ibidem*

Η δημόσια διοίκηση υπόκειται πάντα στα θεμελιώδη δικαιώματα είτε ασκείται σύμφωνα με τους τύπους του δημοσίου δικαίου, κατ' αρχήν με διοικητικές πράξεις, είτε χρησιμοποιεί τους τύπους του ιδιωτικού δικαίου, τις συμβάσεις, δηλαδή όλες οι μορφές δημόσιας διοίκησης δεσμεύονται άμεσα από τα θεμελιώδη δικαιώματα²⁰⁴.

Το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ εκ γενετής δεν είχε ένα αυτόνομο περιεχόμενο σε σχέση με τους άμεσους ή έμμεσους συνταγματικούς περιορισμούς των κατ' ιδίαν θεμελιωδών δικαιωμάτων ή με τους νομοθετικούς περιορισμούς τους που επιβάλλονται βάσει των επιφυλάξεων του νόμου, οι οποίες περιέχονται στις συνταγματικές διατάξεις²⁰⁵.

11. Η έννοια της καταχρήσεως του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ.

Η έννοια της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος δεν προσδιορίζεται ρητά από το Σύνταγμα, όπως συμβαίνει με το άρθρο 281 ΑΚ και το άρθρο 22 παρ. 2 του κυβερνητικού σχεδίου του Συντάγματος, με την πλειονότητα των θεωρητικών του συνταγματικού δικαίου να συνδέει την έννοια της κατάχρησης με τον σκοπό για τον οποίο ασκείται το εκάστοτε δικαίωμα.

Η θεωρία της κατάχρησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ελληνική συνταγματική τάξη συμπίπτει με τη θεωρία των περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁰⁶, με κριτήριο της

---

²⁰⁴ Ράικος Α., ό.π., σελ. 119

²⁰⁵ Ανθόπουλος Χ., σε Σύνταγμα κατ' άρθρο ερμηνεία, Επιστημονική Διεύθυνση Φ. Σπυρόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Χ. Ανθόπουλος, Γ. Γεραπετρίτης, 2017, σελ. 706

²⁰⁶ Ράικος Α., ό.π., σελ. 38, 41 Τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν τη σημαντικότερη κατηγορία των δημόσιων δικαιωμάτων (subjektive öffentliche Rechte), δηλαδή των δικαιωμάτων που ρυθμίζονται από το δημόσιο δίκαιο ή με διαφορετική διατύπωση ταυτίζονται με τα συνταγματικά δικαιώματα. Στηριζόμενη στην κλασική τριπλή διάκριση των δημόσιων δικαιωμάτων του G.Jellinek τα θεμελιώδη δικαιώματα παραδοσιακά χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: α) τα ατομικά, β) τα πολιτικά και γ) τα κοινωνικά. Υπάρχουν και οι θεσμικές εγγυήσεις που αποτελούν συνταγματικά κατοχυρωμένους θεσμούς, όπως τα άρθρα 61 και 62 Συντ. (βουλευτική ασυλία) Γιαννακόπουλος Κ., Το ελληνικό Σύνταγμα και η επιφύλαξη του εφικτού της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων, ΕφημΔΔ, 4/2015, σελ. 422 επ. Η κλασική αυτή διάκριση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, βέβαια, μοιάζει πλέον παρωχημένη, και ιδίως στο διεθνές δίκαιο παρουσιάζεται τάση κατάργησης της διάκρισης όσον αφορά στους φορείς τους και προσπάθεια κατοχύρωσης τους υπέρ όλων των ανθρώπων . «Μπορεί τελικώς να θεωρηθεί ότι κάθε θεμελιώδες δικαίωμα ενέχει την υποχρέωση του Κράτους να το σεβαστεί (υποχρέωση αποχής), να το προστατεύσει (υποχρέωση θετικής δράσης) και να το υλοποιήσει

κατάχρησης να αποτελεί η υπέρβαση των άμεσων ή έμμεσων **συνταγματικών περιορισμών** ή η υπέρβαση των σύμφωνα με το Σύνταγμα **νομοθετικών περιορισμών τους**²⁰⁷. Οι περισσότερες αποφάσεις της νομολογίας που σχετίζονται με την εφαρμογή του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. θεωρούν ότι με το άρθρο αυτό θεσπίζεται ένας γενικός και ξεχωριστός περιορισμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων που αντλεί την υπόσταση του άμεσα ή έμμεσα από το άρθρο 281 ΑΚ²⁰⁸. Εντάσσεται, επομένως, η απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος στους γενικούς περιορισμούς των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Ειδικότερα, σύμφωνα με μια άποψη που διατυπώνεται στη θεωρία, καταχρηστική είναι η άσκηση ενός θεμελιώδους δικαιώματος, όταν αυτή **υπερβαίνει προφανώς τα όρια που διαγράφει η συνταγματική αξιολογική τάξη**. Κύριο κριτήριο καθορισμού της έννοιας της καταχρηστικής άσκησης ενός ατομικού δικαιώματος θα πρέπει να είναι **η άσκησή του για σκοπό πρόδηλα διαφορετικό από εκείνον για τον οποίο κατοχυρώνεται**, ειδικότερα, όταν αποβλέπει προφανώς στη βίαιη ανατροπή του φιλελεύθερου δημοκρατικού πολιτεύματος ή στην υπονόμευση της εθνικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Χώρας ή στην προσβολή της αξιοπρέπειας και κυρίως των ατομικών δικαιωμάτων τρίτων προσώπων²⁰⁹. Το πρόδηλο της κατάχρησης σημαίνει ότι ο διαφορετικός σκοπός πρέπει να προκύπτει από εξωτερικά γεγονότα αδιαμφισβήτητα και να μην βασίζεται σε ενδιάθετες ψυχολογικές κρίσεις²¹⁰.

Υποστηρίζεται και η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία δεν έχει κανένα απολύτως νόημα από τη σκοπιά του συνταγματικού δικαίου η αντίληψη ότι κατάχρηση δικαιώματος υπάρχει όταν αυτό ασκείται για άλλον σκοπό από τον

(υποχρέωση κρατικής επέμβασης)». Η υποχρέωση του Κράτους για παροχή αγαθών ή υπηρεσιών με διασφάλιση της αναγκαίας δαπάνης δεν είναι απαραίτητη μόνο για την επίτευξη των κοινωνικών δικαιωμάτων, αλλά πολλές φορές και των ατομικών ή και πολιτικών δικαιωμάτων, λ.χ. για την άσκηση του δικαιώματος εκλέγειν και εκλέγεσθαι απαιτείται να έχει οργανώσει το Κράτος την κατάλληλη εκλογική διαδικασία.

²⁰⁷ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, σελ. 220, 234

²⁰⁸ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, 1993, σελ. 234-235

²⁰⁹ Ράικος Α., ό.π., σελ. 154

²¹⁰ Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 72

«κοινωνικό σκοπό» για τον οποίο θεσπίστηκε, διότι **η κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν συσχετίζεται κατά κανόνα με ετερόνομους σκοπούς**. Εγγύτερος σκοπός κάθε συνταγματικής διάταξης που κατοχυρώνει θεμελιώδες δικαίωμα είναι το ίδιο το δικαίωμα, ενώ απώτερος σκοπός όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι «*η εξασφάλιση της ελεύθερης ανάπτυξης της ανθρώπινης προσωπικότητας*»²¹¹.

Σύμφωνα με άλλη θέση που υποστηρίζεται στη θεωρία του δημοσίου δικαίου, **τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν κατά βάση αυτοσκοπούς**, ενώ όπου ο συντακτικός νομοθέτης θέλησε να προσδώσει διάσταση σκοπού σε συγκεκριμένα ατομικά δικαιώματα το έκανε οριοθετώντας τα με ρητή αναφορά σκοπών. Συγκεκριμένα, το άρθρο 23 παρ. 2 Συντ. οριοθετεί με θετική αναφορά σκοπού το δικαίωμα στην απεργία, η οποία πρέπει να ασκείται αποσκοπώντας στη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών συμφερόντων των εργαζομένων. Ενώ, με αρνητική αναφορά σκοπού, το άρθρο 17 παρ. 1 Συντ. οριοθετεί τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιδιοκτησία, τα οποία δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος, δηλαδή εν προκειμένω ο συνταγματικός νομοθέτης αποκλείει αλλότριο σκοπό, όπως, επίσης, και το άρθρο 106 παρ. 2 Συντ. οριοθετεί την ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία απαγορεύοντας να γίνεται η ανάπτυξή της με σκοπό που βλάπτει την εθνική οικονομία.

Για όσα, επομένως, δικαιώματα, σύμφωνα με την ανωτέρω άποψη, **δεν υπάρχει στο Σύνταγμα ρητή σύνδεση τους θετικά ή αρνητικά με συγκεκριμένο σκοπό δεν τίθεται καν θέμα κατάχρησής τους**²¹², αφού αυτά δεν εξυπηρετούν κανέναν εξωτερικό σκοπό, καθότι σκοπός τους είναι ο αυτοκαθορισμός του φορέα τους, ενώ ούτε η άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων ελέγχεται αν πραγματοποιείται καταχρηστικά, γιατί θα παραβιαζόταν ο πυρήνας της λαϊκής κυριαρχίας²¹³. Επομένως, μόνο επί αυτών των δικαιωμάτων (**23 παρ. 2, 17 παρ. 1 και 106 παρ.2 Συντ.**) μπορεί να εφαρμοστεί το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ., ήτοι απαγορεύεται η συμπεριφορά η οποία ελαύνεται από σκοπούς

²¹¹ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, σελ. 262

²¹² αν υπάρχει ρητή συνταγματική διάταξη η οποία να συνδέει το δικαίωμα το οποίο κατοχυρώνει σε συγκεκριμένο σκοπό ή αποκλείει άλλους σκοπούς

²¹³ Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 49-50, 72

εξωσυνταγματικούς στην περίπτωση του άρθρου 23 παρ. 2 Συντ. και ευθέως αντισυνταγματικούς στις περιπτώσεις των άρθρων 17 παρ. 1 Συντ. και 106 παρ. 2 Συντ.²¹⁴.

Σύμφωνα με άλλους συγγραφείς η έννοια της κατάχρησης συνδέεται με τις παρ. 1 και 2 του άρθρου 25 Συντ. Η χρήση του δικαιώματος κατά τρόπο ασυμβίβαστο με την πραγματοποίηση της κοινωνικής δικαιοσύνης σε ελευθερία και δικαιοσύνη αποτελεί καταχρηστική άσκηση και απαγορεύεται²¹⁵. **Η κατάχρηση του δικαιώματος δεν πρέπει να συγχέεται με την απλώς παράνομη**, δηλαδή δεν πρέπει να ταυτίζεται με την παράβαση του Συντάγματος ή των νόμων ή των χρηστών ηθών ή την προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων. Στην περίπτωση της κατάχρησης, η άσκηση του δικαιώματος δεν παραβιάζει καμία ρητή διάταξη, αλλά υπερακοντίζει τη συνταγματική τάξη και ειδικά τον σκοπό του συγκεκριμένου δικαιώματος, δηλαδή παραβιάζεται προφανώς το πνεύμα του Συντάγματος, και όχι το γράμμα του²¹⁶. Η απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης των ατομικών δικαιωμάτων **δεν αποτελεί περιορισμό τους, αλλά προσδιορισμό του προστατευόμενου από το Σύνταγμα χώρου, κανόνα οριοθέτησης δικαιωμάτων**. Οι ειδικές απαγορεύσεις που αφορούν το δικαίωμα της ιδιοκτησίας και την ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία (άρθρα 17 παρ. 1 και 106 παρ. 2 Συντ.), καθώς και η γενική απαγόρευση καταχρηστικής ασκήσεως δικαιώματος του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. που αφορά κάθε άσκηση προς σκοπό που αντίκειται προφανώς στον σκοπό της συνταγματικής του κατοχύρωσης, ορίζουν με αποθετικό τρόπο τι δεν αποτελεί το κατοχυρωμένο δικαίωμα²¹⁷. Το Σύνταγμα δεν ορίζει συνήθως σκοπούς για τους οποίους και μόνο μπορεί να ασκηθεί το ατομικό δικαίωμα, αλλά ορίζει ρητά ή σιωπηρά σκοπούς για τους οποίους δεν μπορεί να γίνει χρήση του δικαιώματος, με κυριότερο απ' αυτούς την κατάλυση του Συντάγματος (άρθρο 120 παρ. 4 Συντ.).

Συναφώς διατυπώνεται η θέση ότι ο όρος της καταχρήσεως πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικά, έτσι ώστε να καταλαμβάνει τις ακραίες συμπεριφορές που

---

²¹⁴ Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 72

²¹⁵ Το άρθρο 25 παρ. 2 Συντ. ορίζει ότι: «*Η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη*» Δαγτόγλου, ό.π., σελ. 138 το άρθρο αυτό προσδιορίζει θετικά την αποθετική έννοια της καταχρήσεως.

²¹⁶ Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, 2012, σελ. 138

²¹⁷ Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, 2012, σελ. 139-140

είναι νομότυπες, αλλά προφανώς υπερβολικές και δεν καλύπτονται από τον σκοπό του δικαιώματος²¹⁸. Η άσκηση δηλαδή του δικαιώματος είναι νομότυπη, εξωτερικά νόμιμη, αλλά υπερβολική, ώστε να μην είναι ανεκτή από την έννομη τάξη χωρίς να ενδιαφέρει αν υπάρχει τυχόν πταίσμα.

Διατυπώνεται, ωστόσο, και η αντίθετη άποψη από θεωρητικούς του Συνταγματικού Δικαίου, ότι η άσκηση ενός θεμελιώδους δικαιώματος είτε θα κινείται εντός των ορίων που τίθενται στο εν λόγω δικαίωμα από τη συνταγματική διάταξη που το κατοχυρώνει ή από άλλες συνταγματικές διατάξεις οι οποίες εισάγουν ή επιτρέπουν τη θέσπιση περιορισμών στο δικαίωμα αυτό, επομένως, θα είναι νόμιμη ή η άσκησή του θα κινείται εκτός των ορίων αυτών, οπότε θα είναι παράνομη ή σύμφωνα με την ορολογία που καθιερώνει το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. καταχρηστική. Επομένως, **παράνομη άσκηση και καταχρηστική άσκηση δικαιώματος ταυτίζονται**. Με τη θέσπιση, μάλιστα, του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. δ' Συντ. το οποίο καθιέρωσε την «*αρχή της τυπικότητας*» των συνταγματικών περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων²¹⁹ αποκρούεται μια ερμηνεία του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. που θα οδηγούσε σε πολλαπλασιασμό των συνταγματικών περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων²²⁰.

Κατάχρηση δικαιώματος είναι η άσκηση του δικαιώματος που κινείται εξ αρχής εκτός πεδίου προστασίας της συνταγματικής διάταξης που θεσπίζει το εν λόγω δικαίωμα. Το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. αποτελεί γενική συνταγματική αρχή, μία «*συγκεφαλαιωτική γενική ρήτρα*», που δεν έχει ουσιαστικό περιεχόμενο, αλλά αποτελεί περίληψη του περιεχομένου άλλων συνταγματικών διατάξεων, παραπέμποντας απλώς στους συνταγματικούς περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Τα κριτήρια ελέγχου της καταχρηστικής άσκησης ενός θεμελιώδους δικαιώματος παρέχονται από τις ειδικές συνταγματικές διατάξεις που θεσπίζουν και οριοθετούν παράλληλα τα επί μέρους θεμελιώδη δικαιώματα ή συνάγονται έμμεσα

---

²¹⁸ Βλαχόπουλος Σ., Θεμελιώδη Δικαιώματα Ατομικά Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα, 2017, σελ. 21

²¹⁹ Το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. δ' Συντ. ορίζει ότι: Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.

²²⁰ Ανθόπουλος Χ., σε Σύνταγμα κατ' άρθρο ερμηνεία, Επιστημονική Διεύθυνση Φ. Σπυρόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Χ. Ανθόπουλος, Γ. Γεραπετρίτης, 2017, σελ. 706

από όλο το συνταγματικό σύστημα κατόπιν ad hoc στάθμισης των συγκρουόμενων συμφερόντων²²¹.

Διατυπώνεται στη θεωρία η θέση ότι τα περιθώρια ελεύθερης δράσης στο Συνταγματικό Δίκαιο τόσο για τους φορείς της δημόσιας εξουσίας όσο και για τα πρόσωπα που υπόκεινται σε αυτήν, τα οποία είναι αρκετά ευρέα, εκτείνονται μέχρι εκείνο το σημείο όπου ισορροπούν η ελευθερία των πολιτών και οι απαραίτητες για την κρατική οργάνωση τάξη και πειθαρχία. Αυτή η ισορροπία επιτυγχάνεται α) μέσω της κατανομής της άσκησης της κρατικής εξουσίας στα διάφορα κρατικά όργανα (αρχή της διάκρισης των εξουσιών) με στόχο καθένα από αυτά να περιορίζει και να ελέγχει τη δράση των άλλων και β) μέσω της αρχής των ατομικών δικαιωμάτων, ήτοι διά της αναγνώρισης στα άτομα ενός πεδίου ατομικής αυτοτέλειας όπου η κρατική εξουσία μπορεί να επέμβει μόνο υπό συγκεκριμένους όρους. Ωστόσο, η ισορροπία αυτή μεταξύ ελευθερίας του ατόμου και κρατικής εξουσίας μπορεί να ανατραπεί, εάν οι αναγνωριζόμενες από την έννομη τάξη ελευθερίες και εξουσίες ασκηθούν καταχρηστικά.

Ειδικότερα, όσον αφορά στους φορείς της δημόσιας εξουσίας η ισορροπία κινδυνεύει από τη διασταύρωση των εξουσιών, δηλαδή όταν ένα όργανο υπεισέρχεται σε λειτουργικό χώρο άσχετο προς την αρμοδιότητα αυτού, ασκώντας την αναγνωριζόμενη σ' αυτό εξουσία αντίθετα προς τον σκοπό για τον οποίο αναγνωρίζεται η εξουσία του. Τέτοια κατάχρηση αποτελεί η λαθραία υπεισέλευση της Κυβέρνησης στο έργο της δικαιοσύνης μέσω της θέσπισης ερμηνευτικού νόμου, όταν αμφισβητείται η έννοια ορισμένης διάταξης του νόμου, ενώ εκκρεμεί υπόθεση στην οποία εμπλέκονται κρατικά συμφέροντα. Η προστασία από την κατάχρηση, κυρίως στο πεδίο των ατομικών ελευθεριών, πραγματοποιείται μέσω του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων (άρθρο 93 παρ. 4 Συντ.)²²².

Η κατάχρηση, όσον αφορά στα πρόσωπα τα οποία υπόκεινται στη δημόσια εξουσία, εμφανίζεται ως υπέρβαση των επιτρεπόμενων ορίων στην άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων, όρια τα οποία προσδιορίζονται από την αντίστοιχη έκταση των δικαιωμάτων των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ.), ενώ στα περισσότερα δικαιώματα, όπως ιδιοκτησία, δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι,

---

²²¹ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, σελ. 264-265

²²² Κουράκης Ν., ό.π., σελ. 112-115

προσδιορίζονται με αντίστοιχο προσδιορισμό των προϋποθέσεων υπό τις οποίες μπορεί η πολιτεία να παρεμβαίνει σε αυτά (απαλλοτρίωση, απαγόρευση απεργίας)²²³.

12. Πεδίο εφαρμογής της του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ.

Μερίδα της θεωρίας υποστηρίζει ότι η ρύθμιση του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. καθιερώνει την απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης **των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων**. Στην ερμηνεία αυτή συνηγορεί η θέση της διάταξης στο δεύτερο μέρος του Συντάγματος για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, καθώς και ότι η κατάχρηση απλών, εκ του νόμου ή συμβάσεως, δικαιωμάτων απαγορεύεται ήδη από τη διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ. Πρόσθετο επιχείρημα αποτελεί ότι η 281 ΑΚ ως απλή νομοθετική διάταξη δεν θα αρκούσε να απαγορεύσει την κατάχρηση δικαιώματος, καθώς μόνο το Σύνταγμα που κατοχυρώνει τη χρήση τους είναι αυτό που μπορεί να απαγορεύει την καταχρηστική άσκηση τους²²⁴. Η διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. καθιερώνει τη γενική αρχή της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων, και πρακτικά εφαρμόζεται στα ατομικά δικαιώματα²²⁵.

Σύμφωνα με άλλη υποστηριζόμενη άποψη στη θεωρία το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. δεν καθιερώνει μια γενική αρχή που ισχύει ομοιόμορφα σε όλους τους κλάδους του δικαίου, αλλά **αφορά μόνο τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα που συνδέονται από το Σύνταγμα με συγκεκριμένους σκοπούς (άρθρο 23 παρ. 2 Συντ.) ή έστω αυτά για τα οποία αποκλείει άλλους σκοπούς (άρθρα 17 παρ. 1 και 106 παρ. 2 Συντ.)**²²⁶.

Υποστηρίζεται στη θεωρία του δημοσίου δικαίου η θέση, η οποία συνήθως ακολουθείται από τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ότι το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. **εφαρμόζεται τόσο στα δημόσια όσο και στα ιδιωτικά δικαιώματα**, επειδή επικρατεί ενότητα στην έννομη τάξη, επομένως δεν υφίσταται κανένα εμπόδιο για τη μη εφαρμογή της διάταξης σε όλα τα επίπεδα της έννομης τάξης. Οι υποστηρικτές της άποψης αυτής χαρακτηρίζουν το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. ως γενική αρχή που ισχύει ομοιόμορφα σε όλους τους κλάδους του δικαίου,

---

²²³ Κουράκης Ν., ό.π., σελ. 115-116

²²⁴ Λαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, 2012, σελ. 137-138

²²⁵ Ράικος Α., ό.π., σελ. 150

²²⁶ Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 72

περιβάλλοντας έτσι με συνταγματικό κύρος την απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος του άρθρου 281 ΑΚ²²⁷, καταλαμβάνοντας κάθε ιδιωτικό ή δημόσιο δικαίωμα ή ευχέρεια ανεξαρτήτως πηγής προέλευσης. Η άποψη αυτή στηρίζεται στη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. γ', η οποία αναγνωρίζει ρητώς την ενότητα της έννομης τάξης.

Η πάγια νομολογία του ΣτΕ περιορίζει την απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος που κατοχυρώνεται με τη ρύθμιση του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. στο πεδίο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, **αποκλείοντας την εφαρμογή της από στις σχέσεις δημοσίου δικαίου²²⁸, όπως είναι η σχέση φορολογούμενου και Κράτους²²⁹ και η άσκηση των αρμοδιοτήτων των διοικητικών οργάνων²³⁰**, αλλά ούτε η κατάχρηση δικαιώματος κατ' άρθρο 281 ΑΚ, η οποία αφορά στην άσκηση ιδιωτικών δικαιωμάτων, εφαρμόζεται στο δημόσιο δίκαιο, και δεν μπορεί να θεμελιώσει λόγο ακυρώσεως διοικητικής πράξεως, η οποία εκδίδεται επί τη βάση διοικητικού νόμου²³¹. Η διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 αναφέρεται στον τρόπο ασκήσεως των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και δεν αφορά στον τρόπο ασκήσεως από τα όργανα της Διοικήσεως των αρμοδιοτήτων που τους έχουν ανατεθεί²³². Η συνταγματική αυτή διάταξη περί απαγορεύσεως της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, επομένως, αφορά την περίπτωση κατάχρησης εκ μέρους του φορέα του ατομικού δικαιώματος, και όχι σχέσεις δημοσίου δικαίου.

Επίσης, δεν νοείται κατάχρηση εξουσίας από τον νομοθέτη²³³.

13. Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στο Διοικητικό Δίκαιο

Συναφή μορφή της κατάχρησης δικαιώματος στο διοικητικό δίκαιο αποτελεί η κατάχρηση εξουσίας που καθιερώθηκε νομολογιακά από το Conseil d'État και έπειτα

---

²²⁷ ΑΠ 279/2008, ΑΠ 1432/2010, ΑΠ 1152/2011· Την άποψη αυτή με την οποία δεν συντάσσεται παραθέτει ο *Χρυσόγονος Κ.*, ό.π., σελ. 71

²²⁸ ΣτΕ 1418/2016, ΣτΕ 2970/2011, ΣτΕ 1926/2000

²²⁹ ΟλΣτΕ 3173/2014, ΣτΕ 1195/2016, ΣτΕ 1926/2000

²³⁰ *Χρυσόγονος Κ.*, ό.π., σελ. 47-50, 71· *Δαγτόγλου Π.*, ό.π., σελ. 141

²³¹ ΣτΕ 343/2016, ΣτΕ 2565/1990

²³² ΣτΕ 3/2000, ΣτΕ 3754/1994, ΣτΕ 771/1988

²³³ ΣτΕ 1195/2016 Τμ. Β', ΟλΣτΕ 3173/2014, ΟλΣτΕ 1722/1983, ΣτΕ 2713/2006 7μελ., ΣτΕ 3045/1997 7μελ.

νομοθετικά από το άρθρο 47 παρ. 4 ν. 3713/1928 και νυν διά του άρθρου 48 περ. 4 ν.δ. 170/1973 περί του Συμβουλίου της Επικρατείας. Σύμφωνα με το άρθρο 48 του ΠΔ 18/1989 ένας από τους λόγους αίτησης ακύρωσης των ατομικών διοικητικών πράξεων είναι και η κατάχρηση εξουσίας, που ανάγεται στην εσωτερική νομιμότητα τους. Η Διοίκηση ασκεί τις αρμοδιότητές της -στις οποίες περιλαμβάνεται και η έκδοση των διοικητικών πράξεων για την εξυπηρέτηση σκοπού δημοσίου συμφέροντος. Όταν, όμως, τα διοικητικά όργανα εκδίδουν πράξη η οποία είναι μεν νόμιμη, δηλαδή δεν παραβιάζει τους κανόνες που προβλέπουν την έκδοσή της, αλλά την θεσπίζουν για σκοπό τελείως ξένο προς το δημόσιο συμφέρον ή το ιδιωτικό συμφέρον ή για σκοπό διαφορετικό από αυτόν τον οποίο καθορίζουν οι διατάξεις που επιτρέπουν την έκδοση της πράξης, διότι προϋποθέτει διακριτική ευχέρεια, τότε στοιχειοθετείται κατάχρηση εξουσίας. Το ΣτΕ σπανίως κάνει δεκτό αυτόν το λόγο ακυρώσεως, ο οποίος πρέπει να αποδεικνύεται προδήλως από τον φάκελο ή τον αιτούντα.

Επί καταχρήσεως εξουσίας, επομένως, η πράξη είναι νόμιμη από άποψη αρμοδιότητας, τύπου και μη παραβίασης νόμου κατ' ουσίαν. Η διοικητική αρχή, λοιπόν, αν και είναι αρμόδια να προβεί στην έκδοση της πράξης, χωρίς να παραβιάζει ευθέως τον νόμο και τηρώντας τον τύπο, κάνει χρήση της αρμοδιότητάς της εμφορούμενη από άλλα κίνητρα και αποβλέποντας σε διαφορετικό σκοπό από αυτόν για τον οποίον της παρεσχέθη η αρμοδιότητα.

Η έννοια της κατάχρησης εξουσίας έχει υποστηριχθεί ότι μοιάζει με την έννοια της κατάχρησης δικαιώματος του άρθρου 281 ΑΚ. Όμως το ΣτΕ παγίως δέχεται ότι η προκειμένη διάταξη του Αστικού Κώδικα αφορά την άσκηση ιδιωτικών δικαιωμάτων και δεν θεμελιώνει λόγο ακυρώσεως διοικητικής πράξης, ενώ και το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. που απαγορεύει την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος αναφέρεται στον τρόπο άσκησης των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και δεν αφορά τον τρόπο άσκησης της κανονιστικής αρμοδιότητας της διοίκησης ή την έκδοση ατομικών διοικητικών πράξεων. Η συνταγματική αυτή διάταξη αφορά δικαιώματα έναντι της δημόσιας εξουσίας και όχι δικαιώματα της εξουσίας αυτής²³⁴.

Δεν είναι νοητή η κατάχρηση εξουσίας όταν έχουν τηρηθεί οι διατάξεις που αφορούν την αρμοδιότητα του οργάνου ή την τήρηση ουσιαστών τύπων της

---

²³⁴ Σπηλιωτόπουλος Ε., Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, τόμ. 2, 2011, σελ. 144-146. Δαγτόγλου Π., Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, 2011, σελ. 556

διαδικασίας, καθώς ο εν λόγω λόγος ακυρώσεως αφορά αποκλειστικά τον σκοπό έκδοσης ορισμένης διοικητικής πράξης. Υποστηρίζεται και η αντίθετη άποψη, η οποία στηρίζεται σε μια ευρύτερη προσέγγιση του παρόντος λόγου ακυρώσεως, λαμβάνοντας υπόψη τη γενική αρχή της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, η οποία καταλαμβάνει τα ιδιωτικά (άρθρο 281 ΑΚ), αλλά και τα θεμελιώδη δικαιώματα (άρθρο 25 παρ. 3 Συντ). Η αντίθετη αυτή θέση αντικρούεται με το επιχείρημα ότι η κατάχρηση εξουσίας έχει ένα πολύ συγκεκριμένο και ειδικότεχνικό περιεχόμενο που δεν επιτρέπει τη σύγχυση της με την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, με το νόημα της διάταξης να είναι ότι κατάχρηση εξουσίας συντρέχει όταν η διοικητική πράξη αποβλέπει σε σκοπό καταδήλως άλλον από αυτόν που απορρέει από τον νόμο, ο οποίος θεμελιώνει την αρμοδιότητα του οργάνου που την εξέδωσε²³⁵.

Είναι διάφορη η κατάχρηση εξουσίας από την κακή χρήση διακριτικής εξουσίας, η οποία, άλλωστε, προϋποθέτει νομικώς πλημμελή πράξη και αποτελεί υποδιαίρεση των περιπτώσεων παραβίασης νόμου κατ' ουσίαν. Εφόσον, κατόπιν σύγκρισης σκοπού του νόμου και ειδικότερων κινήτρων του δημοσίου οργάνου, διαπιστωθεί κατάχρηση εξουσίας η διοικητική πράξη είναι παράνομη και υπόκειται σε ακύρωση από το ΣτΕ (άρθρο 95 παρ. 1 εδ. α' Συντ.) και αν επέφερε ζημία συνεπάγεται και ευθύνη αποζημίωσης, ακόμη και αυτοτελώς ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων κατ' άρθρο 105 ΕισΝΑΚ²³⁶.

14. Επικρίσεις της νομικής σημασίας του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ.

Η διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. έχει δεχτεί επικρίσεις από πολλούς θεωρητικούς και έχει χαρακτηριστεί ως **lex imperfecta**, ως μία δηλαδή ατελής διάταξη, που στερείται νομικής σημασίας, καθώς απαγορεύει μία συμπεριφορά, ήτοι την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, όμως δεν περιέχει συγχρόνως καμία συγκεκριμένη κύρωση για όποιον δεν συμμορφώνεται με την ως άνω επιταγή. Σύμφωνα, μάλιστα, με την άποψη αυτή, η οποία είναι η κρατούσα στη θεωρία, η εν λόγω διάταξη δεν περιέχει κανόνα άμεσης εφαρμογής από τη Διοίκηση και τα Δικαστήρια και η χρήση της ελλοχεύει τον κίνδυνο να σχετικοποιηθεί η προστασία

---

²³⁵ Παπακωνσταντίνου Α., Η «κατάχρηση εξουσίας» ως λόγος ακυρώσεως των διοικητικών πράξεων, ΕφημΔΔ 1/2009, σελ. 533, 531

²³⁶ Κουράκης Ν., ό.π., σελ. 122-124

των συνταγματικών δικαιωμάτων με την επίκληση αυτού του περιορισμού²³⁷. Επίσης, υποστηρίζεται στη θεωρία ότι αποτελεί ατελή διάταξη που δεν συνεπάγεται κυρώσεις και είναι απλώς κατευθυντήρια για τη συμπλήρωση του νοήματος και την ερμηνεία του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ²³⁸.

Η θέση αυτή βασίζεται στην ιστορική ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ., θεωρώντας ότι η τελική νομική αποδυνάμωση της προκειμένης διάταξης ήταν επιλογή του συντακτικού νομοθέτη²³⁹. Τη νομική ατέλεια της διάταξης του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. θα μπορούσε να επιβεβαιώσει η απαλοιφή της επιφύλαξης του νόμου, που υπήρχε στο άρθρο 22 παρ. 2 του κυβερνητικού σχεδίου του Συντάγματος, από την τελική του διατύπωση. Άλλα επιχειρήματα υπέρ της νομικής της ατέλειας θα μπορούσε να αποτελεί η υπερβολική αοριστία που την διακρίνει ως προς τη διατύπωσή της ή συνδέοντας το πραγματικό της γενικής αυτής διάταξης με τα πραγματικά περιστατικά της παράνομης - αντισυνταγματικής άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως αυτά περιγράφονται στις ειδικότερες συνταγματικές διατάξεις²⁴⁰.

Σύμφωνα με μία υποστηριζόμενη στη θεωρία άποψη, η έννοια της κατάχρησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων **εμπεριέχει μία αντίφαση στο μέτρο που οδηγεί σε πλήρη σχετικοποίηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και απαράγραπτων δικαιωμάτων**, καθώς η μόνη δυνατή έννοια της κατάχρησης δικαιώματος είναι αυτή του Αστικού Δικαίου, αποκλείοντας έτσι την εφαρμογή της θεωρίας της κατάχρησης των ιδιωτικών δικαιωμάτων στο σύστημα των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι εξ ορισμού υποκειμενικά και όχι οιονεί λειτουργικά -όπως κατά τη θεωρία της κατάχρησης των ιδιωτικών δικαιωμάτων²⁴¹.

Σε αμφότερες τις ως άνω προσεγγίσεις η διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. δεν έχει πρακτική νομική σημασία. Πρόκειται για μία ηθικο-πολιτική υπόδειξη προς

---

²³⁷ Ράικος Α., ό.π., υποσ. 29, σελ. 150 ο οποίος παραθέτει την άποψη του Βεγλερή

²³⁸ Ράικος Α., ό.π., υποσ. 29, σελ. 150 ο οποίος παραθέτει την άποψη του Μάνεση

²³⁹ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, σελ. 204

²⁴⁰ *ibidem*

²⁴¹ βλ. Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, υποσημ. 104, 105, σελ. 203, ο οποίος παραθέτει την άποψη του Βλάχου

τους πολίτες να ασκούν τα δικαιώματά τους συνετά και με αίσθημα αυτοσυγκράτησης, ήτοι με τρόπο που είναι λειτουργικός για την αναπαραγωγή του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος²⁴². Αποτελεί απλώς μία ευχή, χωρίς καμία νομική δέσμευση και η παραβίασή της δεν επιφέρει νομικές κυρώσεις²⁴³. Δεν είναι δυνατόν η ρύθμιση του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. να παίρνει πίσω ό,τι έδωσε ο συντακτικός νομοθέτης με την αναλυτική και αυστηρή ρύθμιση των εγγυήσεων και των περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων στα άρθρα 4 έως 24 Συντ.²⁴⁴.

Η θέση αυτή, ωστόσο, αντικρούεται από μερίδα της θεωρίας, με το επιχείρημα ότι, επειδή η απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος αποτελεί γενική αρχή του δικαίου, δεν δύναται να είναι άνευ νομικής σημασίας, ενώ, επίσης, δεν πρόκειται περί ατελούς διάταξης, καθώς το Σύνταγμα δεν περιλαμβάνει ατελείς διατάξεις. Όλες οι διατάξεις του Συντάγματος και δη περί των θεμελιωδών δικαιωμάτων θεσπίζουν κανόνες δικαίου άμεσης ισχύος, τέτοιον **επιτακτικό κανόνα δικαίου εισάγει και η διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ.** Άλλωστε και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Αρείου Πάγου δέχονται ότι είναι επιτακτικός κανόνας δικαίου²⁴⁵.

15. Οι κυρώσεις από την παραβίαση του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ.

Το κυβερνητικό σχέδιο του Συντάγματος του 1975 που περιείχε την αρχή απαγόρευσης κατάχρησης δικαιωμάτων προέβλεπε τιμωρία «όπως νόμος ορίζει». Στο ισχύον κείμενο του Συντάγματος, αυτή η φράση έχει απαλειφθεί, με αποτέλεσμα στη θεωρία να παρουσιάζονται αντιτιθέμενες θέσεις επί του ζητήματος.

Μερίδα της θεωρητικών θεωρεί ότι η διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 25 Συντ. επιτρέπει τη νομοθετική καθιέρωση ποινικών, και όχι μόνο, κυρώσεων. Μάλιστα ο κοινός νομοθέτης διαθέτει τη ρυθμιστική εξουσία για καθιέρωση κυρώσεων, χωρίς να εμποδίζεται προς τούτο από τη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. δ' -το οποίο εξαρτά τη νομοθετική επιβολή περιορισμών στα θεμελιώδη δικαιώματα από τη συνταγματική

²⁴² Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, 1993, σελ. 171

²⁴³ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, 1993, σελ. 207-208

²⁴⁴ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, 1993, σελ. 216

²⁴⁵ Ράικος Α., ό.π., σελ. 151

πρόβλεψη ή τη σχετική επιφύλαξη υπέρ του νόμου-, καθώς η νομοθετική απειλή κυρώσεων για το σεβασμό της συνταγματικής απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δεν μπορεί να θεωρηθεί περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων. Η διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. είναι άνευ ετέρου εκτελεστή και δεσμεύει άμεσα τόσο τη Διοίκηση όσο και τα Δικαστήρια που οφείλουν να μην λαμβάνουν υπόψη το επικαλούμενο ατομικό δικαίωμα στην περίπτωση της καταχρηστικής άσκησης του²⁴⁶.

Υποστηρίζεται στη θεωρία η άποψη ότι η διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. πρέπει να θεωρηθεί ως απαγορευτική διάταξη με την έννοια του άρθρου 174 ΑΚ, δηλαδή πρέπει να θεωρούνται όλες οι δικαιοπραξίες άκυρες, όταν ασκείται καταχρηστικά η δικαιοπρακτική ελευθερία (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ.)²⁴⁷.

Δεν επιτρέπεται η ποινικοποίηση της κατάχρησης δικαιώματος για δύο λόγους, σύμφωνα με αντίθετη στην θεωρία του δημοσίου δικαίου άποψη, επειδή, αφενός, δεν περιλήφθηκε στο ισχύον Σύνταγμα η πρόβλεψη του κυβερνητικού σχεδίου του Συντάγματος ότι «*Η κατάχρησις των ατομικών δικαιωμάτων {...} τιμωρείται ως νόμος ορίζει*» και αφετέρου, διότι τέτοιου είδους ποινική διάταξη θα ήταν αντίθετη στο άρθρο 7 παρ. 1 Συντ. ως αόριστη²⁴⁸. Η απάντηση σε αυτή την επιχειρηματολογία είναι ότι η μη υιοθέτηση από το Σύνταγμα αυτής της διατάξεως του κυβερνητικού σχεδίου σημαίνει ότι ο νομοθέτης δεν υποχρεούται να προβλέψει τη σχετική αξιόποινη πράξη, και άλλωστε, ο κοινός νομοθέτης δεν χρειάζεται ειδική συνταγματική εξουσιοδότηση για να χαρακτηρίσει ως αξιόποινη μία πράξη την οποία το Σύνταγμα απαγορεύει²⁴⁹.

Η κύρωση της καταχρήσεως είναι ότι η συγκεκριμένη συμπεριφορά, με την οποία ασκείται το δικαίωμα, δεν απολαμβάνει τη συνταγματική προστασία του ατομικού δικαιώματος, το οποίο δεν μπορεί να επικαλείται ο καταχρώμενος και όχι ότι εκπίπτει γενικά από το δικαίωμα²⁵⁰.

16. Το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. στη νομολογία των δικαστηρίων

Η διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. επικρίνεται από μεγάλη μερίδα της θεωρίας ότι κατέληξε μέσα από τη νομολογιακή της εφαρμογή όχι μόνο σε έναν

---

²⁴⁶ Ράικος Α., ό.π., σελ. 152-154

²⁴⁷ *ibidem*

²⁴⁸ Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 73

²⁴⁹ Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, 2012, σελ. 143-144

²⁵⁰ *ibidem*

πολλαπλασιαστική των συνταγματικών περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά σε κάτι ακόμη πιο επικίνδυνο. Μετασχηματίστηκε σε ένα άρθρο το οποίο αναπαράγει σε συνταγματικό επίπεδο τα κριτήρια της κατάχρησης των δικαιωμάτων ιδιωτικού δικαίου σύμφωνα με το άρθρο 281 ΑΚ, ήτοι η άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων πρέπει να γίνεται σύμφωνα με τα κριτήρια της καλής πίστης, των χρηστών ηθών και του κοινωνικού ή οικονομικού σκοπού του δικαιώματος. Η άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπό την επιφύλαξη της διάταξης του άρθρου 281 ΑΚ προσθέτει στους ήδη υπάρχοντες συνταγματικούς περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων και έναν γενικό, λειτουργικής φύσης περιορισμό, δηλαδή την άσκηση τους κατά τρόπο που εξυπηρετεί το γενικότερο κοινωνικό ή δημόσιο συμφέρον, αναιρώντας κατ' ουσίαν την επιταγή του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. δ' Συντ²⁵¹.

Το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. επικαλούνται συχνά τα πολιτικά κυρίως δικαστήρια παράλληλα με το άρθρο 281 ΑΚ. Οι αποφάσεις αυτές αφορούν κυρίως το δικαίωμα της απεργίας και του συνεταιρίζεσθαι. Σύμφωνα, λοιπόν, με τη νομολογία το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι και το δικαίωμα της απεργίας υπάγονται όχι μόνο στους ειδικούς περιορισμούς που συμπληρώνουν τη συνταγματική τους ρύθμιση, αλλά και στον γενικό περιορισμό της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης τους σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. με τα κριτήρια να αντλούνται από τη διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ.

16.1. Ο έλεγχος της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος της απεργίας

Ειδικότερα, το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. εμφανίζεται στη νομολογία όταν ελέγχεται η **καταχρηστικότητα της άσκησης του δικαιώματος της απεργίας** (άρθρο 23 παρ. 2 Συντ.), το οποίο *υπέστη μία ασφυκτική δεσποτεία από την αρχή της μη καταχρηστικής άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων*²⁵².

---

²⁵¹ Ανθόπουλος Χ., σε Σύνταγμα κατ' άρθρο ερμηνεία, Επιστημονική Διεύθυνση Φ. Σπυρόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Χ. Ανθόπουλος, Γ. Γεραπετρίτης, 2017, σελ. 707

²⁵² Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, 1993, σελ. 233

Από τη διάταξη του άρθρου 23 παρ. 2 Συντ.²⁵³ προκύπτει ότι η απεργία περιλαμβάνεται στα ατομικά δικαιώματα, που προβλέπονται από το Σύνταγμα και ειδικότερα εντάσσεται στα συναφή με τη συνδικαλιστική ελευθερία δικαιώματα, που οφείλει να προστατεύει το Κράτος, ενώ από το άρθρο 25 παρ. 3 του Συντ. συνάγεται ότι η καταχρηστική άσκηση δικαιωμάτων στο χώρο του συνταγματικού δικαίου απαγορεύεται χάριν της προστασίας ατομικών δικαιωμάτων. Η απεργία προστατεύεται από τον νόμο, εφόσον προκηρύσσεται υπό τους όρους και τις προϋποθέσεις, που τάσσονται από αυτόν.

Το ζήτημα του ελέγχου της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος της απεργίας έχει απασχολήσει σημαντικά τόσο τη νομολογία όσο και τη θεωρία. Οι δύο επικρατούσες νομολογιακές τάσεις σχετικά με τα κριτήρια ελέγχου της καταχρηστικότητας τα οποία αντλούνται από το άρθρο 281 ΑΚ είτε υπεισέρχονται αυτούσια στο περιεχόμενο του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. είτε προσαρμόζονται στους περιορισμούς του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ. Και οι δύο ερμηνείες, δηλαδή, αναζητούν τα κριτήρια καταχρηστικότητας του δικαιώματος της απεργίας στο άρθρο 281 ΑΚ και καταλήγουν στο ίδιο κατ' ουσίαν συμπέρασμα.

Σύμφωνα με μία άποψη η εφαρμογή του άρθρου 281 ΑΚ στο δικαίωμα της απεργίας δικαιολογείται από τη διάσταση του δικαιώματος αυτού ως ιδιωτικού, από την ανάπτυξη του κατά κανόνα μεταξύ ιδιωτών. Και η νομολογία κρίνει σε πολλές αποφάσεις ότι λαμβάνοντας υπόψη ότι το δικαίωμα της απεργίας έχει και διάσταση ιδιωτικού δικαίου, αφού η άσκησή του εντάσσεται στα πλαίσια εννόμων σχέσεων - συμβάσεων εργασίας του ιδιωτικού δικαίου παρέχεται και η δικαστική προστασία από τις διατάξεις του άρθρου 281 ΑΚ, προκειμένου να οριοθετηθεί η άσκηση του δικαιώματος. Υπό την έννοια αυτή, πρέπει να εξειδικεύονται και τα κριτήρια εφαρμογής του άρθρου 281 ΑΚ, με γενική κατευθυντήρια οδηγία τη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ., που έτσι, επενεργεί και στις σχέσεις μεταξύ των πολιτών, σύμφωνα με την αρχή της άμεσης ή έμμεσης τριτενέργειας²⁵⁴.

Η θέση αυτή επικρίνεται από μερίδα της θεωρίας ότι υποτιμά τη σημασία της συνταγματικής κατοχύρωσης του δικαιώματος της απεργίας, καθώς το κρίσιμο στοιχείο δεν είναι ότι η άσκηση του δικαιώματος αναπτύσσεται στις σχέσεις μεταξύ

---

²⁵³ Το άρθρο 23 παρ. 2 Συντ. ορίζει ότι: «Η απεργία αποτελεί δικαίωμα και ασκείται από τις νόμιμα συστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών γενικά συμφερόντων των εργαζομένων»

²⁵⁴ ΑΠ 543/2013, ΑΠ 468/2012

ιδιωτών, αλλά ότι η ιδιωτική αυτή σχέση ρυθμίζεται πλέον από ειδική συνταγματική διάταξη, με την έννοια ότι πλέον δεν θεωρείται ως εξουσία μόνο η κρατική, αλλά και η ιδιωτική, η οικονομική εξουσία των εργοδοτών. Αφ' ης στιγμής το δικαίωμα της απεργίας κατοχυρώνεται συνταγματικά παύει να είναι δικαίωμα αστικής φύσης και ανάγεται σε συνταγματικό δικαίωμα για το οποίο ισχύ έχουν η ρύθμιση και οι περιορισμοί που το Σύνταγμα επιβάλλει ή επιτρέπει να επιβληθούν.

Η άσκηση, επομένως, του δικαιώματος της απεργίας υπόκειται στους περιορισμούς τόσο του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. όσο και του άρθρου 281 Α.Κ. Έτσι, το δικαστήριο, εκτός από τη συνδρομή των προϋποθέσεων που ορίζει ο νόμος ότι πρέπει να τηρηθούν για τη νομότυπη άσκηση του δικαιώματος αυτού, ελέγχει και αν το ως άνω δικαίωμα έχει ασκηθεί κατά τρόπο που υπερβαίνει τα όρια που επιβάλλει η καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή ο κοινωνικός και οικονομικός σκοπός του δικαιώματος²⁵⁵. Κρίσιμα στοιχεία για τη διαπίστωση της υπέρβασης των ορίων αυτών, η οποία καθιστά την απεργία καταχρηστική, είναι μεταξύ άλλων η στάθμιση των αντιτιθέμενων συμφερόντων των απεργών και του εργοδότη, του μεγέθους των ζημιολόγων συνεπειών τις οποίες προκαλεί στον εργοδότη και το κοινωνικό σύνολο, σε συνδυασμό με τη μορφή και τη διάρκεια της, ή τον επιλεγέντα χρόνο και την τακτική, η οποία ακολουθείται στη διενέργεια απεργιακών κινητοποιήσεων, την έκταση της προσβολής των ατομικών δικαιωμάτων τρίτων και την προφανή ή μη δυσαναλογία μεταξύ της ζημίας της επιχείρησης και της αναμενόμενης ωφέλειας των απεργών.

Παρατηρείται από μέρος της θεωρίας ότι η καταχρηστικότητα μιας απεργίας διαπιστώνεται πολλές φορές με ευκολία από τα δικαστήρια, τα οποία επικαλούνται τον συνδυασμό των διατάξεων του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. και του άρθρου 281 ΑΚ, και γίνεται δεκτό ότι η άσκηση του δικαιώματος της απεργίας είναι καταχρηστική όταν υπερβαίνει προφανώς τα όρια που επιβάλλουν η καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του δικαιώματος. Μάλιστα, χαρακτηρίζεται νομική τερατογένεση το γεγονός ότι τα κριτήρια-αόριστες έννοιες της ιεραρχικά κατώτερης διάταξης της 281 ΑΚ αναγορεύονται σε γενικό περιορισμό των συνταγματικών δικαιωμάτων, αναιρώντας τον θεμελιώδη κανόνα πως ό,τι δεν απαγορεύεται ρητά επιτρέπεται, αντιστρέφοντας την ιεραρχία των πηγών του δικαίου

---

²⁵⁵ ΟΛΑΠ 27/2004, ΕφΑΘ 5799/2001

και οδηγεί σε εν τοις πράγμασι κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας²⁵⁶. Η προσφυγή στα κριτήρια της 281 ΑΚ εξουδετέρωσε πλήρως το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 23 παρ. 2 Συντ. και τα κριτήρια νομιμότητας που θεσπίζει ο ν. 1264/1982 για την άσκηση του δικαιώματος της απεργίας, καταλήγοντας κατ' ουσίαν σε έλεγχο σκοπιμότητας της άσκησης του, με κριτήριο το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου, όπως αυτό σε κάθε ένδικη περίπτωση γίνεται αντιληπτό από τον δικαστή²⁵⁷. Επομένως, ο καταχρηστικός χαρακτήρας της απεργίας μπορεί να κριθεί με βάση το 25 παρ. 3 Συντ., αλλά τα κριτήρια θα πρέπει να αντλούνται από το άρθρο 23 παρ. 2 Συντ.

16.2. Ο έλεγχος της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος της συνένωσης

Το δικαίωμα ίδρυσης επαγγελματικού ή κοινού σωματείου (άρθρα 12 παρ. 1 και 23 παρ. 1 Συντ.) υπόκειται από τη νομολογία στον έλεγχο των άρθρων 25 παρ. 3 Συντ και 281 ΑΚ. Σύνηθες θέμα ελέγχου από τα δικαστήρια αποτελεί η ίδρυση επαγγελματικού σωματείου σε χώρο όπου λειτουργεί προϋφιστάμενο ομοειδές σωματείο²⁵⁸.

Ασκήθηκε κριτική από μερίδα της θεωρίας για την ελευθερία σύστασης περισσότερων σωματείων υπό το πρίσμα της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος που θεσπίζεται με τις δύο ως άνω διατάξεις, και ειδικότερα ότι η ευρεία ερμηνεία της απαγόρευσης της κατάχρησης εξαρτά τελικά την άσκηση της ελευθερίας ένωσης από την κρίση του δικαστή²⁵⁹. Η παράθεση εκ παραλλήλου των άρθρων 281 ΑΚ, 12 παρ. 1 και 25 παρ. 3 Συντ. από τη νομολογία επικρίνεται ότι γίνεται χωρίς να λαμβάνει υπόψη την υποσυνταγματική ισχύ του άρθρου 281 ΑΚ και το διαφορετικό πεδίο εφαρμογής του, με αποτέλεσμα ο δικαστής να αποκτά ευρύ περιθώριο κρίσης και να προβαίνει σε έλεγχο σκοπιμότητας αντί για έλεγχο νομιμότητας, κυρίως με τη χρήση

---

²⁵⁶ Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 529

²⁵⁷ Ανθόπουλος Χ., σε Σύνταγμα κατ' άρθρο ερμηνεία, Επιστημονική Διεύθυνση Φ. Σπυρόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Χ. Ανθόπουλος, Γ. Γεραπετρίτης, 2017, σελ. 707 Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 528-530

²⁵⁸ ΑΠ 1842/1984, ΜονΠρΘεσ 4769/2014, ΕφΘεσ 1448/1997 Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, 1993, σελ. 241

²⁵⁹ Βλαχόπουλος Σ., ό.π., σελ. 462-463

του κριτηρίου του κοινωνικού σκοπού του δικαιώματος της 281 ΑΚ²⁶⁰. Το δικαστήριο, άλλωστε, δεν μπορεί να εξετάσει αν το σωματείο είναι ή όχι κοινωνικά ωφέλιμο, αν δηλαδή προάγει πράγματι τα συμφέροντα των μελών του ή αν ανταγωνίζεται άλλο παρόμοιο προϋφιστάμενο σωματείο²⁶¹.

Η καταφυγή στα κριτήρια της διάταξης του άρθρου 281 ΑΚ επικρίνεται ως περιττή, άλλωστε, η αρχή της πολλαπλότητας την οποία καθιερώνει το άρθρο 12 παρ. 1 Συντ. σημαίνει την ελεύθερη σύσταση και ταυτόχρονη λειτουργία περισσότερων σωματείων, τα μέλη των οποίων επιδιώκουν τον ίδιο ή παρεμφερή σκοπό²⁶². Ως ορθότερη λύση, όταν με την ίδρυση δεύτερου σωματείου με ίδιο ή παρόμοιο τίτλο δημιουργείται σύγχυση ως προς τη διάκριση του από ένα ήδη προϋπάρχον, προτείνεται η προσφυγή στα άρθρα 57 και 58 ΑΚ σε συνδυασμό με το άρθρο 12 παρ. 1 Συντ., καθώς προσβάλλεται το δικαίωμα επί του ονόματος του πρώτου σωματείου²⁶³.

16.3. Ο έλεγχος της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος της ελευθερίας του τύπου

Αντίθετα κρίνεται σε σημαντικά λιγότερες αποφάσεις, οι οποίες δεν θεωρούν ότι το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. αποτελεί αυτόνομη πηγή περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. δεν χρησιμοποιείται συχνά από τη νομολογία κατά τον έλεγχο της καταχρηστικής άσκησης των κλασικών ατομικών δικαιωμάτων. Οι αποφάσεις αυτές αφορούν κυρίως το **δικαίωμα της ελευθεροτυπίας**, όπου το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. δεν λειτουργεί ως σύμφυτος περιορισμός του δικαιώματος, αλλά δικαιολογεί απλώς τον συνταγματικό περιορισμό της γενικής επιφύλαξης του νόμου που θέτει το άρθρο 14 παρ. 1 Συντ. στο δικαίωμα της ελευθεροτυπίας. Εξειδίκευση του περιορισμού που θέτει το άρθρο 14 παρ. 1 Συντ. αποτελούν οι διατάξεις της κοινής νομοθεσίας που θέτουν περιορισμούς στο δικαίωμα της ελευθεροτυπίας. Η νομολογία δεν χρησιμοποιεί τα κριτήρια καταχρηστικότητας του άρθρου 281 ΑΚ στο άρθρο 25 παρ. 3, το οποίο δεν φαίνεται να επηρεάζει ουσιαστικά

---

²⁶⁰ *Ανθόπουλος Χ.*, Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, 1993, σελ. 241-242

²⁶¹ *Βλαχόπουλος Σ.*, ό.π., σελ. 462-463

²⁶² *ibidem*

²⁶³ *Ανθόπουλος Χ.*, Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, 1993, σελ. 243

τον έλεγχο καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος της ελευθεροτυπίας²⁶⁴. Αντιθέτως, ο έλεγχος «καταχρηστικής» άσκησης της με βάση τα κριτήρια της αρχής της αναλογικότητας, σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. δ' Συντ. προκρίνεται από την πρόσφατη νομολογία σε περίπτωση σύγκρουσης της ελευθερίας του τύπου και των εννόμων αγαθών που περιλαμβάνονται στο δικαίωμα της προσωπικότητας, όπως η τιμή, τα προσωπικά δεδομένα κ.λπ²⁶⁵.

---

²⁶⁴ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, 1993, σελ. 235-238

²⁶⁵ *ibidem*

Κεφάλαιο 3^ο

Η σχέση μεταξύ των άρθρων 281 ΑΚ και 25 παρ. 3 Συντ

17. Η εφαρμογή των κριτηρίων του άρθρου 281 ΑΚ επί του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ.

Το Σύνταγμα στη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 ορίζοντας ότι «*Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται*» όσον αφορά το γράμμα της σχεδόν ταυτίζεται με τη διάταξη της 281 ΑΚ με την ειδοποιό διαφορά ότι δεν θέτει κριτήρια με βάση τα οποία θα κριθεί τότε η άσκηση του δικαιώματος είναι καταχρηστική. Έχουν διατυπωθεί αντιρρήσεις για τη ρυθμιστική σχέση ανάμεσα στα δύο άρθρα με αφετηρία τη διάκριση των ορίων ανάμεσα στο δημόσιο και ιδιωτικό δίκαιο.

Η νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, συνήθως, θεμελιώνει περιορισμούς ατομικών δικαιωμάτων στο άρθρο 281 ΑΚ, αντλώντας από αυτό τα κριτήρια που στοιχειοθετούν την κατάχρηση δικαιώματος, όπως έγινε αντιληπτό από την επισκόπηση της νομολογίας που προηγήθηκε. Τα δικαστήρια θεωρούν ότι η διάταξη αυτή ως περιέχουσα μια γενική αρχή του δικαίου πρέπει να εφαρμόζεται άμεσα στο δημόσιο δίκαιο στην περίπτωση που αυτό δεν την καθιερώνει²⁶⁶.

Με τη θέση της νομολογίας συντάσσεται και η πλειονότητα των αστικολόγων και σημαντική μερίδα των συνταγματολόγων. Το κύριο επιχείρημα για την εφαρμογή του άρθρου 281 ΑΚ στα θεμελιώδη δικαιώματα είναι ότι εφόσον η κατάχρηση δικαιώματος λειτουργεί ως γενικός περιορισμός της άσκησης των ιδιωτικών δικαιωμάτων, τότε και η άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων όταν αναπτύσσεται στο πεδίο των ιδιωτικών σχέσεων υπόκειται στον περιορισμό της κατάχρησης δικαιώματος²⁶⁷. Προς αυτή την κατεύθυνση συνηγορεί και το γεγονός ότι ο συνταγματικός νομοθέτης χρησιμοποίησε τον όρο *καταχρηστική άσκηση δικαιώματος*

---

²⁶⁶ Ράικος Α., ό.π., σελ. 154-155

²⁶⁷ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §2, 3 και 4 του Συντάγματος, σελ. 258 υποσ. 225 όπου παραπέμπει στην Ηλιοπούλου-Στράγγα

στο άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. έχοντας ήδη κατά νου τη γνωστή σε αυτόν έννοια από τη διάταξη του Αστικού Κώδικα²⁶⁸.

Και πριν τη θέσπιση του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. υποστηριζόταν η άποψη ότι η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ που απαγορεύει την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος έδει να τύχει αναλογικής εφαρμογής και στα δημόσια δικαιώματα. Η αδυναμία του νομοθέτη να ρυθμίσει εκ των προτέρων ορθά κάθε μελλοντική περίπτωση που θα προκύπτει από την άσκηση δικαιώματος υφίσταται όχι μόνο στο ιδιωτικό δίκαιο, αλλά και στο δημόσιο, καθώς θα αποτελούσε αντίφαση προς την αρχή της ενότητας της έννομης τάξης να μην γίνεται ανεκτή η κακή χρήση του δικαιώματος στο ιδιωτικό δίκαιο, αλλά να την ανέχεται το δημόσιο δίκαιο²⁶⁹. Υπέρ της αναλογικής εφαρμογής συνηγορεί και η αιτιολογική έκθεση του Αστικού Κώδικα και κυρίως το από 17-12-1939 υπόμνημα του καθηγητή Γ. Μπαλή, το οποίο συνοδεύει το τελικό σχέδιο του Αστικού Κώδικα, όπου υποστηρίζει ότι οι διατάξεις των γενικών αρχών, του ενοχικού δικαίου ή και άλλου μέρους του Αστικού Κώδικα προορίζονται όχι μόνο να καλύψουν τις καθαρά αστικές σχέσεις, αλλά, πλην άλλων, και τις σχέσεις δημοσίου δικαίου, για τις οποίες το τελικό καταφύγιο θα είναι ο Αστικό Κώδικας: *«Την αναλογίαν επιβάλλει εν προκειμένω η εις την διάταξιν του άρθρ. 281 ΑΚ ενυπάρχουσα βασική ιδέα της εν πνεύματι κοινωνικής λειτουργίας και συνεπώς κατ' αποτέλεσμα προς το δημόσιον συμφέρον ασκήσεως του δικαιώματος²⁷⁰»*.

Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι από τα κριτήρια που θέτει η 281 ΑΚ δεν μπορούν να εφαρμοστούν τα χρηστά ήθη, γιατί αυτά μπορούν να περιορίσουν μόνο τα ατομικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται ρητά υπό την επιφύλαξή τους στο Σύνταγμα (άρθρα 5 παρ. 1 Συντ. και 13 παρ. 2 εδ. β' Συντ.)²⁷¹.

Το δημόσιο και ιδιωτικό δίκαιο αναπτύσσονται παράλληλα και αλληλεπιδρούν, σύμφωνα με τη σύγχρονη κοινωνικοοικονομική εξέλιξη. Θεωρείται επιβεβλημένη η εκ παραλλήλου αναφορά των διατάξεων της 281 ΑΚ και 25 παρ. 3 Συντ. από τα πολιτικά δικαστήρια, γιατί η συνταγματική επιταγή απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος αναφερόμενη στην άσκηση και δικαιώματος γενικώς αναδεικνύει τη ρύθμιση σε γενική αρχή του δικαίου με συνταγματική ισχύ, η

---

²⁶⁸ Ράικος Α., ό.π., σελ. 154-155

²⁶⁹ Βουζίκας Ε., ό.π., σελ. 51-52

²⁷⁰ *ibidem*

²⁷¹ Ράικος Α., ό.π., σελ. 155

ποία έχει τόση σπουδαιότητα για την έννομη τάξη, ώστε να αναδεικνύεται σε μία ανώτερη επιταγή που καταλαμβάνει όλη την έκταση του δικαίου²⁷².

Υποστηρίζεται στη θεωρία και η άποψη ότι στο πεδίο του ιδιωτικού κοινωνικού βίου η ελευθερία, ιδίως στις μορφές της ιδιοκτησίας, της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας και της ελευθερίας των συμβάσεων, όταν δεν υπόκειται σε κρατικό έλεγχο ή και προγραμματισμό, μπορεί να οδηγήσει σε μορφές οικονομικού δεσποτισμού εις βάρος των οικονομικώς ασθενεστέρων ιδιωτών και λαμβάνοντας υπ' όψη ότι αυτά τα δικαιώματα αποτελούν θεσμούς του ιδιωτικού δικαίου τους οποίους αναγνωρίζει το Σύνταγμα η εφαρμογή των κριτηρίων του άρθρου 281 ΑΚ είναι αναμφίβολη²⁷³.

Ωστόσο, η κρατούσα στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων θέση συναντά την αυστηρή κριτική μεγάλης μερίδας της θεωρίας του συνταγματικού δικαίου ότι **δεν μπορούν να εφαρμοστούν τα ειδικότερα κριτήρια κατάχρησης του άρθρου 281 ΑΚ στο πεδίο του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ.**, επειδή σύμφωνα με τη συστηματική ερμηνεία το εν λόγω άρθρο ευρισκόμενο στο Δεύτερο Μέρος του Συντάγματος 1975 το οποίο αφορά τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα προκύπτει ότι εφαρμόζεται μόνο στην άσκηση των δικαιωμάτων που απορρέουν από τα άρθρα 4-24 Συντ. Συγκεκριμένα, το άρθρο 281 ΑΚ προστατεύει σε περίπτωση σύγκρουσης ιδιωτικών συμφερόντων τον κατά τεκμήριο ασθενέστερο έναντι του ισχυρότερου, ενώ το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. προστατεύει τον εξ ορισμού ισχυρότερο, δηλαδή την κρατική εξουσία έναντι του ασθενέστερου - φορέα δικαιώματος²⁷⁴. Επίσης, η κατάχρηση απλών (εκ του νόμου ή συμβάσεως) δικαιωμάτων απαγορευόταν ήδη από το άρθρο 281 ΑΚ πριν τη συνταγματική θέσπιση της απαγόρευσης κατάχρησης²⁷⁵.

Σημαντικό επιχείρημα κατά της εφαρμογής των κριτηρίων του άρθρου 281 ΑΚ στο άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. αποτελεί ότι το άρθρο 281 ΑΚ έχει κατώτερη τυπική ισχύ και οδηγεί σε κατάλυση της ιεραρχικής υπεροχής του Συντάγματος, αφού επιχειρείται μια σύμφωνα με τον κοινό νόμο ερμηνεία του. Σύμφωνα με μία άποψη, τα δικαιώματα που απορρέουν από το Σύνταγμα δεν ελέγχονται από το άρθρο 281

---

²⁷² Σιάγκουρης Ν., ό.π., σελ. 11

²⁷³ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, 1993, σελ. 260

²⁷⁴ Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 70-73

²⁷⁵ Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, 2012, σελ. 113

ΑΚ, διότι πρόκειται κατ' ουσίαν για εξουσίες, και όχι δικαιώματα. Το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ., άλλωστε, αναφέρεται στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα και διαγράφει τα όρια της κρατικής επέμβασης²⁷⁶, ενώ η ρύθμιση του άρθρου 281 ΑΚ στα δικαιώματα του ιδιωτικού δικαίου και συγκεκριμένα η έννοια του δικαιώματος στον ΑΚ αναφέρεται στις ιδιωτικές σχέσεις, ενώ στο συνταγματικό δίκαιο τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα αναφέρονται στις σχέσεις πολίτη - κράτους και όχι μεταξύ ιδιωτών.

Δεν είναι δυνατή η εφαρμογή της 281 ΑΚ στα ατομικά συνταγματικά δικαιώματα, όπως υποστηρίζεται από άλλους θεωρητικούς, διότι αυτά αυτοπροστατεύονται, καθώς αποτελούν την ουσία και υπόσταση του κράτους, μέλος του οποίου είναι ο πολίτης. Ο πολίτης δεν δρα ως άτομο, αλλά σαν αυτό το κράτος.²⁷⁷

Το Σύνταγμα προσφέρει επαρκή κριτήρια για την επίλυση των διαφορών που αναφύονται από την καταχρηστική άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων ακόμη και όταν αυτά αναπτύσσονται στο πεδίο των ιδιωτικών σχέσεων. Σε ορισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις αναγωγής στο άρθρο 281 ΑΚ θα αρκούσε απλώς η εφαρμογή του περιορισμού που προκύπτει από τα «δικαιώματα των άλλων» (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ.)²⁷⁸. Όταν δεν υπάρχει παραβίαση κάποιας ρητής συνταγματικής διάταξης, δηλαδή όταν η άσκηση του δικαιώματος πληροί όλα τα εξωτερικά στοιχεία νομιμότητας, η επίκληση ως κριτηρίου ελέγχου της καταχρηστικής άσκησης θεμελιώδους δικαιώματος του κοινωνικού σκοπού ή της κοινωνικής λειτουργίας, όπως αυτό αντλείται από τη διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ εισάγει το ενδεχόμενο της «αθέμιτης νομιμότητας». Η ερμηνεία του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. σύμφωνα με το άρθρο 281 ΑΚ «μπορεί να οδηγήσει στην αναίρεση του συνολικού νοήματος του συνταγματικού συστήματος των θεμελιωδών δικαιωμάτων». Δεν νοείται κατάχρηση δικαιώματος όταν αυτό χρησιμοποιείται για άλλον σκοπό από τον «κοινωνικό σκοπό» για τον οποίο θεσπίστηκε, καθώς η κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν συσχετίζεται κατά κανόνα με ετερόνομους σκοπούς. Εγγύτερος σκοπός κάθε συνταγματικής διάταξης που κατοχυρώνει θεμελιώδες δικαίωμα είναι το ίδιο το

---

²⁷⁶ Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, 2012, σελ. 141

²⁷⁷ Σιάμκουρης Γ., ό.π., σελ. 26

²⁷⁸ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, σελ. 258 Σύμφωνα με τον Ανθόπουλο ειδικότερα, θα μπορούσε ως κριτήριο κατάχρησης του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι να αποτελεί η προσβολή του δικαιώματος επί του ονόματος του προϋφιστάμενου σωματείου.

δικαίωμα, ενώ απώτερος σκοπός όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι «η εξασφάλιση της ελεύθερης ανάπτυξης της ανθρώπινης προσωπικότητας». Άλλωστε, η μεταφορά των κριτηρίων της διάταξης του άρθρου 281 στην ερμηνεία του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ., και κυρίως το κριτήριο του κοινωνικού σκοπού, μετατρέπει αθέμιτα τη ratio της συνταγματικής εγγύησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων από την εξασφάλιση της ανάπτυξης της ανθρώπινης προσωπικότητας στην εξυπηρέτηση λειτουργικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου²⁷⁹.

Η από τη σκοπιά του συνταγματικού δικαίου έννοια της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος θα πρέπει να διαμορφωθεί αποκλειστικά με βάση το σύστημα των συνταγματικών αξιών. Η αναπλήρωση της έλλειψης κριτηρίων του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. από τα κριτήρια της διάταξης του άρθρου 281 ΑΚ **ανατρέπει την αρχή της ιεραρχίας των πηγών του δικαίου και τείνει σε «εκφυλισμό του Συντάγματος»**. Η συνταγματική έννοια της κατάχρησης θα ταυτιζόταν με την έννοια της κατάχρησης των ιδιωτικών δικαιωμάτων μόνο αν το Σύνταγμα στη ρύθμιση του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. υιοθετούσε ρητά τα κριτήρια της 281 ΑΚ. Το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. δεν έχει δικό του αυθύπαρκτο νόημα και επομένως, αντλεί το νόημά του από τους άμεσους ή έμμεσους συνταγματικούς περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁸⁰.

Θα μπορούσε, ενδεχομένως, η **κλασική τελολογική θεωρία της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, την οποία απηχεί το άρθρο 281 ΑΚ να βρει εφαρμογή στα λειτουργικά θεμελιώδη δικαιώματα, δηλαδή αυτά που αναγνωρίζονται από το Σύνταγμα για την εξυπηρέτηση** προκαθορισμένων δημοσίων ή κοινωνικών σκοπών, όπως το δικαίωμα της ιδιοκτησίας (άρθρο 17 παρ. 1 Συντ.), η ελευθερία της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας (άρθρο 106 παρ. 1 και 2 Συντ.), η ελευθερία της ραδιοτηλεοπτικής πληροφόρησης (άρθρο 15 παρ. 2 Συντ.), η ελευθερία της ιδιωτικής εκπαίδευσης (άρθρο 16 παρ. 8 Συντ.) και η ελευθερία των πολιτικών κομμάτων (άρθρο 29 παρ. 1 Συντ.). Και σε αυτές τις περιπτώσεις ταυτίζονται κατάχρηση δικαιώματος και παράβαση του προκαθορισμένου από την οικεία συνταγματική διάταξη σκοπού

---

²⁷⁹ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, σελ. 258-259

²⁸⁰ Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, σελ. 263-264

δικαιώματος. Δεν προσθέτει, δηλαδή, κάτι επιπλέον η προσφυγή στο άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. ή στο 281 ΑΚ²⁸¹.

18. Η αναγωγή στο άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. και η τριτενέργειά του

Η νομολογία εφαρμόζει τις περισσότερες φορές παράλληλα τα άρθρα 281 ΑΚ και 25 παρ. 3 Συντ., ακόμη και όταν πρόκειται για αμιγώς ιδιωτικού δικαίου διαφορά, ενώ ισχυρή μερίδα της θεωρίας επικρίνει την ως άνω τακτική.

Οι διατάξεις για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα εισέρχονται στο ιδιωτικό δίκαιο κυρίως μέσω των γενικών ρητρών και των αόριστων νομικών εννοιών και έτσι τριτενεργούν έμμεσα στο πεδίο των ιδιωτικών σχέσεων²⁸². Τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων (ή οριζόντιο αποτέλεσμα) σημαίνει ότι τα συνταγματικά δικαιώματα ισχύουν όχι μόνο έναντι του κράτους, αλλά και έναντι τρίτων προσώπων, δηλαδή ιδιωτών²⁸³. Καταρχήν το ζήτημα της τριτενέργειας αφορά τα ατομικά δικαιώματα, ενώ τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα και οι θεσμικές εγγυήσεις δεν μπορούν κατά κανόνα από τη φύση τους να τριτενεργούν. Εμφανίζεται υπό δύο εκδοχές, την άμεση και την έμμεση τριτενέργεια, ενώ έλκει την καταγωγή της από το γερμανικό εργατικό δίκαιο²⁸⁴. Σύμφωνα με την πρώτη εκδοχή, ορισμένα συνταγματικά δικαιώματα ισχύουν άμεσα στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις και δεσμεύουν τους τρίτους - ιδιώτες, δηλαδή δημιουργούν μια *erga omnes* αξίωση για παράλειψη, ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη, δεσμεύουν έμμεσα στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών κυρίως μέσω των γενικών ρητρών και των αόριστων νομικών εννοιών²⁸⁵.

---

²⁸¹ *Ανθόπουλος Χ.*, Σύνταγμα κατ' άρθρο ερμηνεία, Επιστημονική Διεύθυνση Φ. Σπυρόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Χ. Ανθόπουλος, Γ. Γεραπετρίτης, 2017, σελ. 708

²⁸² *Δωρής Φ.*, Ερμηνεία των νόμων με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΕλλΔνη 1991, σελ. 1192

²⁸³ *Χρυσόγονος Κ.*, *ό.π.*, σελ. 60

²⁸⁴ Μέχρι τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 υποστηρίζονταν, υπό την επίδραση της γερμανικής επιστήμης και νομολογίας, τρεις γνώμες από την ελληνική επιστήμη, η γνώμη που δεχόταν την άμεση τριτενέργεια, η γνώμη που την απέρριπτε και η γνώμη που δεχόταν την έμμεση τριτενέργεια. Το θέμα ρυθμίστηκε με την αναθεώρηση του άρθρου 25 παρ. 1 Συντ. και συγκεκριμένα με την πρόβλεψη νέου γ' εδαφίου στην παρ. 1 Συντ. όπου ορίζεται ότι τα δικαιώματα αυτά (τα δικαιώματα του ανθρώπου) ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν.

²⁸⁵ Ο Ράικος Α. θεωρεί ορθότερους τους όρους άμεση και έμμεση εφαρμογή (ισχύς) των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις

Σύμφωνα με άποψη που υποστηρίζεται στη θεωρία με τη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. γ' καθιερώνεται η καταρχήν δυνατότητα τριτενέργειας γενικώς των δικαιωμάτων του ανθρώπου -όχι μόνο των συνταγματικών δικαιωμάτων-, δηλαδή και όσων απορρέουν από διεθνείς συμβάσεις χωρίς να διευκρινίζεται αν πρόκειται για άμεση ή έμμεση μορφή²⁸⁶. Η φύση του συνταγματικού δικαιώματος είναι αυτή που θα καθορίσει αν μπορεί να ισχύσει και έναντι των ιδιωτών. Υποστηρίζεται ότι από τη σχετική συζήτηση στη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή διαφαίνεται ένας προσανατολισμός κυρίως προς τις εργασιακές σχέσεις και γενικότερα τις εξουσιαστικής υφής σχέσεις²⁸⁷. Υποστηρίζεται και η αντίθετη άποψη ότι εισάγει την άμεση τριτενέργεια όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις ιδιωτικές σχέσεις, στις οποίες προσιδιάζουν, κατ' αρχήν μόνο στα ατομικά δικαιώματα, και ότι μάλιστα οι συνταγματικές αυτές διατάξεις θεωρούνται ως απαγορευτικές διατάξεις του νόμου υπό την έννοια του άρθρου 174 ΑΚ. Στις ιδιωτικές σχέσεις προσιδιάζουν κατ' αρχήν μόνο τα ατομικά δικαιώματα, ενώ η φύση των κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων αποκλείει την εφαρμογή τους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών²⁸⁸.

Υποστηρίζεται η άποψη ότι οι διατάξεις του Συντάγματος για τις θεμελιώδεις αρχές και τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα παρέχουν κριτήρια ερμηνείας των νόμων με ιδιαίτερη βαρύτητα εντός του υποσυστήματος του ιδιωτικού δικαίου. Ο κλάδος του ιδιωτικού δικαίου αποτελεί υποσύστημα μέσα σε μια ενιαία έννομη τάξη η οποία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αξιολογική-τελολογική συστηματική συνοχή. Ως υποσύστημα χρειάζεται αναγωγή σε κάποιες θεμελιώδεις αξιολογήσεις που διαπνέουν σύσσωμη την έννομη τάξη ως ευρύτερο σύστημα, τις οποίες εκφράζουν κυρίως οι κανόνες του συνταγματικού δικαίου και ιδιαίτερα οι διατάξεις του για τις θεμελιώδεις αρχές και τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα²⁸⁹. Μεταξύ των επιμέρους κλάδων του δικαίου δεν υφίστανται στεγανά, οι λύσεις, επομένως, των προβλημάτων του ιδιωτικού δικαίου αναζητούνται κατ' αρχήν μέσα στο υποσύστημα του ιδιωτικού δικαίου μέσω της γραμματικής-τελολογικής-συστηματικής ερμηνείας των κανόνων του, οι οποίοι φωτίζονται υπό το φως των εκάστοτε κρίσιμων συνταγματικών διατάξεων. Αυτό δεν συνεπάγεται, ωστόσο, εξουσία του κρίνοντος

---

²⁸⁶ Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 60 επ.

²⁸⁷ *ibidem*

²⁸⁸ Ράικος Α., ό.π., σελ. 137 επ.

²⁸⁹ Δωρής Φ., Ερμηνεία των νόμων με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΕλλΔνη 1991, σελ. 1193

δικαστή να παρακάμψει τον νομοθέτη και να καταφύγει σε απευθείας αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις, διότι τότε θα παραβίαζε την αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Ο δικαστής είναι υποχρεωμένος να αναζητήσει τη λύση για τις ενόπιόν του αχθείσες ιδιωτικές διαφορές εντός του υποσυστήματος του ιδιωτικού δικαίου.

Η επίδραση των θεμελιωδών αρχών και ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων είναι έμμεση, ήτοι μέσω της ερμηνείας των εφαρμοστέων διατάξεων του ιδιωτικού δικαίου με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις. Για παράδειγμα στο πεδίο του εργατικού στον έλεγχο περί καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος καταγγελίας της σύμβασης εργασίας από τον εργοδότη ζητούμενο είναι αν τα κριτήρια του άρθρου 281 ΑΚ φωτίζονται ερμηνευτικά από συνταγματικές αρχές. **Η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ εμπλουτίζεται, επομένως, απλώς ερμηνευτικά με τις ενυπάρχουσες στις συνταγματικές διατάξεις θεμελιώδεις αξιολογήσεις, χωρίς να δημιουργείται κίνδυνος «συνταγματοποίησης» των κλάδων του ιδιωτικού δικαίου**²⁹⁰. Σε άμεση τριτενέργεια των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, σύμφωνα με αυτήν τη θέση, οδηγεί μόνο η περίπτωση κατά την οποία από τις ρυθμίσεις του υποσυστήματος δεν μπορεί να βρεθεί λύση, δηλαδή μόνο όταν υπάρχει κενό στο υποσύστημα μπορεί να πραγματοποιηθεί η πλήρωσή του με απευθείας αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις.

Αντικρούεται η ανωτέρω θέση από την άποψη ότι από την όποια τριτενέργεια θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αναπτύσσει στο πεδίο των ιδιωτικών εννόμων σχέσεων το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ., απομένει μόνο η πρόσδοση συνταγματικής τάξης και στο άρθρο 281 ΑΚ, αλλά με μικρή μόνο αξία, καθώς η συγκεκριμένη διάταξη του ΑΚ είναι ούτως ή άλλως σχεδιασμένη να λειτουργεί ως ρήτρα επιείκειας²⁹¹.

Επικρίνεται η προσπάθεια επίλυσης ζητημάτων του Ιδιωτικού Δικαίου με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις σε περιπτώσεις που το δογματικό οπλοστάσιο του Αστικού Δικαίου κρίνεται επαρκές. Τα τελευταία έτη επιχειρείται μια συνταγματοποίηση του Αστικού Δικαίου μέσω της ολοένα αυξανόμενης εισβολής της συνταγματικής σκέψης στο δογματικό σύστημα του Αστικού Δικαίου. Το Αστικό Δίκαιο ως αυτοτελές σύστημα είναι ικανό να προσφέρει τα ρυθμιστικά πρότυπα

---

²⁹⁰ Δωρής Φ., Η για την εξειδίκευση της καλής πίστης ερμηνευτική επίδραση των συνταγματικών αρχών της ισότητας και της αναλογικότητας στο εργατικό δίκαιο, ΕΕργΔ, τόμ. 76, τ. 6, 2017, σελ. 758-759

²⁹¹ Παπανικολάου Π., Σύνταγμα και Αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου, 2006, σελ. 70

επίλυσης των ιδιωτικών διαφορών, αποδίδοντας μόνο του την ορθή και δίκαιη λύση²⁹². Ο δυαδισμός Συντάγματος και Ιδιωτικού Δικαίου παραμένει κατά βάση αξεπέραστος.

Ειδικότερα, η εκ παραλλήλου εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 281 ΑΚ και του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. και ιδίως η αναγωγή στο άρθρο 25 παρ. 3 Συντ. όταν εφαρμόζεται το άρθρο 281 ΑΚ είναι αλυσιτελής, και πρέπει να αντιμετωπιστεί μόνο με εφαρμογή του άρθρου 281 ΑΚ. *«Η όποια επικουρία θα μπορούσε να προσφερθεί στη διάταξη αυτήν από την ομολογή της του άρθρου 25 § 3 του Συντ. παρίσταται εντελώς περιττή και ο επερχόμενος με την επίκληση και της συνταγματικής αυτής διατάξεως διπλασιασμός της νομιμοποιητικής βάσεως της σχετικής δικαστικής κρίσεως μάλλον σύγχυση επιφέρει, με τη μεταφορά της νομικής συζητήσεως σ' ένα πεδίο υψηλότερης τώρα βαθμίδας αφαιρέσεως»*²⁹³. Το Αστικό Δίκαιο αντιτάσσει στο υπέρτερο ιεραρχικά Σύνταγμα τη διαγνωστική του ανωτερότητα, ήτοι την υπεροχή του στη δογματική σύλληψη του προβλήματος και τα ασφαλή αξιολογικά κριτήρια που το ίδιο προσφέρει για την επίλυσή του, δίνοντας λύσεις στα ουσιαστικά προβλήματα που ανακύπτουν στις μεταξύ ιδιωτών σχέσεις²⁹⁴.

---

²⁹² *ibidem*

²⁹³ Παπανικολάου Π., Σύνταγμα και Αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου, 2006, σελ. 65, 69

²⁹⁴ Παπανικολάου Π., Σύνταγμα και Αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου, 2006, σελ. 132-134

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Από την ανάπτυξη που προηγήθηκε είναι εμφανής η σημασία που αποδίδει η ελληνική έννομη τάξη στην προσήκουσα άσκηση των δικαιωμάτων, καθώς τόσο στο Σύνταγμα (άρθρο 25 παρ. 3 Συντ.), όσο και στον Αστικό Κώδικα (281 ΑΚ) θέτει έναν φραγμό στην ανεξέλεγκτη άσκηση των δικαιωμάτων.

Η έννοια της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος δεν προσδιορίζεται ρητά από το Σύνταγμα, όπως συμβαίνει με το άρθρο 281 ΑΚ, το οποίο εισφέρει τα κριτήρια βάσει των οποίων ο δικαστής θα διαγνώσει αν στην κρινόμενη ατομική περίπτωση η κατάσταση των ειδικών συμφερόντων αποκλίνει από την κοινωνική-τυπική στάθμιση στην οποία έχει προβεί ο νομοθέτης, αποτελώντας συγχρόνως και ουσιαστικό κανόνα δικαίου²⁹⁵. Η πλειονότητα των θεωρητικών του δημοσίου δικαίου συνδέει, βέβαια, την έννοια της κατάχρησης την οποία απαγορεύει η διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. με τον σκοπό για τον οποίο ασκείται το εκάστοτε δικαίωμα.

Το άρθρο 281 ΑΚ εφαρμόζεται και στο πεδίο του δημοσίου δικαίου, σύμφωνα με τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, η οποία χρησιμοποιεί συνήθως ταυτόχρονα τα δύο άρθρα, παρά την αντίθεση στάση του Συμβουλίου της Επικρατείας που θεωρεί ότι εφαρμόζεται μόνο επί ασκήσεως ιδιωτικών δικαιωμάτων. Για τη σχέση των δύο διατάξεων, και ειδικότερα το πεδίο εφαρμογής τους, τους αποδέκτες τους και την παράλληλη εφαρμογή τους έχουν διατυπωθεί εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις στη θεωρία οι οποίες ανάγονται κατ' ουσίαν στην αποδοχή ή όχι του δυαδισμού του δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου ή της ενότητας της έννομης τάξης.

Τα αστικά δικαστήρια απασχολεί συχνά το ζήτημα της κατάχρησης στο πεδίο του εμπραγμάτου δικαίου, όπου έχουν αναπτυχθεί και ειδικότερες περιπτώσεις καταχρηστικής άσκησης, τα οποία τείνουν να επιβραβεύουν την κατοχή του πράγματος που αποβλέπει στην οικονομική του αξιοποίηση σε αντιδιαστολή με την κοινωνικώς αδιάφορη συμπεριφορά του κυρίου ο οποίος αδράνησε. Προτάσσεται, επομένως, και επιβραβεύεται η κατοχή σε αντίθεση με το δικαίωμα, όταν αυτό είναι *απογυμνωμένο από το ενεργό και δυναμικό στοιχείο της αξιοποίησης του περιεχομένου του*²⁹⁶.

---

²⁹⁵ Παπανικολάου Π., Περί των ορίων της προστατευτικής παρεμβάσεως του δικαστή στη σύμβαση, 1991, σελ. 148

²⁹⁶ Καρακώστας Ι., Η κατάχρηση δικαιώματος στις εμπράγματες σχέσεις, 2009, σελ. 149-150

Στο πεδίο του συνταγματικού δικαίου ελέγχεται συνήθως η καταχρηστικότητα άσκησης των δικαιωμάτων της απεργίας, της συνένωσης και της ελευθερίας του τύπου, όπου διατυπώνονται επικρίσεις από τη θεωρία για την ορθότητα ή μη της εκ παραλλήλου εφαρμογής των άρθρων 25 παρ. 3 Συντ και 281 ΑΚ.

Κοινό τόπο αποτελεί ότι η επίκληση της 281 ΑΚ απ' τον καθ' ου η άσκηση του δικαιώματος κατέληξε να αποτελεί την επικουρική βάση κάθε αίτησης για παροχή έννομης προστασίας, ωστόσο, η νομολογία δεν προχωρά στην αναγνώριση της καταχρηστικότητας με ευκολία²⁹⁷.

Η κατάχρηση δικαιώματος αποτελεί το τρανότερο, ίσως, παράδειγμα που επιβεβαιώνει την αντίληψη του N. Luhmann ότι το δίκαιο είναι ένα ανακυκλούμενο σύστημα που αυτοδιορθώνεται²⁹⁸.

---

²⁹⁷ Γεωργιάδης Α., σε «Η μέχρι σήμερα νομολογιακή εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης της κατάχρησης άσκησης δικαιώματος» Αφιέρωμα στον Καθηγητή Ιωάννη Δεληγιάννη, Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, 1998, σελ. 48

²⁹⁸ Χελιδόνης Α., Νομιμότητα και νομιμοποίηση, ΕφΑΔ 8-9/2009, σελ. 897

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΑΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν όψει του άρθρου 25 §§2, 3 και 4 του Συντάγματος, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1993

Ανθόπουλος Χ., σε *Σύνταγμα Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Επιστημονική Διεύθυνση Σπυρόπουλος Φ., Κοντιάδης Ξ., Ανθόπουλος Χ., Γεραπετρίτης Γ., Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017

Ασπρογέρακας - Γρίβας Κ., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1981

Βλαχόπουλος Σ., Θεμελιώδη Δικαιώματα Ατομικά Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017

Βόγκλης Ε., Διάγνωση και πλήρωση των κενών στις συμβάσεις, 2014

Βόγκλης Ε., Η απαγόρευση αντιφατικής συμπεριφοράς στο παράδειγμα του εμπορικού δικαίου και ειδικά των τραπεζικών συμβάσεων σε Αναμνηστικό Τόμο Λεωνίδα Γεωργακόπουλου, Κέντρο Πολιτισμού Έρευνας και Τεκμηρίωσης, Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2016

Βόγκλης Ε., Κίνδυνοι κατά τη συγκεκριμενοποίηση των γενικών ρητρών, ΔΕΕ, 7/2003 (έτος 9^ο)

Βόγκλης Ε., Κυμαινόμενο επιτόκιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005

Βόγκλης Ε., Μέθοδοι συγκεκριμενοποίησης των γενικών ρητρών, ΔΕΕ, 1/2004 (έτος 10^ο)

Βουζίκας Ε., Μελέται Αστικού Δικαίου, Αθήναι, 1968

Γεωργιάδης Α., Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα (ΣΕΑΚ), Ι, Εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2010

Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., Αστικός Κώδιξ κατ' άρθρο ερμηνεία, Ι ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ, Δίκαιο & Οικονομία, Π. Σάκκουλας, 1978

Γεωργιάδης Α. - Σταθόπουλος Μ., Αστικός Κώδικας Γενικές Αρχές, τόμος Ι^β, 2^η έκδοση, Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2016

Γιαννακόπουλος Κ., Το ελληνικό Σύνταγμα και η επιφύλαξη του εφικτού της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων: «να είστε ρεαλιστές, να ζητάτε το αδύνατο», ΕφημΔΔ, 4/2015

Γρόλλης Σ., ΑΚ 281: Η περιπέτεια μιας μεγαλόπνοης διάταξης, Δίκη, τ. 36, τεύχος 5, έτος 2005

Δαγτόγλου Π., Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, 5η έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2011

Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Δ' έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2012

Δωρής Φ., Ερμηνεία των νόμων με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΕλλΔνη, τόμος 32^{ος}, 1991

Δωρής Φ., Η για την εξειδίκευση της καλής πίστης ερμηνευτική επίδραση των συνταγματικών αρχών της ισότητας και της αναλογικότητας στο εργατικό δίκαιο, ΕΕργΔ, τόμος 76^{ος}, τεύχος 6, έτος 2017

Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Η μέχρι σήμερα νομολογιακή εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης της κατάχρησης άσκησης του δικαιώματος Αφιέρωμα στον Καθηγητή Ιωάννη Δεληγιάννη, Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη, 1998

Καράκωστας Ι., Αστικός Κώδικας Ερμηνεία – Σχόλια - Νομολογία Γενικές Αρχές, Τόμος Δεύτερος, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005

Καράκωστας Ι., Η κατάχρηση δικαιώματος στις εμπράγματες σχέσεις Η αξιοποίηση του πράγματος ως δικαιοπολιτικό μέσον κοινωνικής δικαιοσύνης & ευημερίας, Β΄ Έκδοση, Δίκαιο & Οικονομία Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2009

Καράσης Μ., Συρροή δικαιοπρακτικής και αδικοπρακτικής ευθύνης. Ένα ψευδοπρόβλημα;, ΕλλΔνη, τόμος 46ος, Μάιος-Ιούνιος, τεύχος 3-έτος 2005

Καστήσιος Ε., Ενστάσεις κατά τον Αστικό Κώδικα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011

Κουράκης Ν., Η κατάχρησις δικαιώματος κατά το ιδιωτικόν και το δημόσιον δίκαιον, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήναι, 1978

Μαργαρίτης Μ. - Μαργαρίτη Α., Επίτομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα και ΕισΝΑΚ, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2016

Παπακωνσταντίνου Α., Η «κατάχρηση εξουσίας» ως λόγος ακυρώσεως των διοικητικών πράξεων, ΕφημΔΔ 1/2009

Παπανικολάου Π., Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα - Κομοτηνή, 2000

Παπανικολάου Π., Περί των ορίων της προστατευτικής παρεμβάσεως του δικαστή στη σύμβαση Προς μία γενική θεωρία περί καταχρήσεως της συμβατικής ελευθερίας, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1991

Παπανικολάου Π., Σύνταγμα και Αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα - Κομοτηνή, 2006

Παπαντωνίου Ν., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, πανεπιστημιακές παραδόσεις, τεύχος α΄, Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσ/νίκη, 1978

Παπαστερίου Δ., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα - Θεσσαλονίκη, Β΄ Έκδοση, 2009

Παπαστερίου Δ. – Κλαβανίδου Δ., Δίκαιο της δικαιοπραξίας, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2008

Πιτσιρίκος Ι., Η απόκρουση της καταχρηστικής ασκήσεως δικαιώματος (ΑΚ 281) ως νομική βάση της ανακοπής τρίτου (ΚπολΔ 936 παρ.1) στη διαδικασία της αναγκαστικής εκτέλεσης, ΕφΑΔ 3/2012, Έτος 5^ο

Ράικος Α., Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 4η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011

Σιάμκουρης Γ., Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, Ερμηνεία - Νομολογία, Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη, 1994

Σιάμκουρης Ν., Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στην πράξη (Θεωρία - Περιπτώσιολογία - Νομολογία - Υποδείγματα), Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2009

Σπηλιωτόπουλος Ε., Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Τόμος 2, 14η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011

Σταθόπουλος Μ., Επιτομή Γενικού Ενοχικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2004

Σπυριδάκης Ι., Εισηγήσεις Αστικού Δικαίου, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα, 2004

Χελιδόνης Α., Η κατάχρηση δικαιώματος Μια συστηματική και νομολογιακή ανασκόπηση, ΕφΑΔΠολΔ 8-9/2016, Έτος 9^ο

Χελιδόνης Α., Νομιμότητα και νομιμοποίηση Ορισμένες σκέψεις για τη σχέση δικαιώματος και καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, ΕφΑΔ 8-9/2009, Έτος 2^ο

Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Γ΄ έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη,
2006

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Βάσεις Νομικών Δεδομένων «*NOMOS*»

Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών «*Ισοκράτης*» Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών